ADALET

Yazar:

Abdullah TURAN

Türkçe

0000-00-00 00:00:00

ADALET ADALET

ADALET

Adalet Nedİr?

1- Allah Teala Zalim Değildir

2- Allah Teala Kullarına En Hayırlı Olanı Seçer

3- Allah Teala Herkese, Ancak Gücü Yettiği Kadar Yükler

Allah Teala'nın Adaletİnİ İspatlayan Delİller

Allah Teala'nın Adaletİyle İlgİlİ Şüpheler

Birinci Şüphenin Cevabı

İkinci Şüphenin Cevabı

Üçüncü Şüphenin Cevabı

1- İnsan Zorluklarla Denenmektedir

2- Ruh Ve İman Zorluklar Sayesinde Daha Da Kamilleşir

3- Allah Teala İnsanları Zorluklarla İkaz Etmektedir

4- Zorluklar İnsanların Kötü Amellerinden Kaynaklanmaktadır

5- Bela ve Musibetler Mü'min Kulların Günahtan Arınmasını Sağlar

Dördüncü Şüphenin Cevabı

Şer Yokluktur, Yoktur Ve Şerrin Varlığı Nispî Olup Maksud-i Bi-l Arazdır

Şer Sayılan Şeylerin Altında Hayırlar Yatmaktadır

İbn-i Sina'nın Şer İtirazına Verdiği Cevap

Beşinci Şüphenin Cevabı

ADALETİN ÖNEMİ

Hüsn-ü Kubh-ü Aklİ'yİ İspat Eden DelİIler

CEBİR, TEFVİZ VE İHTİYAR

İnsan Muhtar Bir Varlıktır

Mevlana'nın İnsanın Muhtar Oluşuna Getirdiği Deliller

İnsanın Muhtar Oluşuyla İlgİlİ Şüpheler

Birinci Şüphe

İkinci Şüphe

KAZA VE KADER

Kaza ve Kaderin Anlamı

ADALET

Biz Ehl-i Beyt dostlarına göre adalet, dinin temel ilkelerini oluşturan itikadi konulardan bir diğeridir. Adalet Allah Teala'nın sübutî sıfatlarından biri olup, İslam tarihinin ilk zamanlarından itibaren üzerinde önemle durulmuş ve daha sonraları, özellikle de İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık (a.s)'ın döneminde konu üzerinde bir takım tartışmalar ortaya çıkmış, bir çok değişik ve batıl görüşler ortaya atılmıştır. Hatta daha ileri gidilerek bu görüşler Müslümanlar'ın günlük yaşamına bile sızarak onlara yön vermiş ve bir çoğunu dalalet uçurumlarına sürüklemiştir.

Resulullah (s.a.a)'in ilim şehrine, Ehl-i Beyt'in kapısından girmekten çekinen ve kendilerini imam sanan bazı saray alimlerinin bir çok sorular karşısında büyük hatalara düşmeleri bir yana, kendilerini Resulullah (s.a.a)'in halifesi olarak tanıtmaya çaba gösteren bir kısım makamperest zorbalar, saray alimlerinin de yardımıyla ilahi adalet hakkında uydurdukları görüşlerle, İslamî, hatta insani bile sayılamayacak işlerine İslamî bir çehre vermek yoluna gitmişlerdir.

Böylece dünya düşkünü saray alimleri, mazlum halkı kendi menfaatlerinden başka

bir şey düşünmeyen baskıcı, sömürücü ve zalim hükümdarların zulmü altında daha fazla ezilmeye mahkum etmişlerdir.

Ama insanlığa kurtuluş gemisi, hidayet meşalesi, ilim ve hikmet madeni ve Resulullah'ın hakiki varisleri olan Ehl-i Beyt İmamları, bu tür şeytanı görüşler karşısında tavır alarak hakikati, hakikat peşinde olanlara tanıtmaya özen göstermişlerdir. Böylece müstekbirlerin savunduğu bu görüşlerin gerçek çehresini ortaya koymakla birlikte, onların perde arkasında planladıkları komploları gözler önüne sermişlerdir. Öyle ki, artık adl-i ilahînin ve imametin usul-i dinden olduğuna inanmanın, Caferî mektebinin sembollerinden olduğu kabullenilerek, onlara usul-i mezhep ismi verilmiştir.

Buna karşın adl-i ilahi meselesinde Ehl-i Sünnet grubu, adl-i ilahiyi kabul eden Mutezile ve kabul etmeyen Eş'arîler olmak üzere, iki ana kola ayrılmışlardır. Böylece Ehl-i Sünnet'ten Mutezile mezhebine mensup olanlar, biz Ehl-i Beyt dostlarının yanında yer alarak Adliye grubuna girerken, Eş'arîler bunun karşısında yer almışlardır.

Ancak bu günün Ehl-i Sünnet'i çoğunlukla Eş'arî mezhebini benimsemişlerdir. Mutezile mezhebi ise, bir süre hakimiyet sürdürdükten sonra, uful ve sönüş dönemine girmiş ve bilahare sadece tarih ve kelam kitaplarında varlığını sürdüre gelmiştir.

Usul-i din konusunda Ehl-i Sünnet arasında yaygın olan bir diğer mezhep de Muhammed bin Muhammed bin Mahmud Maturidi'nin tesis ettiği Maturidi mezhebidir. Her ne kadar bazıları onu kelam menheci açısından Eş'arî'ye, (1) bazıları ise Mutezile'ye, (2) daha yakın olduğunu iddia etmiş, diğer bazıları ise, bu ikisi arasında kendi başına müstakil bir yönteme sahip olduğunu savunmuşlarsa da, (3) Maturidi'nin ortaya koyduğu ilkelere baktığımızda onun Mutezile mezhebine daha yakın olduğunu görmekteyiz.

Çünkü "Hüsn-ü Kubh-ü Akli" meselesinde Maturidi'nin de savunduğu ilke Mutezile'nin savunduğu görüşle ayniyet arz etmektedir. O halde Maturidi'yi de bu hususta Adliye grubundan saymak mümkündür.

Şunu da belirtmeliyiz ki, Eş'arîler'in adl-i ilahiyi kabul etmediklerini söylerken, onların haşa Allah Teala'nın zalim olduğuna inandıklarını iddia etmiyoruz. Çünkü böyle bir şeyi Cenab-ı Hakk'a nispet vermek akıl açısından mümkün olmadığı gibi, Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın adil olduğunu belirtip, zulmü, Zat-i Mukaddes-i İlahi'den uzak bilen açık ayetleriyle de çelişmek olur. Dolayısıyla hiçbir Müslüman böyle bir şeye itikat edemez ve söyleyemez.

Ancak Eş'arî grubu, "Hüsn-ü Kubh-ü Akli" meselesiyle, "Cebir ve İhtiyar" meselesinde bir takım görüşler ortaya atmışlardır ki, bu görüşlerin gereği, Allah

Teala'yı adil bilmeme veya Allah Teala hakkında adalet ve zulmün bir anlam taşımadığı anlamı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Eş'arî grubu adalet sıfatına inanmayı inanç esaslarından kabul etmemiştir.

Eş'arîler'le Adliye grubu arasındaki en önemli ihtilaf konusu "Hüsn-ü Kubh-ü Akli" konusudur. Adliye grubu "Hüsn-ü Kubh-ü Akli" ilkesini kabul edip savunurken, Eş'arîler onu reddetmektedirler.

Adliye grubu şuna inanıyor ki; fiiller ve nesneler tekvin ve teşri açısından Allah Teala'ya nispet verilmeksizin kendi zatlarında hasen (güzel) ve kabih (kötü, çirkin) olmak üzere, iki gruba ayrılır ve insan aklı şeriatın beyanı olmaksızın mahiyetini idrak ettiği fiil ve nesnelerin zati güzellik ve çirkinliğini kavrayıp idrak edebilir. Dolayısıyla da insan aklı, akıl ve hikmet sahibi olan her varlığın, güzel olan işleri yapması ve emretmesi, çirkin işlerden de çekinmesi ve çekindirmesi gerektiğine hükmeder.

Örneğin; insan aklı, öksüz bir çocuğun elinden malının haksız yere çıkarılmasını veya haksız yere bir insanın canına kıyılmasını yahut yalan konuşulmasını çirkin kabul edip, bunlardan kaçınılmasına ve kaçındırılmasına; ihsan ehlinin mükafatlandırılmasını ve yukarıda zikredilen zulümlerin önlenmesini ise, güzel kabul edip, her hikmet sahibi failin davranışının bu doğrultuda olmasına ve bunlara emretmesi gerektiğine hükmeder. Bu hükümleri vermesinde şeriat tarafından bu yönde açıklamalar gelmesini beklemez.

İnsan aklına göre, Allah Teala da en üstün ilim ve hikmet sahibi olduğundan, O'nun işleri de aynı statüye girmektedir. Allah Teala ancak güzel olanı yapar ve güzel olana emreder, çirkin olanı ise kendi yapmadığı gibi, diğerlerini de çirkin olandan nehyeder. Aslında Zat-ı İlahi bütün çirkinliklerden münezzehtir.

Elbette aklın, Allah Teala'nın devamlı olarak güzel işleri yaptığına ve güzel işlere emrettiğine, çirkin işleri yapmadığına ve çirkin işlerden de sakındırdığına hükmettiğini söylerken maksat, haşa aklın Allah'a bir nevi emredip teklif tayin ettiği değildir. Maksat, aklın bazı işlerin Allah Teala'nın sıfat-i kemaliyle uyum içinde olup olmadığını anlaması ve bazı işleri Allah Teala'ya yakıştırıp yakıştırmamasıdır. Yoksa yine aklın kendi hükmü gereğince, mutlak mülk sahibi ancak O'dur. Mutlak hakimiyet de ancak O'na aittir.

Buna karşılık Eş'arî grubu, adaletin aklın idrak edebileceği kendi başına bir hakikat olmadığını savunuyor. Onlara göre, insan aklı fiillerin hasen (güzel) ve kabih (çirkin) olduğunu kestiremez. Tekvin aleminde neyi Allah yapmış ve yapıyorsa, tekvin açısından güzel odur. Teşri aleminde de neye emretmişse, teşri açısından güzel odur. Yoksa işin zati güzelliği olduğundan Allah onu yapmamış ve ona emretmemiştir.

Aslında aklın Allah'ın fiillerine bir ölçek belirlemesi mümkün değildir. Allah'ın adil olmasının anlamı, O'nun adalet ilkelerine riayet ettiği değildir. O'nun kendi adaletin kaynağıdır. O, ne yaparsa, adaletin özüdür. Adalet Allah'ın fiillerinin ölçeği değildir. Allah'ın fiilleri adaletin ölçeğidir. Dolayısıyla, eğer Allah bütün zalimleri cennete götürür, bütün salih insanları ve masum peygamberleri de cehenneme götürürse, bu zulüm sayılmaz. Bu adaletin ta kendisi olur.

Biz sonraki bölümlerde adaletin usul-i dinde yer almasının neden ve önemi hakkındaki masum imamların buyruklarını ve Ehl-i Beyt alimlerinin sözlerini aktaracağız. Fakat Adliye grubu ile Eş'arî grubu arasındaki ihtilafın iyice anlaşılması için, her şeyden önce adaletin ve zulmün ne olduğunu ve ne anlama geldiğini bilmek zorundayız.

Adalet Nedir?

Adl kelimesi Arapça bir kelime olup aşağıda zikredeceğimiz anlamlarda kullanılmıştır:

1- Varlıkların ölçülü ve düzenli olması anlamında. Eğer, belli bir amaca yönelik olan, çeşitli parçalardan oluşan bir bileşim veya mecmuayı nazara alırsak, kendinden güdülen amacın sağlanması ve varlığının devam edebilmesi için, onun parçaları arasında nicelik ve nitelik açısından teadül ölçüsüne riayet edilmesi şarttır. Aksi taktirde ne varlığını devam ettirebilir, ne de kendinden güdülen amaç elde edilebilir.

Hz. Resulullah (s.a.a)'in "Gökler ve yer adl üzere ayakta durmuştur" hadisi-i şerifi işte bu anlama işaret etmektedir. Yani yerküre ve göklerdeki varlıklarda nicelik ve nitelik açısından kendilerinden beklenilen amaca uygun olarak teadül ilkesine riayet edilmiştir. Aksi taktirde, ne bu düzen var edilirdi, ne de farz-ı muhal var edilse bile, varlığını devam ettirebilirdi. Bu anlamdaki adlin karşıtı uyumsuzluk olur.

Gerçi, ilahi fiillerde bu açıdan bir kusur ve uyumsuzluk söz konusu değildir. Ama bu anlamdaki adlin karşıtı zulüm değil de uyumsuzluk olduğundan, bu bahsimizle bir ilişkisi yoktur.

2- Adaletin ikinci anlamı, hak sahiplerinin hakkına riayet edip, her şahsın hakkını kendisine vermektir. Bu anlama göre adalet: "Her hak sahibinin hakkını kendisine vermek" olarak tanımlanmıştır. Bunun karşıtı olan zulüm ise, hak sahiplerinin hakkına riayet etmemek olur.

Bu anlamdaki adalet Eş'arî ve Adliye grubu arasında bahis konusu edilmiş ve Allah'ın adil olduğunu savunan Adliye grubu, Allah Teala'nın bu açıdan adil olması, yani her hak sahibinin hakkını kendine vermesi gerektiğini belirtmiştir.

Ancak burada bazıları şöyle bir itiraz söz konusu etmişlerdir ki, hiçbir kimsenin Allah'a karşı bir hak sahibi olduğunu veya bir şeye istihkak kazandığını söylemek mümkün değildir ki, Allah Teala'nın hak sahiplerinin hakkına riayet etmesi veya istihkak sahiplerinin istihkak ettikleri şeyleri, adaleti gözeterek sahiplerine vermesi gerektiğine hükmedilsin. Buna göre, Allah Teala'nın fiillerinde bu anlamdaki adaletin yeri yoktur.

Bunun cevabı şudur ki; gerçi hiçbir kimsenin bizatihi Allah Teala üzerinde bir hakkı yoktur. Ancak ihsan sahibi olan Allah Teala'nın kendisi, mü'min ve salih kulları için bir takım hakları belirlemiş ve bunları kendi elçileri vasıtasıyla kullarına bildirmiştir. Dolayısıyla O'nun emirlerine iman edip riayet eden insanlar, bu sayede bir takım şeylere istihkak kazanıp hak sahibi olurlar.

Öte yandan akıl, Allah Teala'nın verdiği sözlere riayet etmesi gerektiğine hükmediyor. Çünkü akıl, verilen sözde durmamayı çirkin kabul etmektedir. Yine aklın hükmü gereği, Allah Teala da her türlü çirkinliklerden münezzeh olduğundan; akıl, bu hakların sahiplerine verilmesini zorunlu görmektedir.

İşte Hz. Ali (a.s)'ın: "Ey Allah'ın kulları! Allah Teala'nın sizleri yarattığı amaç ve sizleri kendinden sakındırdığı doğrultuda hakkıyla O'ndan sakının. Sizlere va'dettiği doğrultuda da sözünü gerçekleştirmek açısından O'na karşı hak kazanın..." (4) buyruğu aklın bu hükmüne işaret etmektedir.

Bu durumda, gerçi bir açıdan Allah'ın kullarına olan nimet ve mükafatları tamamıyla O'nun bir ihsanıdır. Ama Allah'ın verdiği va'd göz önüne alınırsa da, bir çeşit istihkak ve hak söz konusu olmaktadır. O halde Allah Teala'nın sözüne ve va'dine sadık olması açısından, bu haklara ve istihkaklara riayet etmesi bahis konusu olabilir.

3- Bazen adalete daha geniş bir anlam yüklenerek; "Adalet, her şeyi kendi yer ve mevkiine koymaktır" şeklinde tarif edilir. Buna göre, adalet her şeyi kendine layık yer ve mevkie koymak ve her işi layık ve uygun şekliyle yapmak anlamını ifade eder.

Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor: "Adalet işleri kendi yerlerine koyar." (5) Bu anlamdaki adaletin karşıtı olan zulüm ise, şeyi kendine layık yer ve mevkiine koymamak ve işi layık ve uygun olduğu şekliyle yapmamak olur.

Rağib "El-Müfradat" adlı kitabında zulmü şöyle tanımlıyor: "Zulüm, lügat ehli ve bir çok ilim ehlinin nezdinde, bir şeyi kendi yerine koymamaktır." (6)

Bu anlamdaki adalet, hikmet ile aynı anlamı taşır ve adilane iş ile hekimane iş, aynı manayı ifade ediyor. Bu anlamdaki adalet, daha genel olup önceki anlamları da içermektedir.

Allah Teala bu anlamda da adildir. Yani hem her hak sahibinin hakkına riayet eder, hem de bütün işleri hikmet ve adalet ölçülerine uygun olarak yapar. Bu anlamdaki adalet gereğince, Allah Teala hem yaratma, hem kanun koyma, hem hükmetme, hem de mükafat ve ceza vermede adildir.

Dolayısıyla Allah'ın adil olmasının anlamı, bütün insanlara ve bütün yaratıklara eşit davranması değildir. Çünkü bütün insanlara ve bütün yaratıklara aynı gözle bakıp aynı şekilde davranmak, her şeyi aynı mevki ve konuma getirmek, bir çok yerde onları layık oldukları yer ve mevkie koymamayı icap ettirir. Bu ise adalete aykırıdır.

Nasıl ki, bir öğretmenin adil olmasının anlamı, bütün öğrencilerine, ister çalışsın, ister çalışmasın aynı notu verip, aynı şekilde mükafatlandırması değilse, aksine öğretmenin adil olmasının anlamı, her öğrenciye hak ettiği notu verip, hak ettiği derecede mükafatlandırması ise, Allah Teala'nın adil olmasının anlamı da, bütün yaratıklarını her açıdan eşit tutup, hepsine aynı şekilde davranması değildir. Aksine, Allah Teala'nın adil olmasının anlamı her varlığa hak ettiği mükafatı verip, layık olduğu kemal ve mevkie ulaştırmasıdır.

Yine Allah Teala'nın adil ve hekim olmasının anlamı, bütün varlıkları aynı şekilde yaratması ve birine ne vermişse, hepsine de aynı şeyleri vermesi değildir. Meselâ, bir hayvana kanat veya boynuz vermişse, bütün hayvanlara ve insanlara da onun aynını vermesi asla adalet ve hikmetin gereği değildir. Aksine, Allah'ın adil ve hekim olması, varlıkları, en çok hayır verecek, birbirleriyle en fazla uyum içerisinde olacak ve kendilerinden amaçlanan nihai hedefe ulaşmalarında ve varlıklarını sürdürmelerinde ihtiyaç duydukları gerekli araç ve gereçlerle donatılmış şekilde yaratmasıdır.

Nitekim, Allah Teala'nın adil olması, her yükümlü yaratığına, onların istidat ve imkanları dahilinde görev vermesi ve onların imkanları dahilinde onlar hakkında hüküm verip herkese hak ettiği karşılığı vermesidir.

Buna göre adalet, Allah Teala'nın hiçbir kimseye zulmetmediğine ve akıl sahiplerinin kötü gördüğü şeyleri işlemediğine inanmaktır.

Adalet, herkese ve her şeye gereken hakkının verilmesi ve fertler arasında, nedensiz ayrım yapılmamasıdır.

Başka bir deyimle adalet, Allah Teala'nın her şeyi gerçek ve uygun hedef ve kemaline ulaşabilecek şekilde yaratması, her varlığı kendine layık mevki ve yerine koyup, hakkı hak sahibi olana vermesidir. Yoksa insanları veya bütün varlıkları bir şekilde ve eşit haklara sahip olarak yaratmaya ve ister çaba harcasın, ister harcamasın, ister ihsan ehli olsun, ister fesat ehli, herkese aynı hakkı tanımaya adalet denmez.

En açık şekliyle ilahi adalet, Allah Teala'nın hiçbir kimseye zulmetmediğine ve

işlerinin doğruluk ve hikmet üzere olduğuna inanmaktır.

Ehl-i Beyt İmamları bu hususu çeşitli zaviyelerden ele alıp, her yönüne aydınlık getirmişlerdir. Ehl-i Beyt İmamları'nın buyruklarına baktığımızda, adl-i ilahiyi şu sıfatlarla tanıyabiliriz:

1- Allah Teala Zalim Değildir

Yüce Allah, kullarına zulmü irade etmez. Çünkü aklın da hükmettiği gibi zulüm, Allah'ın adalet ve hikmetine aykırı olan bir şeydir. Alemlerin Rabbi olan Allah Teala hakkında, adaletiyle çelişen zulüm yapmak düşünülemez olduğu gibi, hikmetiyle çelişen abes (hedefsiz, boş) ve kötü iş yapmak da asla düşünülemez. Acaba, bütün bu kâinatı tüm güzelliği ve nimetleriyle, kullarının faydalanması için yaratan ve yaratıklarında hiçbir kör nokta koymayan Allah Teala'nın zalim olmasını veya hikmete aykırı davranmasını akıl kabul edebilir mi?

Bundan da öte, Allah Teala'nın kendisi Kur'an-ı Kerim'de defalarca adaletin iyi, zulmün ise kötü olduğunu haber vermiştir. Halkı adalete çağırmış ve zülüm etmekten de sakındırmıştır. Adaletin iyi bir sıfat zulmün ise kötü bir iş olduğunu bildiren bütün çirkin işlerden münezzeh olan Allah Teala'nın kendisinin adil olmaması, haşa zalim olması mümkün olabilir mi?

Ancak; zulmün kötülük ve çirkinliğinin farkında olmayan, başkasının kudreti ele geçirdiği taktirde, sahip olduğu makam ve mallarını elinden çıkarmasından korkan, başkalarının elinde bulunan makam ve mallara göz diken ve sadece kendi menfaatini düşünen kimse zulme kalkışır.

Bilgisizlik, acizlik, korku ve menfaatperestlik gibi eksik sıfatlar Allah Teala hakkında asla düşünülmez.

Allah sonsuz ilim, hikmet ve kudret sahibidir. O hiçbir şeye muhtaç değildir. O, mutlak kemaldir. Bütün hayırlara, adalet de dahil olmak üzere, tüm güzel isimlere sahip olan O'dur. Alemdeki varlıkların tek kaynağı O'dur. Varlıklar O'nun varlığından var olmuşlardır. Varlık aleminde ne kemal varsa hepsinin menşei O'dur. Böyle iken, var olmaları kendi varlığına dayalı olan varlıklara, her şeye sahip olan O Zat-ı Pâk'ın zulmetmesi nasıl düşünülebilir?

Hz. Zeyn-ül Abidin (a.s) bu hususta şöyle buyurmuştur: "Ey Allah'ım! Senin hükmünde hiçbir zulmün olmadığını biliyorum....Zulmetmeye zayıf ve güçsüz birisi kalkışır ve gerçekten Sen bundan çok-çok yücesin."(7)

Buna göre, Allah Teala kullarına zulmetmez ve onlar hakkında kötülüğü de istemez. Çünkü O, bu işin kötü olduğunu en iyi bilendir. O, işi terk etmeye de kadirdir. O, hiçbir şeye de muhtaç değildir. Allah Teala kullarının küfre düşmesine razı olmaz ve yaptığı tüm işleri hikmet ve hedef üzere yapar. "Eğer inkar ederseniz

bilin ki, Allah sizden müstağnidir. Kullarının inkarından hoşnut olmaz. Eğer şükrederseniz sizden hoşnut olur. Hiç bir günahkar diğerinin günahını yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir; yaptıklarınızı o zaman size haber verir; çünkü O, kalplerde olanı bilir." (8)

2- Allah Teala Kullarına En Hayırlı Olanı Seçer

Allah Teala'nın kötü iş yapmadığına ve zulmetmediğine inandığımıza göre, Allah Teala'nın kullarına en uygun olan şeyi takdir ettiğine de inanmalıyız. Çünkü bunun aksi de adalete aykırı olup, zulmetmektir.

Bir kulun kendi hakkında bir şeyi yararlı görmesi mümkündür. Ama her şeyden haberdar olan Allah, kullarını sevdiğinden ve onlara karşı merhametli olduğundan, onlar hakkında maslahatlarının gerektirdiğini (faydalı olanı) yapar; gerçekte maslahat olmadığı halde, kulların kendi maslahat gördüklerini değil.

Allah Teala şöyle buyuruyor: "Allah sizlere kolaylık istemiştir ve sizlere zorluğu irade etmemiştir." (9) "... Hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir siz bilmezsiniz."(10)

Yüce Allah üstün hikmet sahibidir. O, faydalı olmayan hiçbir işi yapmaz. Bütün alemi özel bir nizam üzere yaratmıştır. Öyle ki, onun hiç bir noktası hesapsız ve düzensiz vücuda gelmemiştir. Alemde varolan hiçbir şey düzensiz ve gereksiz yaratılmamıştır. "Gökleri yedi kat üzerine yaratan O'dur. Rahman'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin? Bir aksaklık bulmak için gözünü tekrar tekrar çevir bak; ama göz umduğunu bulamayıp bitkin ve yorgun düşer." (11)

Sonsuz kerem, ihsan ve lütuf sahibi olan Allah Teala nimetlerini esirgemeden daima kullarına bağışlamaktadır. Varlık alemi baştan başa O'nun yaratıklarına, özellikle de en şerefli yaratığı olan insanoğluna olan ihsanıdır.

Kendisi şöyle buyuruyor: "Sizin için yeri durak, göğü bina eden, size şekil verip de şeklinizi güzel yapan, sizi temiz şeylerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Rabbiniz olan Allah budur. Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir!" (12)

Varlık alemindeki bazı olayların felsefelerini bilmediğimizde, onların zulüm ve haksızlık olduğunu sanmayalım sakın. Bu düzen, varlığını öyle ilim ve güç sahibi bir vücut kaynağından almıştır ki, zulmetme etkenlerinin hiç biri onda bulunmamaktadır. Bizim için ne irade etmişse, ne istemişse lütuf ve muhabbetinden kaynaklanmıştır.

Yüzeysel bir bakış açısında bazı şeyler yararsız veya zararlı gözükse dahi bu, bizim aklımızın ve ilmimizin kısıtlı ve sınırlı oluşundan böyle gözükmededir. Biz insanlar çok az bir ilme sahibiz ve varlık hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır.

Nitekim Allah Teala buna işaret ederek şöyle buyurmuştur: "...Ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir." (13)

Bunun için bir şeyin zararlı veya yararlı olup olmadığını bilmek için, onun sadece insanlardan bir grup veya birisiyle olan ilişkisine bakmamak, her yönden incelemek gerekmektedir. Aslında bir yönden faydalı, diğer bir yönden de zararlı olan bir şeyi, mutlak şer bilmenin kendisi çok büyük bir hatadır. Sıkı bir zincirleme bağlantısı olan alemdeki bu olaylar, bir yer için, bir zaman için ve bir grup için zararlı gözükse de, başka yönlerden faydası daha da fazla olabilir.

Dünyada zorlukların ve belaların olmadığını söylemek istemiyoruz. Dünya hayatında bir çok zorluklar, musibetler ve iniş çıkışlar vardır ve kesinlikle de var olmaya devam edecektir.

Öyleyse, her zorluğu aklımızın gelişmesi için bir vesile ve ruhumuzun kemale ermesinde bir manevra meydanı bilmeliyiz. Kendi elimizle kendimizi bu zorluklar ve musibetler girdabına atarak, "alın yazımız budur" deyip teslim olmalıyız demek istemiyoruz. Hayır, mü'min bir insanın, daima zorluklarla savaşması, direnmesi, çaba göstermesi, aklını çalıştırarak bulunduğu her durumdan ve karşılaştığı her olaydan ruhunu kamilleştirmek için faydalanması gerektiğini söylüyoruz.

Zira, her ne kadar belalar, zorluklar ve musibetler, Allah'ın kahır ve gazap suretiyle tecelli eden yüzüdürse de, onların insanın tekamülündeki rolü nazara alındığında, aslında karşılığında şükredilmesi gereken büyük nimetlerden oldukları ortaya çıkıyor.

Hz. İmam Hasan Askeri (a.s) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir bela yoktur ki, onu Allah'ın bir nimeti kuşatmış olmasın." (14)

O halde dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki, nimetin nimet olması ve zorluğun da belaya dönüşmesi bizim kendi tutum ve tavrımıza dayalı olan bir olaydır. Bizler tüm belaları nimete dönüştürerek kemale yönelebileceğimiz gibi, nimetleri de belaya çevirerek şeytanlara yem olabiliriz.

3- Allah Teala Herkese, Ancak Gücü Yettiği Kadar Yükler

Biz Ehl-i Beyt dostları, Allah'ın adil olduğuna inandığımızdan, Allah Teala'nın insanları güçleri yetmediği şeylerden sorumlu tutmadığına inanıyoruz. Yani, Allah Teala herkesten kudret ve gücü oranında bir takım ödevler istemiş, kimseyi imkan ve yeteneğinden fazlasıyla görevlendirmemiştir.

Yine inanıyoruz ki, Rahman ve Rahim olan Allah, herkese kendi eliyle kazandığını verir; hiç kimseyi başkasının suçuyla cezalandırmaz. Herkesin yaptığını kendisinden sorar ve halkı hükmünü açıklamadığı şeylerle kıyamet günü sorguya çekmez. "Hiç bir günahkar diğerinin günahını yüklenmez." (15) "Kim bir zerre

ağırlığında iyilik yapmışsa, onu görür. Kim de bir zerre ağırlığında kötülük yapmışsa onu görür." (16)

İşte bu amaçla iman edenleri cennetle müjdelemeleri, inkarcıları ise cehennemle korkutmaları için peygamberler göndermiş, insanlar aralarında ayrılığa düştükleri şeyde hak üzere hükmetsinler ve doğru yolu bulsunlar diye, o peygamberlerle birlikte kitap ve ölçek de indirmiş ki, bunların gelişinden sonra insanların, yarın kıyamette "Bizi imana çağıran olmadı" diye Allah'a karşı bir hüccet ve özürleri olmasın. "Eğer onları ondan önce bir azaba uğratarak yok etseydik: "Rabbimiz! bize bir peygamber gönderseydin de, alçak ve rezil olmazdan önce ayetlerine uysaydık, olmaz mıydı?" diyeceklerdi." (17)

Hükmünde hikmet sahibi olan Aziz Allah, bir de son din olan İslam dinini kamil kılmak amacıyla Resulullah (s.a.a)'dan sonra, Hz. Ali (a.s) ilki olmak üzere, masum imamlar tayin etmiş, böylece herkese doğru ve yanlış yolu göstermiştir.

Kimseyi hakikati kabullenmeye zorlamadığı gibi, hakikati bulmak isteyenlerin karşısına zorluk da çıkarmamıştır. Seçim hakkını, gerçek yolu gösterdikten sonra herkesin kendine bırakmıştır. Dileyen şükredenlerden olup Allah'ın yolunu seçer, ya da nankörlük edenlerden olup şeytanın yolunu seçer. "Biz ona (insana) yol gösterdik. İster şükreder, isterse de nankör olur." (18)

Hz. İmam Cafer Sadık (a.s)'dan şöyle rivayet edilmiştir: "Allah'ın, kullarını günahlara zorladığına veya onları güçleri yetmediği şeylerle görevlendirdiğine inanan bir kimsenin kestiği etten yemeyin, şahitliğini kabul etmeyin, arkasında namaza durmayın ve ona zekâttan hiçbir şey vermeyin."(19)

İbrahim bin Ebu Mahmut diyor: "Hz. İmam Rıza (a.s)'a: "Acaba Allah, kullarına güçleri yetmediği şeyleri teklif eder mi? (onlardan ister mi?)" diye sordum. İmam Rıza (a.s) şöyle buyurdu: "Bunu nasıl yapar? Halbuki kendisi Kur'an'da: "Ve Rabbin asla kullara zulmedici değildir" (20) buyurmuştur." (21)

İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yemin ederim o Allah'a ki, kullarına güçlerinin yettiği miktardan daha aşağı şeyleri teklif etmiştir. Güçleri daha fazla olduğu halde onlara, gece ve gündüzde ancak beş vakit namaz kılmayı, yılda sadece bir ay oruç tutmayı ve ömür boyu ancak bir defa hacca gitmeyi vacip kılmıştır." (22)

Buna göre Allah Teala'nın adaletiyle ilgili olarak yukarıda değindiğimiz hususların ispatı için Ehl-i Beyt mektebinin ikame ettiği delilleri şöyle sıralayabiliriz:

Allah Teala'nın Adaletini İspatlayan Deliller

1- Allah Teala mutlak kemaldir. O'nun kemalinin üstünde olan bir kemalin ve O'nun iradesinin üstünde bir iradenin olması mümkün değildir. O, mutlak kudret sahibidir.

Dilediğini önünde hiçbir engel olmaksızın yapar.

Ancak Allah'ın iradesi O'nun kemal sıfatlarından kaynaklandığından, hiçbir zaman kemal sıfatlarından olan hikmet sıfatına aykırı olan aşağılık, eksiklik, faydasız ve boş sayılan şeyleri irade etmez. Aksine, devamlı olarak kendi kemaline layık iradelerde bulunur. Allah'ın kemal sıfatlarına layık olan, devamlı olarak yaratıklarına karşı ihsan etmek ve onlara hayır ulaştırmak olduğundan; O, hiçbir zaman yaratıklarına zarar vermeyi ve zulmetmeyi irade etmediği gibi, onları güçlerinin yetmediği şeylerle de mükellef kılmaz. Onların hak ettikleri mükafatları da onlardan esirgemez. Onların hiçbirini başkasının yaptığı suçtan dolayı da cezalandırmaz. Zira böyle şeyler hikmet ve ilim sahibine yakışmaz. O halde Allah'ın bütün yaptıkları yaratıklarının hayrına olup adalet ve hikmet çerçevesi dahilinde vuku bulmaktadır.

2- Zulmün nedenlerini araştırdığımızda, zulmün, cehalet veya güçsüzlük ya da ihtiyaçtan kaynaklandığını görmekteyiz. Bunların hiç biri de mutlak kemal ve kudret sahibi olan Allah Teala'da bulunmadığına göre, Allah Teala'nın zulmetmesi mümkün değildir.

3- Akıl, zulmün bütün çeşitleriyle kabih (çirkin) olduğuna hükmetmektedir. Mutlak kemal ve hikmet sahibi olan Allah Teala'nın çirkin bir işi yapması veya çirkin bir sıfata sahip olması aklın hükmü gereğince muhaldir.

Sonuç olarak; Allah Teala'nın bütün boyutlarıyla adil olmasını, O'nun kemali gerektiren, kemal sıfatlarına sahip olması, zulüm ve boş şeyleri gerektiren eksik sıfatlarından da münezzeh olması gerektirmektedir.

4- Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde ve Hz. Resulullah ve Ehl-i Beyt İmamları'ndan gelen hadislerde zulmetmek kınanmış ve Allah Teala'nın zulmetmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir. O halde Allah Teala'nın zulmetmesi muhaldir.

Allah Teala şöyle buyuruyor: "Şüphesiz Allah, zerre ağırlığında haksızlık etmez ve eğer yapılan iş hayır olursa, onu arttırır ve kendi katından büyük bir mükafat verir." (23)

Yine şöyle buyuruyor: "Allah, insanlara asla zulmetmez. Yalnız insanlar kendilerine zulmederler." (24) Vs.

Buna göre Cenab-ı Hak bütün boyutlarıyla her türlü zulümden münezzehtir.

Ancak burada karşımıza birkaç şüphe çıkıyor. Adaleti savunanların bu şüphelere cevap vermesi gerekir.

Allah Teala'nın Adaletiyle İlgili Şüpheler

1- Yaratıklar arasında özellikle de insan aleminde görülen farklılıklar ve ayrımlar Allah'ın adaletiyle nasıl bağdaşır? Neden Allah bir insanı beyaz diğerini siyah, birini güzel diğerini çirkin, birini zengin diğerini fakir, birini zeki diğerini geri zekalı olarak yaratmıştır? Hatta neden Allah bir varlığı akıl ve ilim sahibi olan insan, diğerini hayvan, ötekini bitki ve öbürünü cansız bir varlık kılmıştır? Niçin bütün varlıkları aynı şekilde yaratmamış? Niçin bütün insanlara aynı güzellik ve aklı vermemiştir? Vs.

2- Neden varlıklar var olduktan sonra yok oluyorlar? Niçin ölüm vardır? Niçin insan hayata gelip hayatın tadını aldıktan ve ebedilik arzusuna kapıldıktan sonra henüz hayatının tadını çıkarmadan alıp götürülüyor? Bunu nasıl Allah'ın adaletiyle bağdaştırıyorsunuz?

Eğer bir varlık var edilmeseydi, bir şey denilmezdi. Ama var edildikten sonra varlığını devam ettirme hakkına sahip olur.

Niçin var edildikten sonra varlığının tadını çıkarmadan yok ediliyor? Bütün bunlar Allah'ın adil olmadığını göstermiyor mu?

3- Farklılıklardan, ayrımlardan ve yok olmalardan geçilse bile, niçin varlık alemi ve özellikle de insan alemi bu kadar belalar ve musibetlerle doludur? İnsanları üzen ve hayatlarını zehre çeviren hastalıkların, zelzelelerin, fırtınaların ve çeşitli belaların varlığı niçindir? Böyle şeylerin varlığı yaratanın adil olmasıyla nasıl bağdaşır? Vs.

4- Niçin cahillik, acizlik ve yoksulluk vardır? Acaba bir varlığa, varlığını sürdürmekte ihtiyaç duyduğu ilim, kudret ve serveti vermemek ona zulmetmek değil mi? Eğer hiç var edilmeseydiler bir sorun yoktu. Ama bir varlık var edildikten sonra varlığını sürdürmekte muhtaç olduğu, bu gibi şeylere sahip olmaya hak kazanır. Bu durumda bunları ondan esirgemek ona yapılan bir zulüm değil midir?

Sonra; niçin varlıklar arasında mikroplar ve eziyet verici hayvanlar gibi zararlı varlıklar da yaratılmıştır? Bunların varlığı Allah'ın hikmet ve adaletiyle bağdaşır mı?

Sonra; bazı şeyler zararlı olmasalar dahi, bir faydaları da olmadığını görmekteyiz. Meselâ, bazı insanlarda altıncı parmağın olması ne işe yarar? Allah Teala niçin böyle faydasız şeyleri yaratmıştır? Böyle şeyleri yaratmak onun hikmetiyle bağdaşır mı?

Hatta böyle şeylerin varlığı, varlık alemini hikmet sahibi birinin yaratmadığını bile kanıtlamaktadır.

Zira eğer cihanın yaratıcısı ilim, hikmet ve kudret sahibi olsaydı; elbette ki, böyle şeyleri yaratmazdı. O halde ilahiyatçıların, "Bu cihanı ilim, hikmet ve kudret sahibi olan Allah yaratmıştır" iddiası doğru bir iddia değildir.

5- Allah'ın kıyamet günü günahkarlara vereceğini bildirdiği cezaları, nasıl O'nun adaletiyle bağdaştırabiliriz? O'nun günahkarlara vereceğini bildirdiği cezalar, asla onların işledikleri suçlara uygun cezalar değildir. Allah kıyamet günü vereceği cezaların çok katı ve acı olacağını ve hatta bazılarına ebedi olarak ceza verileceğini bildirmiştir. Nasıl kısa bir ömür süresinde işlenen suçlara böyle ağır cezalar verilebilir? Böyle ağır cezaların verilmesi nasıl O'nun adalet ve şefkatiyle bağdaşabilir? Vs.

Cevap: Varlık aleminde müşahede edilen yukarıda işaret ettiğimiz şerlerin, belaların ve olumsuzlukların varlığı bazılarını, alemin icadında ilim, hikmet ve kudret sahibi olan bir mebdein varlığında şüpheye düşürüp inkara iterken, bazılarını da, şerlerle hayırların arasında bulunan zati ihtilaf ve farklılık yüzünden, onların hikmet ve ilim sahibi bir mebdeden neşet bulamayacağına ve dolayısıyla şerler için bir mebde ve hayırlar için de ayrı bir mebde olduğuna inanmaya götürmüş ve böylece saneviye (çok tanrılı) akidesini doğurmuştur.

İslam bilginleri, bu ve benzeri itirazları geniş olarak ele almış, hepsine cevap verilmişlerdir.

Ancak, bu gibi itirazlara verilen cevaplar, özet ve tafsilatlı olmak üzere iki kısma ayrılır. Biz ilk olarak özet olarak verilen cevaba işaret edip, sonra geniş olarak her şüpheye cevap vereceğiz.

Özet cevap, genellikle din ışığında sonsuz ilim, hikmet ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığına inanan iman ehlinin, bu gibi şüpheler karşısında izlediği yoldur. Onlar, bu gibi şüphelerin tamamına verdikleri bir cevapla kendi vicdanlarını rahatlatmışlardır.

Şöyle ki; kesin delillerle evrenin ilim, hikmet ve kudret sahibi bir mebdeden neşet bulduğu ispatlandıktan sonra, sonsuz ilim, kudret ve hikmet sahibi olan bir yaratıcının yaratıklarına zulüm ettiğini düşünmek anlamsız olur. Zira, böyle bir yaratıcının kimse ile bir düşmanlığı yoktur ki, birilerine zulmetmeye kalkışsın veya bütün kemallere sahip olan bir yaratıcıda ihtiyaç, kıskançlık ve bilgisizlik gibi eksik sıfatlar söz konusu olamaz ki, O'nun birilerine zulmettiği hayal edilsin.

Kısacası; zulüm denilen şeyin menşei, ya cahillik, ya güçsüzlük ya da ihtiyaçtır.

Sonsuz kemal sahibi yaratıcıda böyle şeylerin olmasına bir yer yoktur. O halde O'nun kimseye zulmettiği düşünülemez. O, sonsuz ilim, güç, hikmet sahibidir. En mükemmel düzeni, O herkesten daha iyi bilir ve icat etmeye de kadirdir. O halde O'nun yarattığı en mükemmel düzendir.

Dolayısıyla şerler olarak nitelenen şeyler, eğer ekmel düzene aykırı olsaydı, elbette ki Allah onları yaratmazdı. Demek ki, bizlerin şerler, olumsuzluklar ve zararlar olarak nitelediğimiz şeyler aslında böyle değildir. Gerçi, biz bu sınırlı ilmimizle

onların hikmet ve felsefesini bilmesek dahi, onlar gerçekte bir hikmet üzere yaratılmıştır ve ekmel düzenin gereğidir.

Bu düşünceye göre; gerçi, bizler bir takım şeylerin hikmet ve felsefesini bilmesek dahi, bizlerin bilmemesi, onun hikmetten yoksun olduğu anlamına gelmez. Zira onu yaratan hikmet ve ilim sahibidir. Mutlaka o şey belli bir hikmet gereğidir ki, yaratılmıştır.

Eğer faraza bizler cihandaki varlıkların bazılarının hikmetini anlamasak da; bu, onun hikmet gereği olmadığına delil olamaz. Bu, ancak bizim o konuda yeterli bilgiye sahip olmadığımızı gösterir. Zira evrenin baştan başa sonsuz hikmetlerle dolu olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bazı konulardaki hikmet ve sırrı anlamamamız, onun baştan başa hikmetsiz olduğuna bir delil olamaz.

Meselâ, elimizde bulunan derin ilmi muhtevayı içeren bir kitabı okurken, bizlerin onun bazı bölüm veya satırlarını çözememiz, hiçbir zaman o kitabın üstün ilmi kariyere sahip olan bir müellif elinden çıkmadığına bir delil olamaz ve böyle bir durumda biz, o kitabın kendiliğinden yazılmış olduğuna hükmetmeyiz. Aksine, bizim ilmi yapımızın, henüz o kitabın tamamını anlamaya yeterli olmadığına kanaat getiririz.

Sonsuz hikmet ve sırlarla dolu olan bu cihan de böyledir. Biz, onun bazı sırlarını çözmekten aciz kaldık diye, onun baştan başa hikmet ve ilim üzere kurulu olmadığına hükmetmemiz, son derece cahillik ve kendini beğenmişliktir.

Zira; bir şeyin zararlı veya yararlı olduğuna dair hükmetmek için, onun A'dan Z'ye kadar her yönünü bilmemiz ilk şarttır. O halde henüz kendi varlığının A'sında aciz kalan bir insanın kalkıp tüm evren hakkında ahkam kesmesi, mantık ve bilim dışı bir olaydır.

Hz. İmam Sadık (a.s), Mescid-ün Nebi'de Hz. Resulullah (s.a.a)'in kabri şerifi başında zamanın ateistleri olan Ebu-l Avca ve arkadaşlarının evrenin ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcısı olmadığına ve kendiliğinden oluştuğuna dair konuşmalarını duyup da üzülen ashabından Mufazzal'a, Allah Teala'nın varlığını ve sıfatlarını ispat eden ve yaratılış alemindeki hikmetleri içeren, yüksek marifetlerle dolu uzun bir açıklamasında işte bu delile dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

"Ey Mufazzal! Bu şüpheciler, yaratılıştaki sebep ve hikmetleri bilmemekteler. Akılları, Allah Teala'nın karada ve denizde, ovada ve dağda yaratmış olduğu çeşitli varlıkların hikmet ve nedenlerini düşünüp anlamaktan aciz kalmıştır. Böylece kendi ilimlerinin eksikliğinden inkarcılığa, basiretlerinin azlığından da yalanlama ve inatçılığa gitmişlerdir. Hatta eşyanın yaratılışını inkar edip, onların, hikmet ve ilim sahibi bir müdebbir ve yaratıcının tedbiri ve taktiri olmadan kendiliğinden oluştuğunu iddia etmeye başlamışlardır.

Onların bu sapıklıklarındaki durumu, aynen o kör insanların durumuna benzer ki, en üstün ve güzel bir düzenle kurulmuş olup, en güzel ve pahalı yaygılarla döşenmiş olan, içerisinde ihtiyaç duyulan her türlü yiyecek ve içeceklerin hazırlandığı ve her şeyin en üstün bir tedbir ve düzenle yerli yerinde konup düzenlendiği bir binaya girerler. Sonra gözleri kapalı olarak onun içerisinde sağa, sola, öne ve arkaya giderek, odalarını dolaşmaya başlarlar. Ama ne o binanın kendini, ne de içerisinde hazırlanan o nimetleri görürler.

Bu arada biri, gerekli bir ihtiyaç için hazırlanıp, gerekli yerine konan bir nesneyi bulur. Fakat onun ne için hazırlandığını, hikmetinin ne olduğunu ve niçin oraya konmuş olduğunu bilmez. Bu yüzden sinirlenip rahatsız olur ve o binanın eksikliğinden söz edip yapanını ayıplamaya başlar.

İşte yaratılışı ve ondaki hikmet ve tedbiri inkar edenlerin durumu budur. Onların zihni, eşyadaki, hikmet ve sebepleri anlamaktan aciz kaldığı için, bu alemde şaşkın şaşkın gezip, onda olan üstün hikmet, yüce sanat ve güzel düzeni kavrayamıyorlar. Bazen bir şeyi buluyorlar, ancak ondaki hikmeti, niçin öyle olduğunu ve neye yaradığını bilmediklerinden, hemen ayıplamaya koyulup onun hata ve hedefsiz olduğunu öne sürüyorlar..." (25)

Bu yol, kendi haddinde doğru bir yol ve doğru bir istidlal biçimi olup, bir çok vicdanı rahatlatacak niteliktedir. Ancak İslam bilginleri bununla iktifa etmemiş ve zikredilen şüphelerin kökten halline gitmişlerdir. Şimdi bu şüpheleri teker-teker ele alıp cevaplandıralım.

Dipnotlar

---

(1)- Bkz. Mukaddime-i Et- Tevhid Maturidi'nin s. 10

(2)- Bkz. Mukaddime-i Et-Tevhid Maturidi'nin s. 18

(3)- Bkz. Mukaddime-i Et-Tevhid Maturidi'nin s. 18

(4)- Nehc-ül Belağa: Hutbe no: 82

(5)- Nehc-ül Belağa: 427. özdeyiş

(6)- Müfradat-i Rağib: s. 315

(7)- Misbah-ül Mütehaccit s. 188

(8)- Zümer: 7

(9)- Bakara: 185

(10)- Bakara: 216

(11)- Mülk: 3, 4

(12)- Mü'min: 64

(13)- İsrâ: 85

(14)- Bihar-ül Envar c. 87 s. 374

(15)- Zümer: 7

(16)- Zelzele: 7, 8

(17)- Tâhâ: 134

(18)- İnsan: 3

(19)- Vesail-uş Şia c.5 s.391)

(20)- Hac: 10

(21)- Bihar-ül Envar c. 5 s. 11

(22)- Vesail-uş Şia c.1 s.15

(23)- Nisâ: 40

(24)- Yûnus: 44

(25)- Bihar-ül Envar c. 3 s. 59, 60

ADALET ADALET

Birinci Şüphenin Cevabı

Birinci şüphe varlıklar arasında yapılan ayırım ve farklılığa yönelikti. "Bütün varlıkların Allah'a nispeti aynı olduğu halde, neden biri beyaz diğeri siyah, biri güzel ötekisi çirkin, biri zeki öbürü geri zekalı yaratılmıştır? Niçin biri insan diğeri hayvan olmuştur? Vs. Bu, varlıklar arasında ayrım yapmak değil mi?" diye soruluyordu.

Cevap: Evvela; bu gibi konular, ispatlanmış kesin kusurlar olmayıp, bir takım hikmeti bizce meçhul olan farklılıklardan ibarettir. Bizler her şeyin sırrına ve

hikmetine vakıf değiliz. Alemde müşahede ettiğimiz bu farklılıkların da elbette bir sırrı ve hikmeti vardır. Bizim onların hikmet ve sırrını bilmememiz, onların hikmetten yoksun olan kesin kusurlar ve eksiklikler olduğu anlamına gelmez.

Saniyen; ayrım ile farklılık ayrı-ayrı şeylerdir. Alemde müşahede edilen farklılıktır, ayrım değil. Zulüm olup hikmet ve adalete aykırı olan, ayrım yapmaktır, farklılık değil. Yani, zulüm aynı istihkaka sahip olan birkaç birey arasında ayrım yaparak, bazılarının hakkının verilmesi, bazılarının hakkının ise hasır altı edilmesidir.

Evrende böyle bir şey yoktur. Evrende var olan, varlıkların birbirlerinden farklı olmasıdır. Allah Teala varlıkları, hikmet gereği olarak farklı-farklı yaratmıştır. Hiç birinin O'nun üzerinde bir hakkı olmadan, onların tamamına ihsanda bulunmuştur. Bu zulüm değildir. Aksine hepsine yapılan büyük bir ihsandır.

Aslında cihanın kamil düzeni varlıkların birbirinden farklı olmalarını gerektirir. Cihan aynen bir bahçe gibidir. Onda bulunan ağaçların, güllerin, çiçeklerin ve ürünlerin çeşitlilikleri ve farklılıkları, hatta diken ve çalıları onun güzelliğini artırır ve kamil bir bahçe olmasını sağlar. Onun böyle olması onun bir eksikliği değildir. Aksine böyle olmaması eksiklik sayılır.

Bir şeyin ağaç olmasının gereği, onun gövde, budak, yaprak ve meyve gibi çeşitli parçalardan oluşmasını ve her birinin diğerinden farklı olmasını gerektirir. Çiçek de böyledir, meyve de böyledir. Her birinin çeşitli ve farklı parçaları olması zorunludur.

Bu durumda, niçin bütün ağaçlar aynı şekilde yaratılmamıştır? Niçin bir ağacın bütün parçaları aynı şekil ve aynı büyüklükte değildir? Niçin bütün çiçekler aynı şekil ve aynı renkte olmamıştır? Niçin bütün yapraklar aynı biçim ve aynı büyüklükte değildir? Niçin bütün yapraklar çiçek olmadı? Niçin bütün meyveler aynı tat ve aynı şekilde değildir? Niçin meyvelerin içi ile dışı birbirinden farklıdır? Niçin bütün bahçeler gül bahçesi olmadı? Niçin bütün ağaçlar elma ağacı olmadı? Niçin bütün çiçekler lale olmadı? Niçin her şey gül letafetinde değildir? Vs.

gibi sorular sormak doğru ve makul sorular sayılır mı? Böyle soruları sorana gülmezler mi? Senin isteğin mantık ve hikmet dışı istektir demezler mi?

İnsan alemine gelelim, bir şeyin insan olması için, onun ruh ve bedenden ve bedenin de çeşitli organlardan oluşması, organlarının birbirlerinden farklı şekil ve yapıda olup, her birinin farklı yerlerde yerleştirilmesi ve çeşitli iç ve dış duygularının olması gerekmez mi?

Bu durumda, niçin insanın bedeni ruhu gibi değildir? Niçin insanın organları birbirinden farklıdır? Niçin başı, beyni, gözü, kulağı, burnu, ağzı aynı şekil ve aynı büyüklükte değildir? Niçin birinin yeri yukarıda diğerinin yeri aşağıda, biri içeride diğeri dışarıda olmuştur? Niçin duygularının hepsi aynı duygu değildir? Niçin

organlarının letafet ve güzelliği aynı olmamıştır? Vs. gibi sorular sormak doğru olur mu? Böyle sorular mantıklı ve makul karşılanır mı? Böyle soru soranlara ve böyle istekte bulunanlara senin isteğin insanın insan olmaması demektir denmez mi?

Bir şey insan olacaksa, ancak böyle insan olur. Aksi taktirde asla insan olamaz. İnsan bireyleri arasındaki farklılıklar da böyledir. İnsan bireyinin çoğalması ve hür iradelerine dayalı toplumsal yaşantılarını sürdürmeleri, ancak onların farklı-farklı yaratılışa sahip olmalarıyla mümkündür. Aksi taktirde ne insan bireyinde çoğalma meydana gelir, ne de onlar hür iradelerine dayalı toplumsal yaşantılarını sürdürebilirlerdi.

O halde hiçbir şeyin, ne Allah Teala üzerinde zayi edilen bir hakkı vardır, ne de farklı oluşları Allah Teala'nın hikmet ve adaletine aykırıdır. Aksine bu farklılıklar ekmel ve ehsen nizamın bir gereğidir.

İkinci Şüphenin Cevabı

İkinci şüphe canlı varlıkların, özellikle de insanın dünyaya gelip hayatın tadını tadarak hayata bağlandıktan ve baki kalma arzusuna kapıldıktan sonra, henüz hayatının tadını çıkarıp hayatına doymadan yok edilmesinin Allah'ın adalet ve hikmetiyle bağdaşamayacağı şüphesi idi.

Cevap: İlk olarak; canlı varlıkların ölmesi, evrende hakim olan nedensellik kanunun bir gereği olup, ekmel ve ehsen nizamın bir parçasıdır. Tekvin aleminin ondan yoksun olması imkansızdır.

Saniyen; bir önceki canlı varlıkların ölmesi sonraki canlıların meydana gelmesine ortam hazırlıyor. Dolayısıyla canlı varlıklarda ölüm mukadder edilmeseydi, sonraki canlı varlıkların meydana gelmesi için ortam hazırlanmazdı. Sonuçta sonradan meydana gelecek canlılar hayat nimetini tatmaktan mahrum kalırlardı. O halde canlıların ölmesi bu hayatın bir gereğidir.

Salisen; eğer bütün canlılar hayatta kalsalardı, çok geçmeden canlılar yer yüzündeki hayatlarını sürdürebilecek tüm imkanları tüketir ve gıda ve benzeri imkanların azlığından açlık ve çeşitli zorluklarla karşılaşır, hayat güzelliğini ve anlamını yitirirdi. İmkanların azalması tecavüzleri, zulümleri ve kargaşayı arttırır ve belki de çeşitli zorluklardan dolayı insanlar hep birlikte ölümü arzularlardı. Dolayısıyla ölümün varlığı hayatın güzelliği ve bekası için elzemdir.

Rabien; böyle bir itirazda bulunan kimse, hayatın felsefesinin bu dünyada baki kalmak, ölümün ise yok olup gitmek olduğunu sandığından böyle bir itiraz ortaya atmıştır. Oysa ki, ilahi hikmet gereğince hayatın felsefesi, ne bu dünyada baki kalmak, ne de ölüm yok olup gitmektir. Aksine, ilahi felsefeye göre, ölüm daha üstün bir yaşantının başlangıcı, dünya yaşantısı ise ebedi ve daha üstün bir yaşantı olan ahiret yaşantısına geçiş için bir köprü niteliğindedir. Dolayısıyla ilahi felsefe

gereğince bu şüphe temelden bozuktur.

Şöyle ki; mead bölümünde ispatlanacağı üzere, dünya hayatından maksat, sırf dünya hayatını tatmak değildir. Asıl maksat; canlıların, özellikle de insanın ebedi saadete ulaşması olup. dünya hayatı insanın kendisini ebedi saadete ve daha kamil bir hayata hazırlaması için yaratılmıştır. Ölüm ise, bu daha üstün ve daha kamil hayatın başlangıcıdır. Ölüm, geçici bir hayattan ebedi bir hayata geçiştir. Ölüm, yok olmak değildir. Ölüm, bir hayatın sönüşü, ondan daha üstün olan bir hayatın başlangıcıdır.

Ölüm, mutlak yok oluş değildir. Aksine, nispî yok oluştur. Ölüm, bir şeyi kaybetmek, ondan daha kıymetli bir şeyi bulmaktır. Ölüm, bir değişimdir. Ölüm, toprağın bitkiye ve ürüne dönüşümü gibi, bir dönüşüm ve değişimdir. Ölüm, bir açıdan bir çocuğun anne rahminden dünya hayatına göz açması gibi, yeni bir hayata doğuştur.

Nasıl ki, çocuk anne rahminde dünya hayatına göz açmaya hazırlanır ve onun için olgunlaşırsa, dünya hayatı da aynen böyledir. Dünya, ahiret yaşantısının rahmidir. Canlılar burada oradaki yaşantı için hazırlanıp olgunlaşırlar. Nasıl ki, anne rahminden dünyaya doğuş, oradaki yaşantının bitişi ve dünya hayatının başlangıcı ise, ölüm de dünya hayatının bitişi ve ahiret yaşantısının başlangıcıdır. Dünya yaşantısının ahiret yaşantısına nispeti, ilk öğretim döneminin ortaya ve orta öğretim döneminin yüksek öğretime olan nispeti gibidir.

Nasıl ki, yüksek öğretime gitmek isteyen, ilk ve orta öğretim döneminden geçmesi gerekirse, ahiret yaşantısına geçmek için de, dünya hayatından geçmesi gerekir. Böyle olunca da artık bu itirazın temelden yanlış bir itiraz olduğu ortaya çıkıyor.

Üçüncü Şüphenin Cevabı

Üçüncü şüphede hayatta karşılaşılan belalar, musibetler ve hayatı zehre çeviren acılardan söz edilmiş ve bunların ilahi hikmet ve adaletle bağdaşmadığından bahsedilmişti.

Cevap: Şüphe konusu olan belaların ve musibetlerin varlığı ilahi hikmet ve adalete bir halel getirmiyor. Zira, ilk önce; bunların bir kısmı maddi hayatın bir gereğidir. Madde aleminde çeşitli etkenler, yapıları gereği devamlı birbirleriyle çelişki içerisindedirler ve bunun gereği olarak da bazen bela ve musibetler meydana gelir. Ancak buna rağmen, madde alemindeki hayır, şerle kıyaslanamayacak kadar fazladır. Dolayısıyla madde aleminde bulunan hayr-i kesir karşısında az bir şerrin olması hikmete ve adalete aykırı değildir. Bunu daha sonra açıklayacağız.

Saniyen; bir çok bela ve musibetleri bizler kendi hür irademizle doğuruyoruz. Örneğin, bir genç, kendi hür iradesiyle kendisini uyuşturucu maddelere alıştırıp müptela ediyor. Sonuçta hayatı boyunca da bunun belasına katlanıyor. Bunda

suçlu olan onun kendisidir. Böyle bir beladan dolayı sorumluluğu Allah'a yüklemek anlamsızdır. Dolayısıyla bu tür belaların Allah'ın adalet ve hikmetiyle hiçbir ilişkisi yoktur.

Keza; insanların kendi elleriyle meydana getirdikleri zulümleri, adaletsizlikleri ve sorunları yaratılış nizamına mal ederek, ortaya çıkan sosyal düzensizliği Allah'ın yarattığını söylemek de çok açık bir yanlışlıktır.

Örneğin, halkın özellikle de mustazaf (ezilmiş, zayıf bırakılmış) kitlenin her yönden fakir düşürülmelerini, bir çok belalara uğramalarını ve daima zalimlerin zulmü altında ezilmelerini Allah'ın adaletsiz olduğuna bağlamak, esasen batıl bir şeydir. Çünkü Allah'ın yaratılış nizamıyla hiçbir ilgisi olmayan bu tür sorunlar insanların kendi yanlış gidişatından ve toplumun yanlış nizamından kaynaklanmaktadır.

Hz. Ali (a.s) Hz. Resulullah (s.a.a)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Zorbalardan zayıf bırakılmışların hakkının hiç kaygılanılmadan alınmadığı bir toplum asla felaha ulaşamaz." (26)

Zaten İslam dini de, bütün ilahi dinlerde olduğu gibi, toplumsal adaletsizliğe son verilmesi için zulme uğrayan kitleden zalimlere karşı cihad ve kıyam etmesini ve herkesin hakkına ulaşacağı adaletli bir düzen kurmasını istemiştir. "Andolsun! Biz elçilerimizi mucizelerle gönderdik. Onlarla birlikte kitap ve ölçüyü de indirdik ki, insanlar adaleti ayakta tutsunlar..."(27)

Salisen; dünya hayatında karşılaşılan musibet ve belaların bir çok çeşitli hikmet ve nedeni var ki, onlar nazara alındığında bu musibet ve belaların hikmete ve adalete aykırı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu hikmet ve nedenlerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- İnsan Zorluklarla Denenmektedir

Allah Teala hür irade sahibi kıldığı insanları dünya hayatında bir takım bela ve musibetlerle denemektedir. Zira insanın gerçek yüzünün ve asıl mahiyetinin bilinmesi, ancak zorluklarla karşılaştığında mümkündür.

Elbette Allah insanın asıl mahiyetini bilmiyordu da, bu imtihanlar vesilesiyle bilmek istiyor demek istemiyoruz. İnsanın kendisine hüccetin tamamlanması için böyle imtihanların olması zorunludur.

Nitekim Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenlerle, sabredenleri deneyip bilmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"(28)

Yine şöyle buyurmuştur: "Muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz, sabredenleri müjdele." (29)

Yine şöyle buyurmuştur: "...Biz sizi kötülük ve iyilikle deneyerek ne olduğunuzu ortaya çıkaracağız..." (30)

Hz. İmam Hüseyin (a.s) Kerbela yolundaki menzillerin birine vardığında şöyle buyurdu: "Gerçekten insanların bir çoğu dünyanın kuludur; din ise dillerinde dolaşır. Geçimlerini sağladıkları müddetçe onu savunurlar, zorluklarla imtihan edildiklerinde dindarların azaldığını görürsün." (31)

Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Zenginlik ve rahatlık içerisinde olduğun için sevince kapılmamalısın. Bela ve fakirliğe uğradığında da üzülmemelisin. Zira altın ateşle denendiği gibi, mü'min de bela ile denenir." (32)

2- Ruh Ve İman Zorluklar Sayesinde Daha Da Kamilleşir

Hz. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Bela ve zorluk mü'mine ziynet, akıllı birisine ise keramettir. Zira ancak zorlukla karşılaştığında sabredip direnirse, ona iman nispetini vermek doğru olur." (33)

Hz. Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Bir gün Cebrail (a.s) bana inerek şöyle dedi: "Ey Muhammed! Hak Teala sana selam ileterek şöyle buyurdu: "Ben, evliyamın benim likâmı sevmeleri için, yeryüzüne; dünyadaki her şeyi onlara acı kılmasını, onları üzmesini, sıkıştırmasını, ürkütmesini ve kendisinden kaçırmasını vahyettim. Gerçekten ben, dünyayı kendi dostlarıma hapis, düşmanlarıma ise cennet kılmışım."(34)

Yine o Hazret şöyle buyurmuştur: "Nasıl ki, bir anne çocuğunu sütle besliyorsa, Allah Teala da öylece mü'min kulunu belalarla besliyor." (35)

Yüce Allah, tabiat aleminin bir gereği olarak, dostlarının güzel ahlakla süslenmesini, ruhlarının olgunlaşmasını ve kamilleşmesini bu iniş ve çıkışlarda, hayatın acı yanlarını tatmada ve zorluklarla karşılaşmada karar vermiştir. Öyleyse, hayatın bütün iniş çıkışları, acı ve tatlı her yönü insanların kemale ulaşması için bir vesiledir. Açıktır ki, bu tür belalar, aslında bela olmayıp, bir ilahi lütuf ve keremdir. O halde, hayatın dar ve geniş geçitlerinden geçmemiz, bu uğurda sabredip çaba göstermemiz gerekir. Bu doğrultuda Allah'ın kâmil velileri ve insanlara her yönden örnek olan Hz. Resulullah (s.a.a) ve Ehl-i Beyt İmamları'nın izinden asla şaşmamalıyız.

3- Allah Teala İnsanları Zorluklarla İkaz Etmektedir

Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruyor: "Andolsun! Senden önceki toplumlara da peygamberler gönderdik ve dönsünler sızlasınlar diye, biz onları bir çok sıkıntılar, darlıklar ve zorluklarla yakalayıp cezalandırdık." (36)

Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah Teala'nın, peş peşe belaları ve zorlukları

sana yağdırdığını gördüğünde bil ki, O, seni uyandırmak istemiştir."

Yine Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah, kullarının kötü amelleri çoğaldığında, tevbe etmek isteyenin tevbe etmesi, günahlardan kaçınmak isteyenin kaçınması ve uyarılmak isteyenin uyarılması için kullarını, hayır kapılarını kapatmakla, bereketlerin önünü kesmekle ve ürünlerini azaltmakla uyarır."

Açıktır ki, bu tür belalar da aslında bela olmayıp bir ilahi lütuf ve keremdir.

4- Zorluklar İnsanların Kötü Amellerinden Kaynaklanmaktadır

İnsanın başına gelen birçok bela ve musibetler, onun kendi hür iradesiyle yapmış olduğu kötü amel ve günahlarının dünyadaki yansımasıdır.

Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "İnsanların elleriyle kazandıkları (günahları) yüzünden, karada ve denizde bozgunculuk çıkmıştır; belki dönerler diye (Allah) onlara (ceza olarak) yaptıklarının bir kısmını tattırır." (37)

Yine Allah Teala şöyle buyurmuştur: "O, dilerse rüzgarı durdurur, yelkenle giden gemiler o zaman denizin yüzünde durakalır. Bunlarda, sabırlı olan ve çok şükreden kimseler için deliller vardır. Yahut yaptıkları kötü işlere karşılık onları batırır, fakat bir çoğunu da bağışlar." (38)

Açıktır ki, bu tür belaların da Allah Teala'nın adalet ve hikmetiyle bir çelişkisi yoktur. Bu tür belalarla karşılaşmakta suçlu olan insanın kendisidir. Herkes kendi yaptığının karşılığını görür. Bunun ilahi adalete bir aykırılığı olmayıp, aksine onun bir gereğidir.

5- Bela ve Musibetler Mü'min Kulların Günahtan Arınmasını Sağlar

Allah Teala, mü'min kullarını sevdiğinden, onların kıyamete günah pisliğiyle gelip acılara düşmemeleri için, dünya hayatında karşılaşılan bazı zorlukları, onların günah pisliklerinden arınıp temizlenmelerine bir vesile kılmıştır.

Nitekim Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Hamdolsun o Allah'a ki, itaatlerini sağlamlaştırmaları ve onların karşısında sevap alabilmeleri için, bizim şialarımızın (takipçilerimizin) dünyadaki günahlarını onlara verdiği zorluk ve sıkıntılarla arıttı (temizledi)."(39)

Selman-ı Farisi'nin hastalandığı günlerde, Hz. Ali (a.s) onun görüşüne gelerek, şöyle buyurdu: "Ey Selman! şialarımızdan herhangi birisinin vücuduna bir ağrı geldiğinde, bu kesin onun geçmişte işlediği günahının sonucudur ki, bu ağrı onun temizlenmesi içindir."

Selman: "Öyleyse, temizlenmekten başka, bizlere bunda bir sevap yok mudur"

diye sorunca da, Hazret şöyle buyurdu: "Ey Selman! Siz, ancak ona sabretmenizle ve Allah'a sızlayıp dua etmenizle sevap alırsınız. Bu ikisiyle sizlere iyilikler yazılır ve mertebeleriniz yukarı götürülür. Ama vücudunuzdaki ağrı, sadece günahlarınıza keffare olarak sizleri temizler." (40)

Sonuç olarak; bu nurlu buyruklardan da anlaşıldığı gibi, Allah Teala, mü'min kullarının günahlarını ve kötülüklerini, belalar ve zorluklar yağmuru ile yıkayıp temizler. Mü'min olmayan kimselere gelince, yüce Allah onlar hakkında asla böyle bir işi yapmaz. Aksine, onlara bir çok bela vermekle, onları kötü amelleri karşısında cezalandırır. Mü'minler için lütuf ve rahmet olan bu zorluklar, onlar için Allah'ın gazap ve kahrından kaynaklanmaktadır. O halde bela ve musibetler, her ne kadar fazla olursa olsun, mü'minler için nimet, başkaları için ise azaptır.

Hz. İmam Rıza (a.s) şöyle buyurmuştur: "Hastalık mü'min için rahmet ve temizleyici, kafir içinse lanet ve azaptır. Hiçbir günahı kalmayıncaya kadar, mü'minden hastalık asla ayrılmayacaktır." (41)

Kısacası zorluk, mü'minleri yaptıkları günahlardan temizlemek, kafirleri ise kötü amelleri karşısında cezalandırmak içindir.

Elbette Peygamberler, masum imamlar ve Allah'ın veli kulları özel bir konuma sahip olduklarından, onların zorluklarla karşılaşmalarına, yukarıda işaret ettiğimiz bu iki hususu sebep bilmemiz doğru değildir. Onlar, Allah'ın alemdeki tüm varlıklardan daha çok sevdiği kamil ve masum insanlardır. Onların cezayı gerektiren bir günahı yoktur ki, dünyada karşılaştıkları zorluklar onları günah çirkefinden temizlesin. Yahut Allah onlara gazap etmez ki, bu zorlukları onlara ceza olarak versin.

Ancak onlar da birer beşerdirler, insanların tekâmül yolunda karşılaştıkları dünyevi zorlukların bir çoğuna onlar da katlanmışlardır. Hatta onların karşılaştığı zorluklar normal insanların karşılaştığı zorluklardan kat kat fazladır. Zira Allah Teala dostlarına rahmet ve sevgisini çoğalttıkça, zorluklarını da çoğaltır. Bir beladan kurtulmadan diğer bir belaya müptelâ eder. Fakat bundan amacı, onların makamını yukarı çıkarmak ve kendi katındaki yüce mertebelere ulaştırmaktır.

Nitekim Hz. İbrahim, (a.s) en büyük ilahi makam olan "imamet" makamına, ancak bir çok zorluklara tabi tutulduktan ve onlardan başarıyla çıktıktan sonra ulaşabilmiştir.

Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Bela zalim için edep verme, mü'min için imtihan, peygamberler için derece ve veliler için de ikramdır." (42)

Buraya kadar yüzeysel bir bakışla bela ve musibet olarak görülen bir çok zorlukların Allah'ın adalet ve hikmetiyle hiçbir çelişkisi olmadığını, aksine adaletin ve hikmetin ta kendisi olduğunu gördük. Demek ki, bu zorlukların, belaların,

farklılıkların, eşitsizliklerin, iniş-çıkışların ve musibetlerin bir takım makul neden ve hikmetleri vardır. Dolayısıyla onlar ekmel ve ehsen nizamın bir gereği olup, Allah Teala'nın adalet ve hikmetiyle hiçbir çelişkisi yoktur. Bu hususstaki sözümüzü iki hadis-i şerifle noktalıyoruz.

1- İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Allah Teala Hz. Musa (a.s)'a hitap ettiği vahiylerinden birisinde şöyle buyurdu: "Ey Musa! Yaratıklarım içerisinde her şeyden daha çok, mü'min kulumu severim. Kuluma işlerin hangisinin daha yararlı olduğunu ben daha iyi bilirim. Öyleyse, zorluklara karşı sabırlı olsun, verdiğim nimetlere şükür etsin ve benim hükmüme razı olsun. Eğer kulum benim emrime itaat edip, razı olduğum işleri yaparsa, isminin kendi katımda sıddıkların içerisinde olmasına karar veririm." (43)

2- İmam Muhammed Bakır (a.s) şöyle buyurmuştur: "Ben fakir, zengin veya hasta olmamı umursamıyorum. Zira Allah Teala buyurmuştur ki: "Ben mü'mine ona hayırlı olandan başkasını yapmam."

Dördüncü Şüphenin Cevabı

Dördüncü şüphede, varlık aleminde müşahede edilen cahillik, yoksulluk ve hastalık gibi kusurlar ile varlıklar arasında zararlı veya faydasız varlıkların olmasının, ilahi hikmet ve adaletle bağdaşmadığı, hatta daha ötesi bunların varlığı, cihanın ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcısı olmadığını, cihanın yaratılışında ilim ve hikmet denilen şeyin söz konusu olmadığını veya en azından cihanın hayra menşe olan ve şerre menşe olan iki mebdeden kaynaklandığını gösterdiği ileri sürülmüştü.

İslam bilginleri şerlerin varlığı başlığı altında bu şüpheyi ele almış ve üç yönden incelemeye tabi tutarak bu şüpheyi kökünden halletmişlerdir.

a) Şer telakki edilen şeyin mahiyeti ve menşei nedir?

b) Acaba varlık aleminde hayırları şerlerden ayırmak mümkün müdür? Sonra varlık aleminde şer ve hayrı birbirinden ayırmak imkansız olduğu taktirde hangisi daha ağırlıktadır?

c) Acaba şer sayılan şeyler mutlak olarak mı şerdir? Yoksa, her şerrin altında bir hayır veya hayırların varlığı söz konusu mudur?

İslam bilginleri, bu üç yönden şer konusunu ele alarak; evvelâ şerrin hakiki anlamda var olmadığını, dolayısıyla da yaratılmadığını, sonra varlık aleminde hayrın şerden ayrılamaz olduğunu, ancak ağırlığın hayra ait olup, mutlak şerrin bulunmadığını ve bilahare her şerrin altında onun varlığını gerektiren hayırların bulunduğunu ispatlayarak müşahede edilen varlık aleminin en ekmel ve ehsen düzene sahip olduğunu ispatlamışlardır.

Şer Yokluktur, Yoktur Ve Şerrin Varlığı Nispî Olup Maksud-i Bi-l Arazdır

Şer olarak telakki edilen şeyi akli olarak tahlil ettiğimizde, onun ya bizzat kendisinin yokluk olduğunu, ya da yokluğa sebebiyet veren bir şey olduğunu görürüz. Yani, şer olan ya körlük, cahillik, fakirlik ve acizlik gibi yokluktur, ya da zararlı varlıklar, belâlar, zulümler ve benzeri şeyler gibi, başka varlıklarda bir takım yokluklara sebebiyet veren şeylerdir.

Şöyle ki; ölüm, fakirlik, cahillik, zayıflık, körlük, hastalık vs. şu nedenle şerdir ki, bunların her biri, bir varlığın yokluğunu göstermektedir.

Ölüm; hayatın yokluğu, fakirlik; servetin yokluğu, cahillik; ilmin yokluğu, zayıflık; gücün yokluğu, körlük; gözün yokluğu ve hastalık sıhhatin yokluğu olduğu için şerdir.

Keza; zararlı varlıklar, belalar ve zulümler başka varlıkların varlığının veya bir kemalinin yokluğuna sebebiyet verdiği için şerdir. Yoksa, onların kendileri varlık olmak açısından hayırdan başka bir şey değillerdir.

Ancak her yokluk da şer değildir. Bir melekenin ve sıfatın yokluğu olan yokluk şerdir. Yani eğer belli bir kemal istidadına sahip olan bir varlıkta o kemal olmaz, yahut var olduktan sonra bazı nedenlerden dolayı yok olursa, bu şerdir. Yoksa, her yokluk şer sayılamaz.

Örneğin, insanın gözünün olması, onun varlığının sahip olduğu bir özelliktir. İnsan kendi zatında göze sahip olma istidadına sahiptir. Eğer böyle bir istidada sahip olan insanın gözü olmaz, yahut var olduktan sonra herhangi bir nedenden dolayı yok olursa; bu, insana nispet şerdir. Yoksa, gözün olmaması, böyle bir istidada sahip olmayan bir varlık için şer telakki edilmez. Meselâ, taşın veya demirin gözünün olmaması onun için şer değildir.

Sıhhat da böyledir. Canlı bir varlık için sıhhatli olmak onun tabii varlığına daha mülâyim (uyumlu) olduğu için, sıhhatin olmayışı onun için şerdir. Ama canlı olmayan bir varlık için böyle bir şey söz konusu değildir.

Güç, servet ve benzeri şeyler de aynıdır. Onlar bizlerin tabiatına daha mülayim olduğu için, olmayışları bizler için şer haline dönüşmektedir. Ama böyle bir istidadın söz konusu olmadığı bir şey için, bunların olmaması onun için şer sayılmaz.

Meselâ, tek rakamlar için, ferdiyeti ve çift rakamlar için, çiftliği ne şer sayarız, ne de hayır. Zira burada ne istidat ve o istidadın yokluğu söz konusudur, ne de mukayese vardır.

Başka varlıklarda yokluğa neden olan varlıklarda da durum aynıdır. Yani, onlarda

da şer kavramı mukayeseden doğmaktadır. Meselâ, zehir yılan için şer değildir. Aksine, onun için en zorunlu hayat kaynağıdır. Ama insan için, onda birtakım kemallerin veya hayatın yokluğuna sebebiyet verdiği için şer olur.

İnsanın ağzında bulunan su da böyledir. O su, insanın kendi için hayat kaynağıdır. Ama yılan için öldürücü bir zehir olup şerdir.

Keza; kurt kendisi açısından şer değildir. Ama koyun için şer sayılır. Zira onda birtakım yokluğa neden olabilir.

Keza; koyun kendisi ve insanlar açısından şer değildir. Ama tükettiği yeşil bitkiler için, onların yokluğuna sebebiyet verdiğinden onlara nispet şer olur.

Bu örneklerden şer ve hayır kavramlarının bir takım mukayeseden doğduğu ve bir takım kemallerin yokluğunu ve varlığını ifade ettiğini anlıyoruz.

Demek ki, şer, ya kendisi bir yokluktur, ya da mukayeseden doğan yokluğu ifade eden bir kavramdır.

Allah Teala sadece varlığın nedeni olduğundan, yokluğu yaratmamıştır. Zaten yokluğun kendisi bir hakikat değildir ki, yaratılmaya ihtiyacı olsun.

Başka varlıklarda yokluğa sebebiyet veren varlıklara gelince, onların yaratılmasından gaye de, onların kendi zatlarında olan hayırdır. Başka varlıklara mukayese edildiklerinde şer olmaları ise, nispi bir olaydır. Dolayısıyla da onların bu durumu, Allah'ın bizatihi maksudu değildir.

Meselâ, ateş kendi zatında varlık aleminde özel bir konuma sahip olup, ekmel düzen için gerekli olan bir nesnedir. Ama bazen de bazıları ve bazı şeyler için zararlı olabilir, birilerinin can ve malını da yok edebilir.

Allah Teala'nın ateşi yaratmaktan asıl maksadı, ondan beklenen hayır yönüdür. Onun bazı hallerdeki zararına gelince, kaçınılmaz olduğundan maksud-i bi-l arazdır.

O halde alemde görülen şerlerin varlığı Allah'ın hikmet ve adaletiyle çelişmemektedir. Dolayısıyla saneviye (çok tanrılı) inancını savunanların ve ilim ve hikmet sahibi mebdein varlığını inkar edenlerin görüşlerinin batıl bir görüş olduğu anlaşıldığı gibi, bunların varlığının ilahi hikmet ve adaletle çeliştiğini ileri sürenlerin de yanlış görüşte olduğu ortaya çıkıyor.

Ancak bu sefer burada başka bir itiraz ortaya çıkıyor. Şöyle ki; bu yönden başarısız olduklarını gören bu tip insanlar, bu defa da şöyle bir itiraz ortaya atıyorlar ki; şerrin yokluk olduğunu ve yaratılmadığını kabul ettik, ancak sorun, şerrin varlık veya yokluk olduğu değildir. Sorun; Allah Teala'nın niçin içinde hiçbir şer bulunmadığı bir evren yaratmadığıdır. Onlar şöyle diyorlar:

Niçin Allah Teala bu evreni öyle yaratmadı ki, onda kemallerin yok olması mümkün olmasın, hiçbir varlık layık olduğu ve istidadını taşıdığı kemalden yoksun kalmasın?

Niçin Allah evreni öyle yaratmadı ki, onda hiçbir varlık hiçbir varlığa nispet zararlı ve şer olmasın?

Burada Allah'ın niçin şerri yarattığından bahsedilmiyor ki; "Şer yokluktur, yaratılan ise varlıktır" cevabı verilsin.

İtiraz, niçin eksiklik yerine kemalin, kötülük yerine iyiliğin, fakirlik yerine zenginliğin, zayıflık yerine güçlülüğün, çirkinlik yerine güzelliğin, cahillik yerine bilgililiğin, acının yerine tatlılığın ve eşitsizliğin yerine eşitliğin koyulmadığıdır.

İtiraz, niçin içinde böyle olumsuzlukların bulunabileceği bir varlık aleminin yaratıldığıdır.

İtiraz, niçin içinde hiçbir olumsuzluğun bulunmadığı kamil bir evrenin yaratılmadığıdır.

İtiraz, boşlukların niçin varlıkla doldurulmadığıdır. O halde sizin; "Şer yokluktur ve hakiki bir varlık değildir. Allah ise ancak varlığı yaratmıştır. Varlık ise hayırdır" şeklindeki cevabınız yeterli değildir.

Cevap: Evet; bu şekilde takrir edilen itiraza, şerrin yokluk oluşu ve icat edilmemiş olması yeterli bir cevap değildir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki, gerçi bu evrende müşahede edilen bazı olumsuzluklar, kusurlar, eksiklikler zorluklar ve yokluklar inkar edilemez.

Ama cevap bulunması gereken nokta şudur ki; acaba evrende müşahede edilen bu kadar olumsuzlukların suçu kime aittir? Acaba yaratan mı onları böyle eksikliklerle yarattı? Yoksa sorun başka yerden mi kaynaklanmaktadır?

Acaba bütün bu olumsuzluk ve şer sayılan şeylerin yerine hayır ve hoşa giden şeyler olurdu da, yaratanın kendisi kasten imsak-i feyiz ederek mi onları bu duruma düşürdü? Yoksa, yaratan tarafından imsak-i feyiz etmek söz konusu olmayıp, kusur yaratıkların kendinden mi kaynaklanmaktadır? Yani, acaba onların kendi bundan fazla feyiz alma kabiliyetine sahip olmadıklarından mı bu duruma düşmüşlerdir? Yoksa, yaratanın kendisi mi onları bu eksikliklerle yaratmıştır?

Acaba yaratıcı ihsan ve bahşiş etmesi gereken yerde ihsan ve bahşişini esirgedi de mi böyle hoşa gitmeyen şeyler oluverdi? Yoksa, yaratıcı tarafından esirgeme, engelleme ve cimrilik denen şey söz konusu değildir? Sorun; ihsan ve feyzi kabul edecek şeylerin kendindedir. Onların kendinde feyiz ve ihsan alma kabiliyeti yoktu. Dolayısıyla da bütün bu şerler ortaya çıkıverdi. Bunların hangisi doğrudur?

Açıktır ki, eğer yaratan tarafından imsak-i feyiz ve esirgeme söz konusu olursa, suç yaratana ait olur. Ama eğer yaratan tarafından imsak-i feyiz ve esirgeme olmazsa, suçu yaratana yüklemek doğru olmaz.

Sonsuz kemal ve kerem sahibi olan Allah Teala'nın cimrilik etmesi veya kasten imsak-i feyiz etmesi düşünülemez. Çünkü bu, O'nun üstün kemaliyle çelişmektedir.

Sonra; Cenab-ı Hak yaratıklarına bir şey verdiğinde onu kaybetmiyor ki, onu vermekten çekinsin. Ancak bir şeyi verdiğinde kendisi eksikliğe uğrayan bir varlık, bahşiş ve atadan çekinir. Allah Teala da böyle olmadığına göre, O'nun imsak-i feyiz etmesi muhaldir. O halde sorun yaratıkların kendinden kaynaklanmaktadır. Yani, onlar daha fazla feyiz alma imkanına sahip değillerdi. Onların bütün eksiklikleri kendi zatlarının kabiliyetsizliğinden kaynaklanmaktadır.

Fakat o zaman şöyle bir soru ortaya çıkıyor ki; peki, neden yaratan bu fazla feyiz ve kemal alma kabiliyeti olmayan varlıkları yarattı? Keşke bu az kabiliyetli varlıkları yaratmasaydı da, böyle olumsuzluklar da ortaya çıkmasaydı!

İşte o zaman böyle az istidatlı varlıkların yaratılmasını gerektiren bir hikmetin olup olmadığını araştırmalıyız. Bunu bilmemiz için de, onlarda bulunan hayır ile şerri mukayese etmeliyiz. Eğer hayırları şerlerine mukayeseyle daha fazla olur ve daha ağır basarsa, akıl ve hikmet, onların yaratılmasını icap ettirir. Çünkü akıl, çok hayrın az şerre feda edilmesini doğru bulmuyor. Ama eğer şerleri daha ağırlıkta olur, yahut şer ve hayırları eşit oranda olursa; akıl, yaratılmaması gerektiğine hükmediyor. Yani, eğer bu az istidatlı varlıkların şerri hayırlarına nazaran fazla olur, yahut eşit olursa; akıl, böyle bir işin yapılmasının doğru olmadığına hükmediyor. Şimdi bu konuyu incelemeye tabi tutalım.

Biliyoruz ki, bütün bu olumsuzluklar sadece şimdi içerisinde bulunduğumuz madde alemine aittir. Zaten bizim pozitif bilgimiz de bu alemle sınırlıdır. Bu alem ötesinde nelerin olup bittiği konusu bizim pozitif bilgi ufkumuzun üstünde kalır. Bütün bu yoksulluklar, zayıflıklar, hastalıklar, cahillikler ve birbirine zarar vermeler hep madde alemine aittir.

Bu durumda madde alemine ikinci kez dönüp, bu şer sayılan şeylerin menşeini araştırdığımızda, bütün bu sorunların onun kendinden kaynaklandığını görüyoruz.

Bir kere; madde alemindeki kabiliyetler sınırlıdır. Bir madde ancak belli bir şeyin istidadını taşıyabilir. Sonsuz şeylerin kabiliyetini bir arada bilfiil olarak taşıması mümkün değildir. Meselâ, bir elma çekirdeği ancak elma istidanı kendinde bulundurabilir. Onun aynı zamanda hem narın, hem portakalın, hem de diğer meyve ve canlıların istidadını kendinde bilfiil bulundurması imkansızdır.

Sonra; sahip olduğu istidadı elden vermedikçe de, ikinci bir istidada sahip olamaz. Onun böyle olması onun kendi zatının kabiliyetsizliğidir.

Madde alemindeki suretler ve fiiliyatlar de böyledir. Bir maddede ancak bir surete ve fiiliyata yer vardır. Bir anda birkaç suretin bir maddede bir araya gelmesi imkansızdır. Bir şeyin aynı anda bilfiil olarak hem, bitki, hem ağaç, hem meyve, hem hayvan, hem de insan olması olanaksızdır.

Bir maddi varlık ikinci bir sureti alabilmesi için, illa da ilk sahip olduğu sureti kaybetmelidir. Meselâ, toprağın bitki fiiliyatını alabilmesi için, elbette ki, toprak fiiliyatından vazgeçmesi, bitki fiiliyatına sahip olan bir şeyin de hayvan fiiliyatını alabilmesi için, bitki fiiliyatından vazgeçmesi ve hayvanın da insan fiiliyatını alabilmesi için, hayvan fiiliyatından vazgeçmesi gerekir. Aksi taktirde ancak önceki fiiliyatını taşıyabilir.

Buradaki sorun, failin feyzi imsak etmesinde veya bahşişini esirgemesinde değildir. Fail vermek istese de veremez. Bu sınırlama alanın kendi kabiliyetinin sınırlı oluşu ve suretler arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır.

Bütün bunlar, madde alemindeki güç ve fiiliyatların arasında bulunan çelişkiden kaynaklanmaktadır. Madde alemi demek, güçler ve fiiliyatların çeliştiği alem demektir. Bir şey ya madde olmamalıdır, ya da bundan gayri olamaz. Madde aleminden bu özelliği almak, onu yok etmek demektir. Madde alemi olup da, böyle olmamak boş bir hayalden başka şey değildir.

Madde alemi olup da güçler ve fiiliyatlar arasında çelişkinin olmamasını beklemek boş bir arzudan öteye gitmez. Madde aleminin kendi zati özelliği sınırlılık ve çelişkidir.

Demek ki, ya madde alemi olmayacak, ya da bundan gayri olması imkansızdır. Madde alemi olduğu taktirde elbette ki, güçler ve suretler birbirleriyle çelişecek ve madde alemindeki güçler ve suretler birbirlerine oranla bazen uyum içinde olacak, bazen de uyum içinde olmayıp birbirleriyle çelişkiye düşerek, savaşacak ve galip olan egemen olacaktır. Birbirlerine bazen yararlı, bazen da zararlı olacaklardır. Çünkü aksi taktirde artık madde olmaz ve başka bir varlık türü olurlardı.

Bu hüküm bütün maddi varlıklar için geçerlidir. Onlar, bazen birbirleriyle uyum içinde olup birbirlerine karşı yararlı olurlar, bazen de çelişip birbirlerine karşı zararlı olurlar. Meselâ, ateşi nazara alalım. Ya ateş denen şey asla olmayacak, ya da ateşin bundan gayri olması olanaksızdır. Ateş, hem bazı şeylere ve bazı durumlara nispet yararlı olabilir, hem de bazı şey ve bazı haller için zararlı olabilir.

Demek ki, ya ateş denen şey asla olmayacak, ya da şimdiki halinden gayri olamaz.

Peki, böyle bir madde alemi var olmalı mıdır? Yoksa, var olmamalı mıdır? Burada akıl neye hükmediyor? Var olsun mu, olmasın mı?

İslam bilginleri diyorlar; burada aklın hükmü, bahis konusu edilen madde aleminin

genel durumuna bakmaktır. Acaba madde aleminde bulunan varlıkların genel olarak yararları mı daha çoktur? Yoksa zararları mı? Madde alemindeki varlıkları nazara aldığımızda kendilerine ve diğerlerine oranla hayır yönleri mi daha ağır basıyor? Yoksa şer yönleri mi?

Eğer genel olarak ele alındığında madde aleminde bulunan varlıkların hayrı şerrinden daha fazla olursa, akıl "var olmalıdır" diye hükmeder. Aksi taktirde ise, "var olmamalıdır" kanısına varır.

Ateş misalini ele alalım; acaba ateşin hayrı mı daha çoktur, şerri mi? Acaba ateşin alemdeki konumu daha çok düzene ve güzelliğe mi vesile olur? Yoksa, bozgunculuğa ve çirkinliğe mi? Acaba ateş ekmel ve ehsen nizamı mı temin ediyor? Yoksa aksi mi doğrudur? Acaba ateşi alemden alırsak mı alem daha ekmel ve ehsen olur? Yoksa ateşin varlığı mı daha yararlıdır?

Açıktır ki, cevap ateşin yararının daha ağır bastığı ve düzenin varlığı ve güzelliği için var olmasının elzem olduğudur. Ateşsiz bir madde alemi büyük bir boşluk arz eder. O halde ateşin varlığı düzenin varlığı ve güzelliği için gereklidir. Bu durumda ateş var olmalı mıdır? Yoksa var olmamalı mıdır?

Akıl, ateşin varlığı ile hayrı kesirin (çok hayrın) kazanılacağını, olmadığı taktirde de, ondan elde edilen hayrı kesirin elden gideceğini nazara alınca, "kesinlikle ateş olmalıdır" diye hükmediyor.

Akıl diyor; gerçi ateş var olduğu taktirde, bazen bazılarının can ve malını yakıp yok olmasına sebebiyet vererek, şerre de vesile olacaktır. Ama onun bu şer yönü hayrıyla karşılaştırıldığı zaman, göze gelmeyecek kadar azdır. Dolayısıyla küçük bir şerden dolayı onun var olmamasını istemek, çok hayrı az bir şerre feda etmek demektir. Çok hayrı az bir şerre feda etmenin kendi ise, aslında şerri kesirdir.

Akıl diyor; hekim ve akıl sahibi olan kimse, çok hayrı az şerre feda etmez.

Akıl diyor; eğer bir insanın fazla bir menfaati ele geçirmesi, az bir menfaati gözden çıkarmasına bağlı ise, kesinlikle az menfaati feda etmelidir.

Akıl, az bir menfaat elden gidecek diye çok menfaati kaçıran kimseyi kınar ve onun ahmak olduğuna hükmeder.

Zararlı varlıklar olarak nitelenen yılan, akrep ve mikroplar gibi şeylerde de aynı şey söz konusudur.

İşte İslam bilginleri; madde aleminin tümünün bu konumda olduğunu beyan ediyorlar. Madde aleminde bulunan bütün varlıkları genel olarak ele aldığımızda, onların kendi ve diğerlerine nispet olan hayırları, şerleri ile kıyaslanamayacak kadar fazladır.

O halde madde alemini yaratanın, onun az şerrinden çekinerek onu yaratmayıp da çok hayrını feda etmesi akıl ve hikmet dışıdır.

Demek ki; akıl, madde aleminin icat edilmesi gerektiğine hükmediyor. Zaten yaratıcı da böyle yapmıştır.

O halde madde aleminde bulunan şerler, O'nun hikmet ve adaletiyle çelişmemektedir ve bu itiraz kökünden yersiz bir itirazdır.

İslam bilginleri diyorlar; yaratıkları nazara aldığımızda ilk olarak onların beş şekilde olmalarını düşünmek mümkündür.

1- Hem kendi, hem diğerine nispet sırf hayır olup, hiçbir şerri olmayan varlık,

2- Hem kendi, hem de diğerine nispet hayrı şerrinden fazla olan varlık,

3- Hem kendi, hem de diğerine nispet tamamıyla şer olup hiçbir hayrı olmayan varlık,

4- Hem kendi, hem de diğerine nispet şerri hayrından daha fazla olan varlık,

5- Hem kendi, hem de diğerine nispet şerri ve hayrı eşit olan varlık.

İslam bilginleri, aklın bu farzlar içinden sadece ilk iki kısmının icat edilmesi gerektiğine hükmettiğini belirtip, Allah Teala'nın yaratıklarının da sadece ilk iki kısım türünden olduğunu beyan ediyorlar. Yani, Allah Teala sadece ilk iki kısım türden yaratıklar yaratmıştır.

Birinci kısım varlıklar madde üstü yani mücerret olan melekler alemidir. O varlıklar sırf hayırdır. Ne kendilerine, ne de diğerlerine nispet hiçbir şerleri yoktur.

İkinci kısım varlık ise, madde alemidir. Madde aleminde bulunan bütün varlıkların hayrı şerlerinden daha fazladır. Dolayısıyla akıl ve hikmetin gereği olarak yaratılmışlardır. Zaten aksi taktirde madde alemi var olmayacağı gibi, farzı muhal yaratılsa bile, varlığının devam etmesi mümkün olmazdı.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci kısım varlıklara gelince, onlar hikmet ve akla aykırı olduklarından dolayı yaratılmamışlardır.

Burada birilerinin: "Niçin Allah Teala madde alemini de mücerret varlıklar gibi sırf hayır olacak şekilde yaratmadı?" diye düşünmeleri mümkündür.

Bunun cevabı da yukarıdaki açıklamamızdan anlaşılmıştır. Zira o taktirde artık madde alemi değil, mücerret alemi olurdu. Oysa bahis, madde aleminin var edilip edilmemesindedir.

Bu düşüncenin gereği varlık aleminin yalnızca mücerret varlıklarla sınırlı olmasıdır. Oysa bahsimiz, sırf hayır olan mücerret varlıklardan sonra madde aleminin yaratılıp yaratılmamasındadır. Çünkü sırf hayır olan mücerret varlıkların varlığı kesindir. Onlar zaten yaratılmışlardır. Bahsimiz mücerret varlıkların yaratılmasından sonra, içinde hem hayır hem de şer olan, ancak hayrının şerrinden fazla olduğu madde alemi denilen bir alemin yaratılıp yaratılmaması konusundadır.

Madde alemi bu günkü durumundan gayri olamaz. O halde ya asla icat edilmemelidir, ya da başka türlü olamaz. İcat edilmemesi, çok hayrı az şerre feda etmek olduğundan, kendi şerri kesir olup akıl ve hikmete ayıkırdır. O halde madde alemi olmalı ve bu haliyle madde alemi kendisine oranla en ekmel ve ehsen düzendir. Böylece bu itirazın kökten batıl ve yersiz bir itiraz olduğu ortaya çıkmıştır.

Şer Sayılan Şeylerin Altında Hayırlar Yatmaktadır.

İslam bilginleri, madde aleminin hayrının şerrinden daha fazla olduğu ilkesiyle de yetinmeyip, şer olarak nitelenen şeylerin kendilerinin bile, alemin hayırlarının bir gereği olup, varlıklarının zorunlu olduğunu vurguluyorlar.

Şöyle ki; şerlerin kendileri bile, bir çok hayırların menşeidir. Onlar olmaksızın o hayırları elde etmek mümkün değildir.

İlk önce; bu şerlerden, ölüm ve ihtiyarlamak gibi bir çoğu, ruhun tekamül edip kendine layık kemale ulaşması için gerekli ve zorunludur. Nasıl ki, cevizin ilk başta bir kabuğa ihtiyacı olur, gelişip olgunlaşınca artık kabuğa bir ihtiyacı kalmıyor ve kabuğu kendi üzerinden atması gerekiyorsa, insan ruhu da kendine layık olan kemale ulaşması için, ilk başta bir bedene ihtiyacı vardır.

Gelişip olgunlaşınca da, artık o bedene bir ihtiyacı kalmıyor ve ihtiyarlayarak ölmek yoluyla o bedenden kurtulması gerekir. Eğer ihtiyarlık ve ölüm taktir edilmeseydi, ruh kendisine layık kemale ulaşamazdı. O halde ihtiyarlamak ve ölmek insan ruhunun layık olduğu kemal ve hayra ulaşması için zorunludur ve var olması gerekir.

Saniyen; madde aleminde bulunan çelişkinin kendisi kemali sağlayan en önemli etkendir. Öyle ki, çelişki olmasaydı, madde alemi kemale eremezdi. Zira, madde aleminde bulunan suretler arasındaki çelişki onların birbirlerini defedip yenisinin eskisinin yerine gelmesini sağlar. Eğer böyle bir çelişki olmasaydı, bir maddenin sahip olduğu suret asla ondan ayrılmaz ve her şey devamlı olarak aynı surete sahip olurdu. Dolayısıyla hiçbir şey gelişip tekamüle erişemez ve varlık aleminde müşahede edilen olgunlaşma, gelişme ve genişleme diye bir şey söz konusu olamazdı.

Demek ki, suretler arasında bulunan çelişkidir ki, önceki suretlerin alınıp yeni ve

daha gelişmiş suretlerin bir şeye verilmesine vesile olur. Kısacası, çelişki tekamülü doğurur. İşte İslam filozoflarının: "Eğer çelişki olmasaydı, bahşiş mebdei olan Allah'tan feyzin devam etmesi mümkün olmazdı" sözlerinin anlamı budur.

Salisen; zorlukların ve yoklukların kendisi, varlıkların kemale doğru hareket etmelerinde en önemli ve zorunlu etkendir. Öyle ki, bu zorluklar özellikle de insan aleminde olmasaydı, en üstün değerler sayılan kemale yönelik hareketler ve çabalar da olmazdı. Acılar, musibetler ve zorluklar insanlar arasında olgunlaşmaların, dahiliklerin ve kemallerin meydana gelmesine vesile olur. Öyle ki, bu zorluklar, acılar ve musibetler olmasa, böyle dahilikler, olgunlaşmalar, gelişmeler ve kahramanlıklar da olamaz.

Zorluklar içerisinde bulunan bir millet iradeli ve kahraman bir millet olur. Naz-u nimet içerisinde olup, rahatlık peşinde olan bir millet de ateşten, sudan çekinen tembel ve ürkek bir toplumu oluşturur.

Eğer, açlığın acısı olmazsa, tokluğun lezzeti de olmaz. Eğer, çirkinlik olmazsa, güzellik de bir anlam taşımaz. Eğer, heva heves peşinde gitme ve sapma imkânı olmazsa, takva, doğruluk ve iffet de bir değer ifade etmez. Eğer, rekabetler ve düşmanlıklar olmazsa, hareketlilik ve yarışma da olmaz. Eğer, savaş olmazsa, gelişme ve medeniyet de olmaz. Eğer, baskı ve diktatörlük olmazsa, hürriyet ve hürriyet talebinin de bir değeri kalmaz.

O halde toplumda görülen zorluklar, olumsuzluklar ve sıkıntılar toplumun gelişip tekamüle ermesi için en önemli bir etken olup varlığı zorunludur. Bunların varlığı, zatı gereği tedrici olarak tekamüle doğru ilerleyen madde aleminin tekamüle ermesi için zorunlu unsurlardır. Hatta hayra hayırlığını kazandıran şerdir. Şer olmasaydı, hayır; hayır olamazdı. Onların şer olarak nitelenmesi, olaya kişisel boyuttan bakıştan dolayıdır. Ama madde alemi bir bütün olarak ele alındığında onların varlığı şer olmayıp var olması gereken hayırlar olduğu ortaya çıkıyor.

Sonuç olarak şunu söylemliyiz ki, nizam-ı ehsene yapılan bütün bu itirazlar yersiz ve anlamsız itirazlardır. Bunların varlığı Allah Teala'nın hikmet ve adaletiyle çelişmediği gibi, aksine Allah'ın adalet ve hikmetinin bir gereğidirler.

İşte Allah Teala'nın "Her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır" (44) mealindeki ayeti bu hakikate işaret etmektedir.

İbn-i Sina'nın Şer İtirazına Verdiği Cevap

Bu konudaki bahsimizi ünlü İslam filozofu İbn-i Sina'nın konuya açıklık getiren sözleriyle bitirmek istiyoruz.

İbn-i Sina "El- İşarat vet Tenbihat" adlı kitabında ilahi inayet ve ilmin varlık nizamının en güzel şekilde olmasını iktiza ettiğini vurguladıktan sonra şöyle

yazıyor: "Varlık aleminde var olması mümkün olan şeyler birkaç kısımdır:

1- Varlığı, bütün şer, kusur ve fesattan arı olması mümkün olan şeyler,

2- Fazla hayrını elde etmek ancak hareketlerin ve hareket edenlerin çelişmesi sonucu kendilerinden bazı şerlerin zuhur etmesiyle mümkün olan şeyler,

3- Mutlak surette şer olan şeyler,

4- Şerri hayrından daha fazla olan şeyler."

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, burada beşinci bir ihtimal de söz konusudur. O da, şer ve hayrı eşit olan şeylerdir. Ancak İbn-i Sina'nın yaptığı açıklamadan bu ihtimalin de hükmü ele geldiğinden, artık ona işaret etmemiştir.

İbn-i Sina daha sonra şöyle devam ediyor: "Hayır olan vücudun var edilmesindeki mebdein sırf cömert olan Allah Teala olması, mücerret cevherler ve benzeri gibi, birinci kısım varlıkların var edilmesinin vacip olduğunu ortaya çıkarır.

Keza; ikinci kısım varlıkların da var edilmesi vaciptir. Zira, az bir şerden kaçınmak uğruna çok hayrın yaratılmayıp, feda edilmesinin kendisi çok şerre düşmektir.

Buna bir örnek olarak ateşi zikredebiliriz. Çünkü ateşin fazla hayrının ve varlık aleminin tekmilindeki yardımının elde edilmesi, ancak tesadüfü olarak ona dokunan canlı varlıkların cisimlerini yakıp, onlara acı vermesiyle mümkündür.

Canlı varlıkların cisimleri de böyledir. Onların fazla hayrı, ancak durumlarının, hareketlerinin ve sükunlarının ateş gibi, bazı vakitlerde bir takım eziyetlere sebebiyet vermesiyle sağlanır. Onların ve alemdeki diğer nesnelerin durumu, bazen kıyamette zararlı olacak yanlış itikatlara kapılmalarına veya şehvet ve gazap duygularının aşırı heyecanı sonucu yanlış işleri yapmalarına da sebebiyet verecektir.

Ancak bu duyguların görevlerini yapmalarının, çelişmeler sonucu bir takım olumsuzluklar olmaksızın mümkün olamayacağı nazara alındığında, bu olumsuzlukların şahıslar ve zaman itibarıyla, olumluluklara oranla daha az olduğu görülmektedir.

Bu da Allah Teala'nın ilminde malum olduğuna göre, olumsuzlukların bilaraz maksut olduğu ortaya çıkmaktadır. O halde şerrin Allah'ın kaderine girmesi bilaraz olup, şerre bilaraz rıza gösterilmiştir." (45)

Ünlü kelamcı ve filozof Hace Nasiruddin Tusi, İbn-i Sina'nın bu sözlerini açıklarken şöyle der: "İbn-i Sina burada şerrin nasıl ilahi kazaya girdiğine işaret etmektedir.

Ancak bahse girmeden önce şerrin mahiyetinin ne olduğu tahkik edilmelidir. Ben diyorum ki; şer, bazen istenmeyen yokluklara denir. Meselâ, bir şeyin kendine layık olan bir şeyi yitirmesi şer sayılır. Ölüm, yoksulluk ve cahillik gibi. Bazen de şer, istenmeyen varlıklara söylenir. Bir kemale yönelik olan şeyi o kemale ulaşmaktan alıkoyan şey bu kabildendir.

Örneğin, ürünleri bozan soğuk veya çamaşırcının işine engel olan bulut. Yine, zulüm ve zina gibi kınanan işler, korku ve cimrilik gibi rezile (kötü) sayılan huylar, acılar ve üzüntüler bu kabil şerlerdendir.

Ancak biz konuyu derinlemesine ele alıp teemmül ettiğimizde, soğuğun kendi zatında bir çeşit nitelik olma açısından veya onu var eden nedenine kıyasla şer olmayıp kemallerden bir kemal olduğunu görmekteyiz. Onun şer oluşu, ürünlere nispet onların mizacını bozması açısındandır. O halde asıl şer, ürünlerin kendilerine layık olan kemallerini yitirmesidir. Soğukluk ise buna beis olduğu için, bilaraz olarak şer olmuştur.

Bulut da böyledir. Zulüm ve zina da, gazap ve şehvet güçlerinden meydana gelen birer fiil olmaları açısından şer değildir. Onlar, bu açıdan mezkur iki gücün kemalidir. Onların şer olması, mazluma veya medeni siyasete oranla, ya da bu iki hayvani duyguyu kontrol etmesi gereken nefs-i natıkanın (aklın) bunlar karşısında aciz kalması açısındandır. O halde asıl şer, bu nesnelerden birinin kendi kemalini yitirmesidir.

Bunlara ise, onların sebebiyeti nazara alınarak bilaraz şer denmiştir.

Huylar konusunda da aynı şey söz konusudur. Acılar da böyledir. Onlar, ne birtakım idrakler olmaları açısından şerdir, ne kendi varlıkları, ne de nedenlerinden meydana gelmeleri açısından.

Onların şer oluşu, bitişik olması gereken uzvundaki ittisali yitirerek acı çeken kişi açısındandır.

O halde şer, mahiyet itibariyle, ya bir varlığın ya da bir varlığa ait bir kemalin ona layık olmayacak, ya da istenmeyecek bir şekilde yok olmasından ibarettir. Yoksa varlıklar, varlık olma açısından asla şer değillerdir. Onlar, kemallerinin yok olmasına sebebiyet verdikleri şeylere nispet şerdirler. Demek ki, şerler kıyasi şeyler olup, belli şahıslara oranla şer sayılırlar. Ama kendi zatları itibarıyla veya genele oranla asla şer değillerdir.

Şimdi Şeyh'in sözlerine dönelim. Nesneler; şer olup olmamaları itibariyle, asla şerri olmayan, şerri ve hayrı olan ve sırf şer olan şeyler olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Sonra hem şerri, hem de hayrı olan da, hayrı şerrine galebe çalan veya şerri ve hayrı eşit olan, ya da şerri hayrına galebe çalan olmak üzere, üç kısma ayrılır. Böylece beş kısım ortaya çıkmış olur:

Birinci kısım olan kendinde asla şer bulunmayan kısma gelince, böyle varlıklar vardır. Zira bil kuvve bir şeye sahip olmayan akıllar bu türdendir ve onlarda asla şer yoktur.

İkinci kısım olan hayrının şerrine galebe çaldığı kısma gelince, bu tür varlıklar da vardır. Zira kendine layık kemale ulaşması, muhalifiyle bir araya geldiğinde muhalifinin kemaline engel olmakla mümkün olan ateş türü varlıklar bu kabildendir. Zira ateşin hararette yüksek dereceye ulaşması, ancak ona düşen bazı bileşimleri yakarak eczasının dağılmasına sebebiyet verecek şekilde olmasıyla mümkündür.

Açıktır ki, bu kabilden varlıkların özelliği ihale, istihaleye ve kevn-i fesada yol açmaktır. Ancak bu eylem külle kıyasla azınlıkta kalmaktadır. Bazı varlıkların kemaline engel olacak çatışmanın da varlığı külle nispet azdır. Zira böyle işler ancak bazı bileşimlerin eczasında ve bazı vakitlerde vuku bulmaktadır.

Ama geri kalan üç kısma, yani yalnızca şer olan, şerri hayrından çok olan veya şerri ve hayrı eşit olana gelince, bu tür varlıklar yoktur. Zira varlıklarda var olan hakiki ve nispi varlıkların var oluşu, zikredilen nispi yokluklara nispetle daha fazladır." (46)

Böylece İbn-i Sina ve onun sözlerini açıklayan Hace Nasiruddin Tusi alemde hikmet ve adaleti ilahi ile çelişen bir varlığın bulunmadığını ve alemin en ekmel ve ehsen düzende kurulmuş olduğunu ispatlıyorlar. Biz onların sözlerine bir şey eklemeye gerek görmüyor ve bu bahsi burada kapatıyoruz.

Dipnotlar

---

(26)- Hz. Ali'nin Malik-i Eşter'e yazdığı Emirname, Nehc-ül Belağa 53. ahitname

(27)- Hadid: 25

(28)- Al-i İmran: 142 Ayet-i kerimede geçen "cihad" kelimesinin geniş bir anlamı vardır. İnsanın düşmanlarla savaşmasına cihad denildiği gibi, kötülüğe "Nefs-i Emmare'ye" karşı savaşmağa da cihad denir. Hatta ikinci kısım cihadın önemi daha fazla olduğundan Hz. Resulullah (s.a.a) ona "Cihad-ı Ekber" (büyük cihad) birincisine ise "Cihad-ı Asğer" (küçük cihad) ismini vermiştir.

(29)- Bakara: 155

(30)- Enbiya: 35

(31)- Bihar-ül Envar c. 44 s. 195

(32)- Bihar-ül Envar c. 14 s. 470, c. 5, s. 219, c. 25, s. 115

(33)- Bihar-ül Envar c. 67 s. 231

(34)- Bihar-ül Envar c. 81 s. 194

(35)- Bihar-ül Envar: c. 81 s. 195

(36)- En'am: 42

(37)- Rum: 41

(38)- Şura: 33, 34

(39)- Bihar-ül Envar: c. 67 s. 232

(40)- Bihar-ül Envar c. 81 s. 185

(41)- Bihar-ül Envar c. 81 s. 183

(42)- Bihar-ül Envar: c. 67 s. 235

(43)- Bihar-ül Envar c. 81 s. 198

(44)- İnşirah: 5

(45)- Şerh-i El-İşarat vet Tenbihat c. 3 s. 320

(46)- Şerh-i İşarat vet Tenbihat c. 3 s. 320, 321, 322

ADALET ADALET

Beşinci Şüphenin Cevabı

Beşinci şüphede dünya hayatında işlenen suçlar ile ahiret cezaları arasında uygunluk olmadığı ve dolayısıyla da ahiret cezalarının Allah'ın adaleti ilkesi ile bağdaşmadığından söz edilmişti.

Şöyle ki; kısa bir süreden ibaret olan dünya hayatında veya onun çok kısa bir döneminde işlenen bazı suçlardan dolayı kulun ahirette bu kadar ağır cezalara tabi tutulmasının adalet ilkesiyle bağdaşmayan bir cezalandırma yöntemi olduğu, bunun ise Allah'ın adil olmadığını kanıtladığı ileri sürülmüştü.

Cevap: Suçlar karşısında olan cezalandırmaları üç kategoride toplamamız mümkündür:

1- Tembih ve ibret türünden olan cezalandırmalar,

2- İşlenen suçla tekvini ve doğal bir nedensellik bağı olup, suçun tabii sonucu olan cezalandırmalar,

3- Bizzat suçun kendi dönüşümü olup, suçun kendi tecessümünden ibaret olan cezalandırmalar.

Birinci kısım cezalar, toplumsal yaşantıda kanuncular tarafından belirlenen cezai kanunlardır. Bu tür cezaların iki faydası vardır.

a) Bu tür cezalandırmalar, kalplerde icat edeceği korku sebebiyle insanların suç işlemelerine engel olur. Dolayısıyla bu tür cezalandırmalar, bir çeşit tembih ve ibret niteliğini taşımaktadır.

b) Zulme uğramışların kalplerinde teskinliğe yol açıp rahatlamalarını sağlar.

Açıktır ki, bu tür cezalandırmalarla işlenen suçlar arasında uygunluk gözetilmelidir. Çünkü bu cezalar, suçlar karşısında tayin edilen cezalandırmalardır. Eğer suçla ceza arasında uygunluk gözetilmezse, ceza az olursa, zulme uğrayana, fazla olduğu taktirde de suç işleyenin kendine zulmetmek olur. O halde akıl burada uygunluğun gözetilmesine hükmeder.

Ahiret cezalarının bu türden cezalar olamayacağı bellidir. Zira ahiret amel yeri olmadığı için, suçun işlenmemesi veya tekrar edilmemesi için ceza belirlemek söz konusu olmadığı gibi, Allah Teala'nın intikam duygusuyla birilerine ceza belirlemesi de mümkün değildir. Zira bütün güzel sıfatlara sahip olan Hak Teala'yı böyle duygulardan tenzih etmek gerekir.

Ahirette söz konusu olan cezaların tamamı da diğerlerine nispet işlenen suçlar değildir ki, onların kalplerine teskinlik vermek amacıyla cezalandırmak söz konusu olsun. Aslında aşağıda da işaret edeceğimiz üzere, ahirette toplumsal yaşantıda söz konusu olan cezalandırma şeklinin olması mümkün değildir.

İkinci kısım cezalandırmaya gelince, onunla işlenen suç arasında doğal bir nedensellik bağın olduğunu ve cezanın suçun tabii sonucu olduğunu söylemiştik. Meselâ, zehir ile hastalanmak ve ölüm arasında doğal bir nedensellik bağı mevcuttur. Zehri içen elbette ki, hasta olacak, hatta ölecektir.

Bir takım günahların hatta dünyada bile ceza niteliğinde sonuçları vardır. Örneğin, şarap içmek toplumsal bir kısım sorunların doğmasına sebebiyet verdiği gibi, şarap içenin kendi ruh ve bedeninde de bir takım hastalıkların meydana gelmesine yol açacağı da bellidir. Çünkü şarap ile bu gibi ceza niteliğindeki sonuçlar arasında nedensellik bağı mevcuttur.

Zina yapmak da öyledir. O da toplumda bir çok fesadın çıkmasına ve medeniyetin tahribine yol açtığı gibi, o işi yapanın da ruh ve bedeninde bir takım hastalıklara sebebiyet verecektir. Bu tür cezalar günahın doğal sonucudur. Bu cezalar, günahların koyulan toplumsal cezaları değildir ki, ceza ile suç arasında uyumluluk söz konusu olsun.

Eğer bir kimse, nasihati dinlemez ve zehri içerse, elbette ki hastalanacak veya ölecektir. Bu durumda acaba "bu kişinin yaptığı sadece birkaç dakika içerisinde bir miktar zehir içmekti, onun pahasını canıyla ödemesi adaletsizliktir" denilebilir mi? Eğer denilirse, "kendi bilinçle onu yaptı ve suç kendinindir" denmez mi? O halde bu türden cezalar konusunda adalete aykırı olmak veya olmamak diye bir şey söz konusu değildir.

Üçüncü tür cezalara gelince, onların işlenen amelin kendinin dönüşümü ve tecessüm etmesi olduğunu belirtmiştik. Bu tür cezalarda suç ile onunun cezası arasındaki bağ hatta nedensellik bağından daha güçlü bir bağdır. Burada aslında suç ve ceza denen bir şey yoktur. Burada yapılan amelin kendi söz konusudur. Onun kendi dönüşümüne ceza denilmesi sadece bir teşbihten ibarettir. Yoksa burada cezalandırma denen şey yoktur.

Ahirette söz konusu edilen cezalara baktığımızda bu türden cezalar olduğunu görüyoruz. Allah Teala'nın mü'min kullarına vereceğini va'dettiği mükafatlar da bu türdendir. Günah ehline vereceğini belirttiği cezalar da bu türden cezalardır. Onlar aslında insanın kendi amelinden başka bir şeyler değildir. Allah Teala ve elçileri ahiret mükafat ve azaplarının mahiyetinin böyle olduğunu bildirmişlerdir.

Allah Teala "O günde herkes yaptığı iyiliği de, kötülüğü de yanında hazır görür ve kendisiyle yaptığı kötülük arasında uzun bir mesafenin olmasını arzular..." (47) buyuruyor.

Yine Allah Teala şöyle buyurmuştur: ".... Ve yaptıklarını önlerinde hazır bulurlar. Rabbin hiç kimseye asla zulmetmez."(48)

Yine şöyle buyurmuştur: "Kim, zerre ağırlığınca bir hayır işlemişse onu görür. Kim de, zerre ağırlığınca kötülük yapmışsa onu görür." (49)

Yine şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve herkes yarına neyi gönderdiğine baksın..." (50)

Bu ayetler ve benzerleri ahiret cezalarının insanların kendi amellerinden başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Bu ayetlerde, amelin kendisinin hazır olacağı belirtilmiştir. Bu ayetlerde, yapılan amelin kendisinin görüleceği haber verilmiştir. Yoksa ahirette, "gelin bakalım, falan ne suç işlemiş ve onun için ne miktarda ve ne tür ceza tayin edilmiştir" diye bir şey yoktur.

Hz. Resulullah ve Ehl-i Beyt İmamları'ndan gelen hadisler de, ahiret mükafat ve cezalarının mahiyetini aynı şekilde açıklıyorlar. Hz. Resulullah'ın "Dünya ahiretin tarlasıdır" (51) şeklindeki meşhur hadisi işte bu hakikati ifade ediyor.

Yine o Hazret ahiret cezalarını açıklayan bir hadisinde ahirette cezaya çarptırılanlara: "Bunlar size dönen kendi amellerinizden gayri şeyler değildir" (52) deneceğini buyurmaktadır. Demek ki, ahirette karşılaşılacak ne varsa insanın kendi amelidir.

Bu konuyu geniş olarak burada ele alamayız. Bunun kendisi ayrı bir kitap yazmayı gerektirir. Ancak bu ayet ve hadislerden ahiret cezalarının insanın kendi amelinden başka bir şey olmadığı ve orada toplumsal hayatta olan cezalandırma sisteminin bulunmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

O halde orada karşılaşılacak durumlar için, adalete uygun olmak veya aykırı olmak diye bir anlam söz konusu olamaz. İnsan kendi yaptığını kendi bilinç ve iradesiyle yaptığına göre, kendi amelini kendisi yaratmıştır. Hayrı da şerri de kendisine aittir. "Dünya ahiretin tarlasıdır. Tatlı ekersen tatlı biçersin, acı ekersen acı biçersin." (53)

Sonuç: Ahiret ceza ve mükafatlarının şekil, nitelik ve türünün Allah'ın adalet sıfatıyla hiçbir çelişkisi yoktur. Dolayısıyla bu şüphe de temelden yersiz ve mesnetsiz bir şüpheden öteye gitmemektedir.

ADALETİN ÖNEMİ

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere; adalet sıfatı, Allah Teala'nın kemalî, subitî ve ef'alî sıfatlarından biri olup, Allah Teala'nın sıfatları bölümünde ele alınması gerekir.

Yüce Allah hayat, ilim, kudret, rahmet, şefkat, ebedi ve ezeli olmak ve benzeri diğer bir çok sıfatlarla beraber adalet sıfatına da sahiptir. O, mutlak kemal olduğu için, akla gelen bütün kemallerin layıkıyla O'nda bulunması gerekir.

Fakat burada şöyle bir soruyla karşılaşıyoruz: "Peki, neden bu kadar sıfatların içerisinden sadece Allah'ın adalet sıfatına önem verilmiş ve usul-i dinden biri olarak tanıtılarak ayrıca bahis konusu edilmiştir?" Bu soruya, yani adaletin Caferi mezhebine göre usul-i dinde neden yer aldığı sorusuna cevap olarak, şu birkaç şeyi sebep olarak sayabiliriz:

1- Adaletin usul-i dinde yer almasının en önemli etkeni, insanın fiillerinde mecbur olduğu ve neticede Allah'ın adil olmadığı sonucunu doğuran, Ehl-i Sünnet'in Eş'arî grubunun; "Hüsn-ü Kubh-ü Akli" ilkesini inkar etmesidir. Onlar; aklın tek başına, bir şeyin veya bir işin iyi veya kötü, güzel veya çirkin olduğunu anlama gücüne sahip olmadığını ileri sürerek, aklın müstakil olarak iyilikle kötülüğü anlayabilme gücüne sahip olmadığını, kendi inançlarından bir ilke edinmişlerdir.

Onlar; "bir şeyin iyi veya kötü olduğunu nereden anlayabiliriz?" sorusuna; "Bunu, ancak Allah'ın Resulullah aracılığıyla indirdiği emir ve vahiylerle anlayabiliriz" cevabını veriyorlar.

"Resulullah (s.a.a)'in hayatta olmadığı zamanlarda ne yapmalıyız?" sorusuna ise, "Resulullah (s.a.a)'in sünnetinin koruyucuları olan Ebu Hureyre, Aişe, Muaviye, Semure, İbn-i Cündeb, Amr-ı Ass ve diğer Ashab-ı Kiram'a başvurmalıyız; onların iyi gördükleri kesinlikle iyi ve kötü gördükleri ise kötüdür, yoksa insanın aklı böyle bir şeyi asla anlayamaz" diye cevaplandırıyorlar.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da şudur ki, Eş'arîler, aklın iyilik ve güzelliği idrak ettiğini inkar etmekle kalmayıp, aslında hiçbir iyilik ve kötülüğün olmadığını, iyilik ve kötülüğün zaman ve mekana göre değişken olduğunu da iddia ediyorlar.

Onlara göre, iyilik ve kötülük Allah'a bağlı olan bir şeydir. Allah bir işi güzel görürse, akıl onu kötü teşhis etse bile, o güzeldir. Bir işi de kötü görürse, akıl onu iyi görse bile, o kötüdür. Başka bir deyişle, alemde hiçbir iyilik ve kötülük yoktur; iyi Allah'ın yaptığı ve iyi dediğidir, kötü ise Allah'ın kötü saydığıdır.

Aklın iyilik ve kötülüğü, güzellik ve çirkinliği idrak etme gücüne sahip olmadığını ve bu konularda tek merciin şeriatın açıklamaları olduğunu ileri süren Eş'arîler'e göre, bizler kendi aklımızla; "falan şey güzeldir, Allah da onu emretmelidir ve falan şey kötüdür, Allah da onu nehyetmelidir" demek hakkına sahip değiliz. Allah dilediğine hükmeder ve dilediğini yapar.

Eğer Allah Teala bütün yaratıklarını cennete götürürse, bu aşırılık olmaz. Eğer yaratıklarının tamamını cehenneme de götürürse, bu zulüm sayılmaz. Eğer evliyalarını ve peygamberlerini cehenneme, şeytan ve düşmanlarını cennete götürürse de, bu zulüm sınıfına girmez. Zira o mutlak hüküm ve mülk sahibidir. Dilediğine hükmedip, dilediğini yapar. Bizim O'nun işlerini sorgulama hakkımız yoktur. O bizi sorgular.

Eş'arîler şöyle diyorlar: "Bütün alemin mülkü Allah'a aittir. Her şeyin mâliki, hakimi ve ihtiyar sahibi O'dur. Maliki olduğu her şeye, dilediğini yapar. İstediğini mükafatlandırır, istediğini de cezalandırır. Hiç kimse O'nun yaptığına itiraz edemez. Neden ve niçin yaptığını da soramaz. Zira O'nu bir işe zorlayan, bir şeyden kaçındıran, davranışlarının nasıl olmasını belirleyen, kudretini sınırlandıran, varlığı O'ndan daha üstün olan bir varlık yoktur.

Bunun için de yaptığı hiçbir şey kötü sayılmaz. Rahmet ve lütfü tamamen fazilet, ceza ve azabı ise, tamamen adalettir. Bütün zalimleri cennete ve bütün mü'minleri de cehenneme götürmesi adaletin ta kendisidir. O hiçbir şeyden sorulmaz, sadece bizler yaptığımızdan soruluruz.

Bizler soruluruz zira, bizlere emreden, nehyeden, işlerimizi sınırlandıran, bir şey yapıp yapmayacağımızı belirleyen ve varlığı varlığımız üzerinde olan yüce Allah vardır. Bu yüzden de bizim işlerin bazısına iyiliğin, bazısına da kötülüğün nispet verilmesi doğrudur.

Ama Allah'ın işlerine böyle nispetler vermek asla doğru değildir. Öyleyse, zulüm ve yalanın kötü olması Allah'ın kötü sayması içindir, yoksa onları da güzel hesaplasaydı, güzel olurlardı.

Bir de, aklın tek başına iyilik ve kötülüğü idrak ettiğini ve Allah'ın da aklın belirlediği çerçevede hareket etmesi gerektiğini söylersek, Allah'ın irade ve kudretini sınırlandırmış ve Allah'a bir nevi görev tayin etmiş oluruz.

Bu ise, yukarıda açıkladığımız ilkelerle ve Allah'ın "Dilediği her şeyi yapar" (54) ayetiyle çelişmektedir.

Öyleyse akıl, şeriatın hükmü olmaksızın, hiçbir şeyin iyi veya kötü olduğunu teşhis edemez ve bizler de kendi aklımıza dayanarak Allah'a vazife gösteremeyiz." (55)

Biz burada, "Hüsn-ü Kubh-ü Akli" konusunun iyice açıklığa kavuşmasının ve hak görüşün batıldan ayırt edilmesinin daha da kolaylaşması için aşağıdaki mevzuların, delilleriyle birlikte beyan edilmesinin yararlı olacağına inanıyoruz:

1- Hüsn-ü Kubh-ü Akli'nin içeriği

2- Ehl-i Beyt mektebinin Hüsn-ü Kubh-ü Akli'nin ispatı için ortaya koyduğu delilller.

İşte bu iki konunun açıklığa kavuşmasıyla, Eş'arîler'in bu hususstaki görüşlerinin hem akıl, hem de Kur'an-ı Kerim'in ayetleriyle çelişen yanlış bir görüş olduğu ortaya çıkacaktır:

1- Hüsn-ü Kubh-ü Akli'den maksat, aklın tek başına fiillerin iyilikle kötülüğünü idrak ederek, iyi veya kötü olduğuna hükmetmesidir. Yani işler kendi mahiyetleri itibariyle iyi ve kötü, çirkin ve güzel olmak üzere iki kısma ayrılıyorlar ve akıl, Allah'tan aldığı güç ile onları idrak edip, yüce Allah'ın kötü, çirkin ve beğenilmeyen işleri yapmaktan münezzeh olduğuna hükmediyor.

Biz, aklın şeriattan yardım almaksızın, tek başına bir işin iyi veya kötü olduğunu ayırt etme gücüne sahip olduğuna, iyi ve güzel gördüğü işlerin yapılmasına, kötü ve çirkin gördüğü işlerden de kaçınılmasına hükmettiğine inanıyoruz. Bize göre, akıl ile şeriatın bu hususstaki hükümleri aynı doğrultudadır.

Buna göre şeriat, mutlaka aklın güzel gördüğü şeyleri emreder, kötü saydıklarından da nehyeder. Şeriatın hükmü asla aklın hükmüne ters düşmez.

Yani, varlık alemindeki işlerin bazılarının zatî güzelliği, bazılarının ise zatî çirkinliği vardır. Örneğin, doğru konuşmak, başkalarına ihsanda bulunup iyilik etmek, toplumda sosyal adaleti uygulamak vb. güzel şeylerdir. Buna karşılık yalan konuşmak, başkalarına zulmetmek vb. ise, herkesin bildiği çirkin şeylerdir. Akıl, bunların iyilik ve kötülüklerini tek başına hiçbir kimseye dayanmadan anlamaktadır. Eğer bu hususta şeriattan bir emir veya nehiy gelirse, kesinlikle bu doğrultuda olacaktır.

Alemde zatî iyilik ve kötülük, zati güzellik ve çirkinlik olduğu için, Allah Teala insanlardan, iyi ve güzel olan şeylerin yapılmasını, kötü ve çirkin olan şeylerin de terk edilmesini istemiştir. Yoksa; hiçbir şey Allah'ın emretmesiyle güzellik ve iyilik, nehyetmesiyle de kötülük ve çirkinlik kazanmaz. Aksine, gerçekte bazı kötü ve iyi işler olduğundan, Allah Teala onlardan iyi olanı yapmayı, kötü olandan ise, kaçınmayı farz kılmıştır. Zira O, sonsuz hikmet ve kemal sahibi olup, bütün çirkinliklerden de münezzehtir. Dolayısıyla da her zaman hem kendisi iyi ve güzel olanı yapar, hem de diğerlerini iyi ve güzel olana emreder. Zaten aklın hükmü de bundan gayri bir şey değildir.

Aklın bir işin iyilik veya kötülüğünü anlaması ve Allah Teala'nın sadece iyilerin yapılmasını istediğine hükmetmesi, Allah'ın irade ve kudretini sınırlandırmak olmadığı gibi, "Allah dilediğini yapar" (56) ayetiyle de hiçbir şekilde çelişmemektedir.

Zira aklın bir hakikati idrak etmesi, o hakikati sınırlandırmak olmayıp, onu olduğu gibi kavramaktır. Aklın Allah Teala'nın sadece iyi ve güzel olanı yaptığını ve emrettiğini, kötü ve çirkin olanı ise yapmayıp, onlardan nehyettiğini idrak etmesi ve bu doğrultuda hüküm vermesi, Allah Teala'ya görev tayin etmek değildir. Onun kudretine getirilen bir sınırlandırma da sayılmamaktadır. Bu sadece bir gerçek olan Allah Teala'nın fiillerinin niteliğini idrak etmektir.

Nasıl ki, Allah Teala'nın sıfatları hususunda aklın, Allah Teala'nın güzel sıfatlarla sıfatlandığına ve çirkin sıfatlardan münezzeh olduğuna hükmetmesi, Allah Teala'nın sıfatlarında bir sınırlandırma olmayıp, hakikati olduğu gibi anlayıp kavramak sayılıyor ise, bu konu da aynen öyledir.

Böylece Eş'arîler, bu görüşleriyle aklın konumunu aşağı getirirken, Ehl-i Beyt İmamları akla gerçek önemini kazandırarak onu, bütün insanlarda bulunan Allah'ın batinî hüccet ve resulü olarak tanıtmaya çalışmışlardır.

İmam Musa Kazım (a.s) ashabından Hişam İbn-i Hakem'e şöyle buyurmuştur: "Ey Hişam! Allah halka iki hüccet tayin etmiştir. Dış hüccet ve iç hüccet. Dış hüccet; resuller, peygamberler ve imamlar, iç hüccet ise, akıllardır." (57)

Hz. İmam Cafer Sadık (a.s)'da şöyle buyurmuştur: "Her işin başı, başlangıcı, gücü...

akıldır. Allah onu kullarına ziynet ve nur kılmıştır. Halk, akılları ile Allah'ın yaratıcı, kendilerinin ise, yaratılmış olduğunu, her şeyi O'nun düzene soktuğunu, kendilerinin de O'nun tedbiri sayesinde yaşadıklarını ve O'nun bâkî (kalıcı), kendilerinin ise, fanî (gidici) olduklarını bilmekteler.

Allah'ın yaratıkları olan göğü, yeri, güneşi, ayı, gece ve gündüzü görmekle, kendilerini ve bunları yaratan, ezelî, ebedi ve işlerini tedbir üzere yapan bir yaratıcının olduğuna inanmaktadır. Akıl ile iyiyi kötüden ayırt ediyorlar. Karanlığın cehalette, aydınlığın ise, ilimde olduğunu anlıyorlar. İşte bu, aklın onlara gösterdiği şeydir..." (58)

İşte bu nedenlerden dolayıdır ki, biz Ehl-i Beyt dostları, gerçekte bazı işlerin iyi, bazılarının da kötü olduğuna, aklın bunları şeriata dayanmaksızın idrak ettiğine, Allah Teala'nın da, ancak aklın onayladığı, zâtı itibarıyla iyi olan işleri yaptığına ve emrettiğine inanıyoruz.

Hüsn-ü Kubh-ü Akli'yi İspat Eden Deliller

Ehl-i Beyt dostları tarafından Hüsn-ü Kubh-ü Aklî'nin ispatı için getirilen delillerin bazılarını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

a) Hüsn-ü-Kubh-ün, akli değil de, şer'i olduğuna inanırsak, Allah'ın aklın iyi saydığını kötü, kötü saydığını da iyi kabul etmesinin caiz olduğunu da söyleyebiliriz. Öyleyse, Allah'ın başkalarına ihsanda bulunmayı kötü, zulmetmeyi de iyi kılmasında hiçbir mahzur kalmaz. Ama bunun batıl bir görüş olduğu herkesçe malumdur. Zira aklı başında olan her insanın vicdanı, zalimin övülmesinin ve ihsan ehlinin kınanmasının doğru olmadığını hiçbir şeye dayanmadan idrak etmekte ve böyle bir hareketin yanlışlığına hükmetmektedir.

b) Hüsn-ü Kubh-ün, aklî ve fıtrî olduğuna başka bir delil de, Allah'ı ve şeriatı inkar edenlerin, bazı işlerin iyi, bazılarının da kötü olduğuna hükmetmeleridir. Eğer iyilikle kötülük sadece şeriat yoluyla idrak edilseydi, onların hiçbir işin iyi veya kötü olduğuna hükmetmemeleri gerekirdi. Halbuki hakikat bunun tam aksini bize göstermektedir. Öyleyse, insanlar şeriata dayanmaksızın kendi akılları ile bazı işlerin iyi, bazılarının da kötü olduğunu idrak edebilirler.

c) İyilikle kötülüğün ancak şeriat yoluyla sabit olduğunu, aklın bazı işlerin iyi, bazısının da kötü olduğunu idrak etmesinde bağımsız olmadığını söylersek, Allah Teala'nın sâdık olduğuna ve peygamberler vasıtasıyla ilettiği haberlerin doğru olduğuna yakin edemeyiz. Zira, bu durumda O'nun yalan konuşma ihtimali doğar. Bütün yaptıkları da iyi telakki edildiğinden, yalan konuşmanın çirkin bir iş olduğuna istinat edilerek, yalan konuşma ihtimali de reddedilemez. Sonuçta verdiği bütün haberlerin, va'dlerin, cennet-cehennemin, sevap ve azabın hakikati olmayabileceği ihtimali ortaya çıkar. Bu ise, ilahî kanunların, temel inançların ve dinin yok olması,

Allah'a hiçbir güvenin ve itimadın kalmaması demektir. Bu görüş kabul edilirse, 124 bin peygamberin gelmesinin, bir çok mü'min ve mücahid insanların Allah yolunda mücadele edip bu yolda kendi canlarından geçmelerinin hiçbir anlamı kalmaz ve bütün bu zahmete katlanmalar ve çabalar hedefsiz ve anlamsız çabalardan öteye gitmez. Ama "...Biliniz ki, gerçekten Allah'ın va'di haktır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler." (59) "Allah'ın kelimelerinde (verdiği sözlerde) asla bir değişme yoktur" (60) "Doğrusu Allah, insanlara zerre miktarı zulmetmez. Fakat insanlar kendilerine zulmederler." (61)

Hulasa insanların akılları aracılığıyla kötü saydıkları yalan konuşmak, aldatmak, zulmetmek gibi işleri Allah Teala yaparsa, artık insanlar Allah'ın, peygamberlerin ve imamların sâdık olduklarından şüphe ederler. Allah'ın verdiği va'd ve vaidlerin hiç birisine itminan ve güvence kalmaz.

d) Peygamberlerin kendi iddialarının doğruluğuna tek şahidleri, Allah'ın onların eliyle insanlara mucize göstermesidir. Allah Teala'nın aklın kötü saydığı işleri yapmasının caiz olduğunu söylersek, bu; beraberinde yalan yere peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin eliyle halka mucize göstermesinin de kötü bir şey olmadığını getirir. Bu ise, büyük ilahi makam olan "Nübüvvet" makamının temelden sarsılmasına ve gerçekte peygamberlik makamının aşağı çekilmesine neden olur. Oysa işlerini hikmet üzere yapan Allah Teala, her türlü abes ve beğenilmeyen işi yapmaktan münezzeh ve çok yücedir.

e) Allah Teala'nın Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerine dikkat edildiğinde bu ayetlerin, aklın iyilikle kötülüğü anlamakta müstakil olup vahye dayalı olmadığına işaret ettiğini görmekteyiz.

Allah Teala şöyle buyuruyor: "Muhakkak ki Allah; adaleti, ihsanı ve akrabaya elde olandan vermeyi emrediyor; zinadan, fenalıklardan ve insanlara zulüm yapmaktan da nehyediyor. Size böylece öğüt veriyor ki, benimseyip tutasınız." (62)

"De ki: "Rabbim bütün aşırlıkların gizlisini de açığını da ve pislikleri, haksız yere azgınlığı... haram etti." (63)

"Kendilerine iyiliği emrediyor, onları fenalıktan alıkoyuyor." (64)

"Bir kötülük yaptıkları zaman "Biz atalarımızı böyle bulduk; bize bunu Allah emretti" derler. De ki, "Allah kötülüğü emretmez..."(65)

Bu ayetlerden şu sonuç elde edilmektedir ki, Allah tarafından hakkında bir emir ve nehiy söz konusu olmasa da, gerçekte ihsan, iyilik, kötülük, adalet, zulüm ve fenalık diye tanınan bazı fiiller vardır ve insanoğlu; suyu, toprağı ve benzeri diğer mevzuları tanıdığı gibi, bazı işlerin iyi veya kötü olduğunu da kendi aklı ile tanıyıp idrak etmektedir.

Sonra; Allah Teala, bazı ayetlerinde bizzat insanın kendi aklını iyilik ve kötülük konusunda hükmetmeye davet ediyor. Hiç iyilik ve kötülüğü kavramaktan aciz olan bir şeyi, o konuda hakemlik yapmaya davet etmek doğru olur mu?

Allah Teala şöyle buyuruyor: "Biz hiç, iman edip de salih ameller işleyenleri, o yeryüzündeki müfsitler gibi karar verir miyiz? Yahut Allah'tan korkan takva sahiplerini kafirler (zalimler) gibi yapar mıyız?" (66)

"Biz Müslümanlar'ı, mücrim kafirler gibi mi tutarız? Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz? (67)

"İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olur mu?" (68)

İşte bu ayetlerde biraz düşünüldüğünde, Hüsn-ü Kubh-ün akli olduğunda ve batini (iç) hüccetin (aklın), alanı dahiline giren konularda, iyiliklerle kötülükleri zahirî (dış) hüccetten (peygamber ve imamdan) yardım almaksızın idrak ettiğinde, hiçbir şüpheye yer kalmıyor.

O halde fiiller kendi haddi zatında iyi ve kötü, güzel ve çirkin olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İnsan aklı da, mahiyetini kavrayabildiği bölümde kendi başına bunları idrak etme kabiliyetine sahiptir. Dolayısıyla da akıl, bütün çirkinliklerden münezzeh olan Cenab-ı Hakk'ın, aklın çirkin gördüğü şeylerden münezzeh olduğuna hükmetmektedir. Bu; Allah Teala'ya bir teklif tayin etme veya kudretine bir sınırlandırma getirme olmayıp, gerçeği olduğu gibi kavramaktır.

Böylece Kur'an'ın asıl müfessirleri ve Resulullah (s.a.a)'in hakiki varisleri olan Ehl-i Beyt İmamları, adaletin ve bu hususta ki diğer mevzuların mefhumlarını tamamen halka tanıttılar ve batıl görüşler karşısında ciddi bir tavır alarak, iyilikle kötülüğü idrak etme konusunda, aklın hükmünün şeriat ve vahye bağlı olmadığını, hatta doğru ve yeterli olduğunu açıklayarak akla çok büyük bir önem kazandırdılar.

İşte böylece aklın konumunu inkar edenlerin bu eylemi ve bundan çıkardıkları Allah'ın adaletini aklın idrak edemeyeceği görüşleri, Ehl-i Beyt İmamları ve alimlerinin bu bahsi itikadın temel ilkelerinde yer vermelerine sebebiyet verdi.

2- Adalet, Allah'ın sıfatlarının içerisinde öyle bir konuma sahiptir ki, diğer sıfatların bir çoğu ona dönmekte ve ondan kaynaklanmaktadır. Zira daha önce adaletin geniş anlamıyla her şeyi kendi yerine koymak anlamına geldiğini söylemiştik. Buna göre Allah'ın Hekim, Rahim, Rahman olmasının, kullarının rızkını vermesinin ve diğer birçok ilahî sıfatların kökü adl-i ilahîdir ve hepsinin de adaletle bir çeşit bağlantısı vardır.

Usul-i dinin beşinci aslı olan Meâd da adl-i ilahî konusuyla ilintilidir. Zira, Mead bölümünde göreceğimiz üzere, Meadı zorunlu kılan delillerden biri de, Allah Teala'nın adalet sıfatıdır. Allah Teala Adil olduğu için, salih amel işleyen mü'minleri

mükafatlandırmak, kötü amel işleyerek kendilerine ve başkalarına zulüm edenleri de cezalandırmak için kıyamet gününü yaratmıştır.

Yine nübüvvet ve imamet konuları da Allah'ın adil olmasıyla ilintilidir. Yani Allah Teala'nın adalet sıfatı, Cenab-ı Hakk'ın insanların hidayeti için peygamber göndermesini ve imam tayin etmesini iktiza etmektedir.

O halde adalet konusuna özel önem verip, ona usul-i din bölümünde yer vermenin bir diğer sebebi de, onun bir çok dini ilke ve inançlara temel teşkil etmesidir.

3- Toplumun huzur ve düzen içerisinde yaşamalarının en önemli temelini, sosyal adalet teşkil etmektedir. Eğer bir toplumun kanunları, herkesin ve her şeyin hakkını gözetecek şekilde adalet üzere düzenlenmiş olursa, o toplum günden güne ilerleyerek saadete, kemale erer ve örnek bir toplum haline gelir. Ama bir topluma zulüm, haksızlık adaletsizlik ve bundan kaynaklanan sayısız pislikler hakim olursa, o toplumda fesat çıkar, huzur ve saadetten eser kalmaz ve bilahare yok olup gider.

İşte Hz. Resulullah (s.a.a)'in Ehl-i Beyt'i, adaleti dinin temel unsurlarından biri olarak tanıtmalarıyla, bütün varlık aleminin Allah'ın adaletiyle ayakta durduğunu ispatlamakla birlikte, sosyal adaletin toplumlara hakim kılınmasının önemine işaret etmiş ve adl-i ilahinin sosyal adalete bir remiz olduğunu vurgulamışlardır.

Ehl-i Beyt (a.s)'e göre; bütün kötülükler, günahlar ve zulümler zalim kimselerin bir topluma önderlik yapmalarından kaynaklanıyor. Nitekim bütün hayırlar, kemaller ve iyilikler de adil ve ilahî bir imamın topluma önderlik yapmasından kaynaklanmaktadır. İşte bunun için, her türlü ilahî makamlarda öne geçmek isteyen her şahsın âdil olması, Ehl-i Beyt inancı ve fıkhı tarafından şart koşulduğu gibi, ilahî bir makam olan imamet ve önderlik hususunda da, zalimlere meydan verilmemiştir. Aksine, onlarla mücadele edilmesi ve zulmün her zaman için ortadan kalkması için, mucadele edilmesi farz kılınmıştır. Hatta bazı hadislerde, hak ve adaletli sözün zalim bir sultana karşı söylenmesi, en büyük cihad olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla Ehl-i Beyt mektebine göre, adl-i ilahi sosyal adaletin asıl temelini oluşturmaktadır.

İşte nübüvvet ilminin varisleri ve Kur'an'ın gerçek müfessirleri olan Ehl-i Beyt İmamları, adaleti usul-i dinden saymakla, sosyal adaletin önemini vurgulamışlardır. Zaten topluma gerçek adaleti hakim kılabilecek şahıslar da ancak onlardır.

Sosyal adalet o kadar önemlidir ki, hatta Allah Teala peygamberlerin gönderilme hedefinin sosyal adaletin kurulması olduğunu belirtmiştir. Topluma sosyal adaletin hakim kılınmasını ve insanların kemale doğru ilerlemesini isteyen Allah Teala, onlara zalim ve günahkar kimselerin önderlik yapmasına asla razı olmadığı gibi; insanlara, bütün pisliklerden arındırıp tertemiz kıldığı, kendi özel ilminden verdiği kâmil, masum ve âdil kimselerin imamlık yapmasını istemiştir.

Allah Teala'nın insanlara, Resulullah (s.a.a)'den sonra örnek ve imam olarak Ehl-i Beyt İmamlarını tanıtıp, o mübarek zatlara uymalarını emretmesinin sırrı da adl-i ilahide yatmaktadır.

O mübarek zatlar, adl-i ilahinin tecessüm bulmuş şekli idiler. Hem kendileri her alanda adaleti uygular, hem de diğerlerini adalete emrederlerdi.

Bakınız, Ehl-i Beyt İmamlarının ilki olan Hz. Ali (a.s) kendi hakkında ne buyurmuştur: "Allah'a andolsun, benim için, geceleri sabaha kadar deve dikenlerinin üzerinde geçirmem, elim kolum bağlanarak zincirlerle sürüklenmem; kıyamet günü kullardan bazılarına zulmetmiş ve dünya malından bir kırıntı bile olsa, gasbetmiş olarak Allah'a ve Resulü'ne kavuşmamdan daha iyidir. Çabucak imtihan yerine dönecek ve uzun zaman toprak altında kalacak bir nefis için, bir kula nasıl zulmederim!"

"Bir gece yarısı, birisi kapalı bir kapta helva getirdi. O helvadan tiksindim. Çünkü o, benim gözümde yılan (kusmuğu) zehri gibiydi. "Bu zekat mı, sadaka mı?" diye sordum. "Eğer öyleyse, bunlar Ehl-i Beyt'e haram kılınmıştır" dedim.

O adam: "Hayır bu bir hediyedir" dedi.

Ben: "Anan ağlasın sana! Din yoluyla gelip beni tuzağa mı düşüreceksin? Aklını mı kaybettin, seni şeytan mı çarptı? Yoksa sayıklıyor musun?" dedim.

"Vallahi, karıncanın ağzındaki arpanın kabuğunu alarak Allah'a isyan etmem karşılığında, bana yedi iklim ve onun altındakiler verilse, yine de kabul etmem. Benim nazarımda dünya, bir çekirgenin ağzıyla ısırdığı yapraktan daha değersizdir. Yok olacak nimetlere kanmak, bâki olmayan lezzetlere aldanmak Ali'ye çok uzaktır..." (69)

CEBİR, TEFVİZ VE İHTİYAR

Allah Teala'nın tevhidine, her şeyde asıl etken O'nun olduğuna, var olmak isteyen her şeyin onun isteğine, iradesine, iznine kaza ve kaderine bağlı olduğuna inanmak, insanların eğitiminde çok büyük önem taşıyan inançlardan birisidir. Fakat; bu hassas konuyu doğru bir şekilde kavrayabilmek için, aklî ve fikrî olgunlukla birlikte, doğru talim ve açıklamaya da ihtiyaç vardır.

İşte bu yüzden, yeterince aklî rüşte sahip olmayanlar, yahut Kur'an'ın hakiki müfessirleri olan masum imamların öğretilerinden yararlanmayanlar, tevhid konusunda yanlışlığa düşerek, yaratılışta tevhid ilkesini kabul etmenin, nedensellik kanununun sadece Allah Teala'ya ait olduğunu, sebep sayılan şeylerin gerçekte müsebbepler üzerinde hiç bir tesiri olmadığını, aksine; sebep sayılan şeylerden sonra müsebbep sayılan şeylerin icat edilmesinin Allah'ın bir sünneti olduğunu, alemde gerçekleşen her şeyin nedeninin yalnızca Allah Teala olduğunu ve insana

ait işler de dahil olmak üzere, bütün işlerin tek failinin Allah Teala olduğunu gerektirdiğini sanarak "kaza ve kader" konusunda Kur'an'ın sarih ve muhkem ayetleriyle çelişen bir görüşe sapmışlardır.

Bu fikrî azgınlığın kötü sonuçları, ancak insanın ihtiyari işleri hakkında ortaya attıkları bu görüşün, toplumları nasıl felakete düşürdüğü incelendiğinde aşikar olur. Zira bu akideye göre, insanın yaptığı bütün işler, doğrudan doğruya Allah'a isnat edilir. Kulların ise, onların icat edilmesinde hiçbir rolü kalmıyor. Yani; bu görüş gereğince, gerçekleşen her olay karşısında insanın, Allah'ın bu olayları icat etmede kullandığı bir araç olmadan öte hiçbir rolü kalmıyor; fiillerin gerçek faili Allah'tır ve faillik açısından insanın araç olmaktan başka hiçbir rolü yoktur. Eğer bu görüş kabul edilirse, artık hiçbir insan yaptığı işten sorumlu tutulamaz.

İnsanın, yaptığı her işi zorunlu ve mecburi olarak yaptığını, dolayısıyla da hiç bir sorumluluğu olmadığını içeren bu yanlış düşünce, gerçekte insanın en önemli özelliklerinden biri olan özgürlük vasfını inkar ederek; hukukî, ahlakî ve eğitim kurumlarının, özellikle de, kanunsal bir düzen olan İslam'ın teşriî nizamının boş ve yersiz olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çünkü eğer insan, yaptığı işlerde özgürlük, irade ve seçim hakkına sahip olmazsa, artık Allah'ın kullarına vazife ve teklif tayin etmesine, cennet ve cehennem yaratmasına, sevap ve azab belirlemesine, kıyamet gününü getirmesine, peygamber göndermesine, imam seçmesine ve kitap indirmesine hiçbir neden kalmıyor.

Hatta bu düşünce, tekvini nizamın icat edilmesinin de hedefsiz ve boş bir iş olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Zira; Kur'an-ı Kerim'in ayetleri, hadisler ve akli burhanlar, aleminin yaratılışından gayenin, insanın kendi iradesiyle, Allah'a ibadet ve kulluk etmekle bir çok yüce kemallere ulaşıp, Allah'ın özel rahmetlerine nail olmak zeminini hazırlaması olduğunu ispatlamaktadır.

Oysa; insanın iradesini, özgürlüğünü, işlerinde seçim hakkına sahip olduğunu ve yaptığı işlerden sorumluluğunu reddetmek, insanın yaptığı işlerle yüce mükafatlara ve kemallere ulaşmaya liyakat kazanmasını anlamsız kılar. Çünkü bütün bunlar, ancak özgür iradenin olduğu yerde bir anlam taşır. Özgür iradenin ve seçim hakkının olmadığı bir yerde ise, mükafat ve liyakat kavramları anlamını yitirir. Özgür iradenin olmadığı taktirde, insan hayatı boyunca kendisine, başkalarına ve yaratıcısı olan Allah'a karşı hiç bir sorumluluk duymaz. Sonuçta sonsuz nimetleri ve ilahi rızayı elde etmeye de çaba göstermez. Böylece yaratılış hedefinin tam aksine olan bir yönde hareket eder.

Seyyid Razi, Hz. Ali (a.s)'ın sözlerinden bir kısmını içeren biz Ehl-i Beyt dostlarının iftihar kaynağı, "Nehc-ül Belağa" kitabında şöyle yazıyor:

"Irak ehlinden olan bir ihtiyar adam Sıffin savaşından sonra Hz. Ali'ye (a.s) gelerek; "Bize Şam'a gidişimizden haber ver; acaba bütün bunlar Allah'ın kaza ve kaderi ile midir?" diye sordu. Bunun üzerine, Hazret uzun bir konuşmadan sonra şöyle buyurdu:

"Yazıklar olsun sana! Sanki kaza mutlaka olacak, kader mutlaka gerçekleşecek sanıyorsun. Eğer bu şekilde olsaydı, sevap ve ikap batıl olur, va'd ve vaid de anlamını yitirirdi. Kötülük yapanlar kınanmaz, iyilik yapanlar da methedilmezdi.

Bu söz, bu ümmetin Kaderiyecileri ve Allah'ın düşmanları olan kimselerin sözüdür. Allah seçim hakkını vererek kullarına hayırları emretti, uyararak da nehyetti .Onlara kolay olanı teklif etti, zor olanla da yükümlü tutmadı. Az amele çok mükafatla karşılık verdi. Ona, mağlup kılınarak isyan edilmez; kerhen de itaat edilmez. Peygamberleri, oyun olsun diye göndermedi. Kitabı, kullarına abes olarak indirmedi. Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları boş yere yaratmadı. "Bu, kafirlerin zannıdır. Ateşteki kafirlere yazıklar olsun!." (70)

Hazret'in bu metin buyruklarından coşkuya gelen o ihtiyar kişi, ayağa kalkarak Hazret'e hitaben şöyle bir şiir okumaya başladı:

"Sen o imamsın ki, itaatinle ümit ediyoruz,

kurtuluş gününde Rahman Allah'ın mağfiretini.

Açıkladın, dinimizden şüphe ettiğimiz konuyu,

mükafatlandırsın, bizden taraf ihsan ile Rabbin seni."(71)

Belki de insanın fıtratıyla çelişen böyle bir görüşü savunanların olamayacağı akla gelebilir. Ancak hemen belirtmeliyiz ki, İslam ümmeti içerisinde bu görüşü savunan bizzat Cebriye ismini alan gruplar olduğu gibi, İslam uleması, insanın kudret ve iradesinin yaptığı işlerde hiçbir tesiri olmadığını ve Allah Teala'nın insanın iradesi ile birlikte yapmak istediği işleri icat ettiğini savunan Ehl-i Sünnet'in Eş'arî grubunu (72) da aynı kategoride değerlendirmiş ve onları da Cebriye gurubuna dahil etmişlerdir. Biz ileride bu konuyu daha fazla açacağız.

Bu batıl ve insanlığın saadetini tehdit eden görüşün yaygınlaşmasının en önemli amillerinden biri, Müslümanlar'ın zorla başına geçen ve kendilerini Resulullah (s.a.a)'in halifesi diye tanıtan zalim hükümdarların bazı siyasi amaçlarıdır. Zira onlar kendi zulümlerini ve kötü amellerini ancak bu şeytani düşüncelerle yorumlayarak meşru gösterebilir ve sadece bu görüşler sayesinde mazlum ve habersiz kitleyi kendi sultalarını kabullenmeye zorlayarak, onların harekete geçmesine, kıyam ve direnişlerine engel olabilirlerdi. İşte bu nedenle cebir görüşü insanlığın yıkılmasına, gerilemesine ve felaket uçurumlarına yuvarlanmasına sebep olan en belirgin amillerden biri sayılmalıdır.

Günümüzdeki Müslümanlar'ın acı durumlarını, kafir süper güçlerin tuzağına düşmelerini, onların bütün pisliklerine, cinayetlerine ve zulümlerine maruz kalmalarını, hak ve hakikat yolu olan İslam'dan uzaklaşarak küfre yönelmelerini ve İslam aleminin bu şekilde gerilemesini, şimdiki müstekbirlerin, zalimlerin ve sömürücülerin de desteklediği, bu cebir görüşünün bıraktığı izler ve neticeleri olarak gösterebiliriz.

Bu görüşün batıl ve zayıf yönlerini görerek onunla muhalefete kalkışan Ehl-i Sünnet'in "Mutezile" diye tanınan diğer bir gurubu ise, yine hem ilmi çıkarları olmadığından, hem de Masum Ehl-i Beyt İmamları'nın talimat ve buyruklarından yararlanmadıklarından, cebrin reddi ile kamil tevhidin arasında doğru bir bağlantı kuramayarak, başka bir yanlışlığa düşüp "Tefviz" görüşünü, yani insanın ihtiyari işlerinin vücuda gelmesinde Allah'ın hiç bir rolü olmadığı ve tek failin insanın kendi olduğu düşüncesini ortaya atmışlardır.

Bu inanca göre, Allah Teala insanı yaratmış, daha sonra onu kendi başına bırakmıştır. Fiilleri icat eden yalnız insanın kendisidir; Allah'ın insanların fiillerinde hiçbir etki ve rolü olmadığı gibi, bu gibi işler ilahi failiyetin0 dışında kalmaktadır.

Her şeyi yaratan ve varolabilecek bütün mümkinatın yaratılışına tek kaynak olan eşsiz Allah'ın kudret ve kamil tevhidini sınırlandıran ve imkan vasfını taşıyan bütün varlıkların varlıklarını Vacip Teala olmaksızın da sürdürebileceklerini içeren, bu görüşün de yanlış bir görüş olduğu, Ehl-i Beyt İmamları tarafından gözler önüne serilmiştir.

Mutezile mezhebine göre, Allah Teala'nın insanın fiilleri üzerinde hiçbir rolü yoktur. Allah Teala'nın rolü, sadece insanın kendisini yaratmaktır. İnsan, yaratıldıktan sonra ihtiyarı dahilinde olan fiillerini yalnızca kendi kudret ve iradesiyle icat etmektedir. (73)

Nasıl ki, bir fabrikayı yapan mühendisin rolü, sadece fabrikanın kendisini icat etmek olup, fabrikanın işlevinde onun hiçbir rolü yoksa, Allah Teala'nın işi de, sadece insanın kendisini yaratmaktır. İnsanı yarattıktan sonra, ne onun iradesinde, ne de işlerinde hiçbir etki sahibi değildir.

Bu görüşe göre, cihanın sadece ilk icat edilişinde yaratıcıya ihtiyacı vardır. Ama beka ve işlevinde yaratıcıdan müstağnidir. Bu görüşün Allah Teala'nın tevhid-i ef'ali ilkesiyle çeliştiği ve bir nevi şirk olduğu açıktır.

Nitekim Eş'arîler'in savunduğu, insan irade ve kudretinin insanın fiilleri üzerinde hiçbir etkisi olmadığı ve her şeyin doğrudan doğruya Allah Teala'nın irade ve kudretiyle icat edildiği görüşü de, insanın muhtar oluşu ilkesini ihlal ettiğinden, Allah Teala'nın adil olması ilkesiyle bağdaşmamaktadır.

O halde ne Eş'arîler'in savunduğu cebir görüşü doğrudur, ne de Mutezililer'in

savunduğu tefviz görüşü.

Zira biri, Allah Teala'nın tevhidi ile çelişirken, diğeri Allah Teala'nın adaletiyle çelişmektedir. Hak görüş, Ehl-i Beyt mektebinin ortaya koyduğu, insanın muhtar bir varlık olup, irade ve kudretinin yaptığı fiillerde etkili olduğunu kabullenmekle birlikte, Allah Teala'nın irade ve kudretinin de her şeyde müstakil etken olduğunu kabullenmek yoludur ki; bu görüşe, daha sonra ele alacağımız, kaza ve kader bölümünde açıklık getirilecektir.

Hz. Resulullah ve Ehl-i Beyt İmamları'ndan nakledilen hadisler içerisinde, bu hususlara tam açıklık getiren hadisler olduğu gibi, az istidatlı kişilerin bu konularda derinleşmelerini yasaklayan hadisler de bulunmaktadır. Bu hadisleri hadis kitaplarının "İstitaat, Cebir ve Tefviz'in Reddi" ve "İlahi Kaza-Kader, İrade, Meşiyet ve İzin" bölümlerinde görmemiz mümkündür.

İnsan Muhtar Bir Varlıktır

İnsanın muhtar bir varlık olduğu ve bütün eylem ve işlerini kendi irade ve ihtiyari ile yaptığı en kesin konulardan biridir. Her insan bütün ruhsal özellik ve duygularını kendi içinde idrak ve ihsas ettiği gibi, böyle bir özelliğe sahip olduğunu da bizzat kendi idrak ve ihsas etmektedir. İnsanın bu idraki hata etmesi mümkün olmayan ilm-i huzuri türündendir. İnsanın ilm-i husuli diye adlandırılan kavramsal bilgilerinde şüphe etmesi veya bu tür bilgilerinde hata ve yanılgıya kapılması imkan dahilinde olabilir. Ama bizzat kendi zatında idrak ettiği ilm-i huzuri bölümüne giren idrak ve ilimlerinde şüphe etmesi veya bu bilgisinde hata ve yanılgıya düşmesi söz konusu olamaz. İnsan her şeyden şüphe etse bile, kendi zatında varlığını hissettiği duygu ve ihsaslarında şüphe edemez. İşte insanın muhtar oluşu bu türden bir gerçektir. Bizim hepimiz, kendi vicdanımıza müracaat ettiğimizde bir sözü konuşup konuşmamakta, bir yemeği yiyip yememekte veya elimizi hareket ettirip ettirmemekte serbest ve muhtar olduğumuzu hissetmekteyiz. Bizim hepimiz, acıkıp da bir yemeği yemeye karar verdiğimizde, susayıp da bir suyu içmek istediğimizde veya temiz ve saf bir yolu taşlı bir yola tercih ettiğimizde bunları yapmaya mecbur olmadığımızı ve istersek bunların tersini de yapabileceğimizin farkındayız.

Bizim hepimiz, hangi din ve kültüre sahip olursak olalım, bütün insanların kanun, hak ve hukuklara riayet etmesini bekliyor, bunun dışına çıkanları kınıyor ve hatta gerekirse, cezalandırıyoruz. Eğer insanlar yaptıkları işlerde muhtar olmasaydı, bunların hiç biri bir anlam taşımaz ve bizim bu yaptıklarımız zulüm ve delilsiz eylemler sayılırdı. Zira bu taktirde yerin çekim gücüyle düşerek birinin kafasını kıran taşla, başkasının hakkına tecavüz eden bir insan arasında bir fark kalmıyor. Nasıl ki, taş yaptığından sorumlu tutularak kınanıp cezalandırılmazsa, bu durumda insan da aynı hükme girer. O halde insan da yaptığından dolayı sorumlu tutularak kınanıp cezalandırılamaz. Oysa ki, böyle bir düşünce hiçbir insanın aklından bile

geçmez.

Konunun ilginç yönü şu ki, hatta fikirsel olarak insanın muhtar olmadığını savunanların kendileri bile amele gelince, insanın hür iradesini kabul etmek zorunda kalıyorlar. Meselâ, birisi onların hakkına tecavüzde bulunursa, onu kınıyor, hatta onun cezalandırılmasını talep ediyorlar.

Oysa insan hür irade sahibi olmazsa, ne onu yaptığı suçlardan dolayı kınamak doğru olur, ne de cezalandırmak. O halde insanın muhtar oluşu kesin olup şüphe götürmeyen bir konudur.

Mevlana'nın İnsanın Muhtar Oluşuna Getirdiği Deliller

Ünlü düşünür ve arif Mevlana, değerli eseri Mesnevi'nin bir çok yerinde insanın muhtar bir varlık olduğunu ele alarak onu bir çok delillerle ispatlamıştır. Mevlana'nın insanın muhtar oluşuna getirdiği delilleri şöyle sıralayabiliriz:

1- İnsan muhtardır. Zira her insanın bizzat kendisi bunu idrak etmektedir. Mevlana şöyle der: "Şüphesiz biz muhtarız. Zira varlığı hissedilen bir şeyi inkar etmek olmaz" (74)

2- İnsanın seçim ve karar almada tereddüde düşmesi onun muhtar olduğunu göstermektedir. Mevlana şöyle der: "Yarın bunu mu yapayım? Şunu mu?" demen ey genç, muhtar oluşunun delilidir. İki iş arasında tereddütte kalmaktayız. İhtiyar olmazsa, bu tereddüt nasıl olabilir? Hiç "bunu mu yapayım? Şunu mu?" diyenle iki eli kolu bağlı olan bir olur mu?" (75)

3- Emir, nehiy, va'd ve vaid, sevap ve ceza ihtiyarın varlığını kanıtlıyor. Mevlana şöyle der: "Kur'an baştan sona emir, nehiy ve va'd ve vaidlerle doludur.

Mermer taşına emredildiğini kim görmüştür? Bu yüce alemi icat eden Allah, nasıl cahilane emir, nehyedebilir? Hiçbir kimse, taşa gel demez. Hiçbir kimse, çakıldan vefa aramaz. Hiçbir kimse, taşa geç geldin demez. Hiçbir kimse, ağaca beni niçin vurdun demez. Muhtar olandan gayrisine emir, nehiy, öfke, ikram ve kınama olamaz." (76)

4- İnsanın yaptığı işlerden lezzet alması onun muhtar olduğunu kanıtlıyor. Zira kerhen yapılan işlerden lezzet alınmaz. Mevlana bu konuda şöyle der: "Hiç kerhen yapılan işlerde lezzet olur mu? Oysa sen günaha koşa koşa gidiyorsun! Kim böyle neşeyle kerhen yapılan işe gider? Oysa insanlar sapıklığa oynayarak gitmekteler." (77)

5- İnsanın yaptığı yanlış işlerden dolayı pişman olup vicdan azabı duyması onun muhtar oluşundandır. Mevlana bu konuda şöyle der: "Bizim öfkemiz ihtiyarın delilidir. Bizim utanç duymamız ihtiyarın delilidir. Eğer ihtiyar olmasaydı, bu utanç

duymam niçindir? Bu teessüf etmem, vicdan azabı duymam ve kendimi kınamam niçindir? Eğer cebir olsaydı pişmanlık olmazdı, eğer zulüm olsaydı gözetleme olmazdı."(78)

Velhasıl insanın muhtar oluşu vicdani ve açık bir konudur. Bunda şüphe etmek olamaz. Bütün öğretim, eğitim, kanunsal düzenler ve ilahi dinler bu ilke üzere kurulmuştur.

Ancak bütün bunlara rağmen, bazılarını böyle bir inanca yönlendiren, insanın muhtar oluşuna yönelik olan bir takım şüpheler olmuştur. Onlar bu şüphelerin cevabında aciz kalınca, kendi vicdanlarına aykırı olarak böyle bir görüşü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Şimdi insanın ihtiyarı konusunda söz konusu olan şüphelerden bazılarına işaret edip cevap verelim.

Dipnotlar

---

(47)- Al-i İmran: 30

(48)- Kehf: 49

(49)- Zelzele: 7, 8

(50)- Haşr: 18

(51)- Bihar-ül Envar c. 14 s. 314

(52)- Bihar-ül Envar c. 3 s. 90

(53)- Bihar-ül Envar c. 14 s. 314

(54)- Hac: 18

(55)- El- Milel ven Nihel Eş-Şehristani s. 85 Eş'ari mezhebi

(56)- Hac: 18

(57)- Usul-i Kafi, c1,s.19

(58)- Usul-u Kafi, c.1, s.33

(59)- Yûnus: 55

(60)- Yûnus: 64

(61)- Yûnus: 44

(62)- Nahl: 90

(63)- A'raf: 33

(64)- A'raf: 157

(65)- A'raf: 28

(66)- Sâd: 28

(67)- Kalem: 35, 36

(68)- Rahman: 60

(69)- Nehc-ül Belağa, Hutbe 224

(70)- Sa'd: 27

(71)- Nehc-ül Belağa, kısa sözler bölümü, 78. Söz – Tevhid-i Saduk, s. 380

(72)- Bkz. El- Milel ven Nihel Şehristani'nin s. 88

(73)- Bkz. El- Milel ven Nihel Şehristani'nin s. 49

(74)- Mesnevi Beşinci Defter

(75)- A. Kaynak * *

(76)- A. Kaynak * *

(77)- A. Kaynak Dördüncü Defter

(78)- A. Kaynak Birinci Defter

ADALET ADALET

İnsanın Muhtar Oluşuyla İlgili Şüpheler

Birinci Şüphe

İnsanın iradesi, onun içinde bulunan içgüdüler ve meyillerle, toplumsal hayatta karşılaştığı, onu etkileyen bir takım ekonomik ve toplumsal etkenlere tabidir. İnsanın aldığı bütün kararlar, bu duygularının ve toplumsal etkenlerin tesiri altında kalınarak alınmaktadır. Ne bu duygularının varlığı ve harekete geçişi insanın ihtiyarı dahilindedir, ne de toplumsal hayatta karşılaştığı etkenler. Dolayısıyla bu

etkenlerin tesiri altında kalınarak alınan kararlar da ihtiyari olamaz.

Cevap: Ne bahsi geçen içsel duygu ve meyillerin varlığı ve tesiri inkar edilmektedir, ne de toplumsal etkenlerin varlık ve tesiri. Ancak hakikat şudur ki, anılan etkenler sadece insanın karar alması için ortam hazırlamaktadır. Yoksa, insanın aldığı kararlar bunların kaçınılmaz zorunlu bir sonucu değildir. Yani, bu etkenler insanın herhangi bir konuda düşünerek karar vermesine sebep olur. İnsanın aldığı karar, bu etkenlerden kaynaklanan zorunlu bir müsebbep değildir. İnsanın karar aşamasında tereddüde düşerek konunun zarar ve kârı üzerinde teemmül etmesi bunun en bariz kanıtıdır.

Kısacası, insanın iradeyle hareket edip, işe koyulması ile, hayvanın iradeyle hareket edip, işe koyulması arasında fark vardır. Hayvan da iradeyle hareket edip işe koyulur. Ancak hayvanın iradesi, tamamıyla onun içgüdüleri ve doğal meyillerine tabi olup onların dışına çıkamaz. Hayvanın eylem türü tümüyle iltizazi (zevkine dayalı) olup, onun içgüdüleri ve tabii meyillerine bağlıdır. Hayvan herhangi bir hareketi kendi içgüdüleri ve meyillerine uygun görürse, hiç düşünmeden onun gereğini yapar. Ama insan böyle değildir.

İlk olarak; insanın sahip olduğu içgüdülerle, hayvanın içgüdüleri arasında büyük bir fark vardır. İnsanın içgüdüleri, sadece hayvani içgüdüler olarak adlandırılan içgüdülerle sınırlı değildir. İnsanın içgüdüleri arasında, onun insani yapısından kaynaklanan güzelliğe, yüce ahlaki değerlere, yüceliğe ve hakikate meyletme gibi manevi içgüdüler de vardır. Dolayısıyla insanın hayvani içgüdüleri bu içgüdülerin ışığında çalışmaktadır.

Sonra; insanın eylem türü tedbiridir. Yani, herhangi bir şeyin yalnızca insanın bir takım içgüdüleri ve doğal meyillerine uygun olması, insanın karar almasında yeterli değildir. Aksine, insan herhangi bir şeyin onun bir takım içgüdü ve meyillerine uygun olduğunu tasavvur ettikten sonra, sahip olduğu özel istidat sayesinde, bir takım inceleme, mukayese etme ve sonucun ne olacağı hususunda da düşünmeye başlar. Bu hususta geçmiş tecrübelerine baş vurup, bir takım ön kestirmelerde bulunmaya çalışır. Bu şeyin doğurabileceği bütün mantıki sonuçlar ile, taşıyabileceği bütün malzumatı ve akla gelen bütün yarar ve zararlarını gözden geçirmeye başlar.

Sonuçta eğer onun yararının zararından daha fazla olduğunu görürse, onu yapmaya karar verir.

Ama eğer onun zararının yararından daha fazla olduğunu görür, meselâ, onun bazı duygularına nispet lezzetli ve yararlı olduğu halde, bilahare bir takım daha fazla zararları olacağını veya içinde bulunan diğer içgüdülerine uygun olmadığını görürse, onu yapmamaya karar verir.

İşte insanların aklanı duygularını tatmin etmek amacıyla, bir çok hayvani duygularına uygun olan eylemleri terk etmeleri, bir bilim adamının ilmi değerlere ulaşmak gayesiyle bütün cismani lezzetleri göz ardı edip, bir çok maddi ve cismi acılara katlanması, bir kahramanın yüksek değerler uğrunda, hatta kendi hayatını bile feda etmeyi göze alması, hasta bir insanın daha hayırlı gördüğü sıhhatine kavuşması için acı da olsa, severek doktorun bıçağı altına yatması ve tabiatının sevmediği ilaçları kullanması insanın bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

İnsanın durumu dış etkenler karşısında da aynıdır. İnsan dış etkenler karşısında da bir konuda karara varmak için konuyu aklı incelemeye tabi tutup zarar ve kârını gözden geçirmeden karar vermez. İnsana bu özelliği sahip olduğu taakkul gücü vermektedir. İnsan bu güç sayesinde yüksek ahlaki değerlere ve toplumsal medeni yaşantıya sahip olup, diğer varlıkların kabul edemediği ilahi emaneti kabul etmeye liyakat kazanmıştır. O halde mezkur şüphe insanın muhtar bir varlık oluşuna bir halel getirmemektedir. Dolayısıyla bu şüpheye istinat edilerek insanın muhtar bir varlık oluşu inkar edilemez.

İkinci Şüphe

Allah Teala, insanın fiilleri de dahil olmak üzere, cihanda olan her şeyi ezeli olarak bilmektedir. Allah Teala'nın ilminin tersinin de gerçekleşmesi mümkün olmadığından, isyankarların Allah Teala'nın ilmi doğrultusunda isyan etmeleri gerekir. Aksi taktirde, Allah Teala'nın ilmine ters davranmış olurlar ki, bu muhal ve imkansızdır. O halde insanın fiilleri de dahil olmak üzere, her şey Allah Teala'nın ilmine uygun olarak gerçekleşir. Bu durumda artık insanın kendi seçiminin ve ihtiyarının bir anlamı kalmıyor. Demek ki, insan muhtar olmayıp, Allah Teala'nın ilmine uygun olarak hareket etmek zorundadır.

Cevap: Bu şüphe aslında bir mugalâtadan (yanıltmadan) başka bir şey değildir. Zira Allah Teala'nın ilmi, her şeyi olduğu şekliyle bilmekten ibarettir. Bu durumda Allah Teala insanın fiillerini de olduğu şekliyle bilmektedir. İnsanın fiilinin mahiyet ve şekli ise, insanın irade ve ihtiyarı dahilinde vaki olmasıdır.

Demek ki, Allah Teala'nın bir insanın yaptığı işe olan ilmi, onun kendi irade ve ihtiyarı ile hayır veya şer işleyeceğini bilmesinden ibarettir. Yani Allah Teala, insanın fiilini ihtiyari olma özelliği ile bilmektedir. Bu durumda, eğer insan muhtar olmaz ve kendi irade ve ihtiyarı ile işini yapmazsa, ilahi ilme ters davranmış olur, kendi ihtiyar ve iradesi ile yaparsa değil.

O halde mezkur şüphe, insanın irade ve ihtiyarına bir halel getirmediği gibi, aslında insanın muhtar oluşuna delil olmaktadır.

Örneğin, Allah Teala falan insanın kendi irade ve ihtiyarı ile belli bir zamanda herhangi bir hayır veya şer ameli işleyeceğini bilmektedir. Allah Teala'nın bu ilmi, o

kimsenin o işi cebren yaptığı anlamına gelmez. Çünkü Allah Teala'nın ilmi iki bölümden oluşmaktadır:

1- Bahis konusu işin vaki olacağı,

2- O işin ihtiyar dahilinde tahakkuk bulacağı

İşte ilahi ilmin bu ikinci özelliği, o işin insan irade ve ihtiyarı çerçevesinde tahakkuk bulmasını ve aksi taktirde Allah Teala'nın ilminin doğru olmayacağını gerektirdiğinden, aslında insanın muhtar oluşunu pekiştirmektedir.

Evet, eğer Allah Teala'nın ilmi, o işin ihtiyar çerçevesinde tahakkuk bulmasına yönelik olmaz ve sadece o işin aslının olmasına yönelik olsaydı, böyle bir sonuç doğardı. Oysa ilahi ilmin, Allah Teala'nın her şeyi olduğu gibi bildiği anlamına geldiği açıktır.

Bunu bir misal ile açıklayalım. Nasıl ki, bir öğretmenin, okulunda dersine katılan iki öğrenciden birinin, son derece tembel olduğundan, yıl sonunda okulda kalacağını ve diğerinin de, çalışkan olduğundan, yıl sonunda sınıfı geçeceğini önceden bilmesi, sorumluluğu öğrenciden kaldırıp, öğretmenin boynuna yüklemez ve öğrencilerin irade ve ihtiyarlarına bir halel getirmezse, ilahi ilim de aynen böyledir.

Allah Teala'nın da kullarının ne yapacaklarını önceden bilmesi, sorumluluğu onların boynundan kaldırmaz ve onların irade ve ihtiyarlarına bir halel getirmez.

Acaba böyle bir durumda öğretmeni, sen bunu önceden biliyordun, öğrenci de öyle olmak zorundaydı, diye suçlamak olur mu? Böyle bir suçlama karşısında öğretmen; "ben ne yapayım, o kendi irade ve ihtiyarı ile dersine çalışmadı ve sonucuna da katlanmak zorundadır" demez mi?

İşte ilahi ilimde de aynı şey söz konusudur. Yani, Allah Teala'nın kulların kendi irade ve ihtiyarlarıyla yapacakları fiillerini önceden bilmesi, ne onların ihtiyarlarına bir halel getirir, ne de onların sorumluluğunu kaldırır. Demek ki, ezeli ilahi ilim, insanın irade ve ihtiyarına bir halel getirmediği gibi, onu pekiştirmektedir. O halde bu şüphe kökünden yersiz bir şüphedir.

KAZA VE KADER

İslami felsefe ve kelam ilminde üzerinde durulan önemli bahislerden biri de, kaza ve kader konusudur. Bu bölümde, yaratıklar arasında bulunan nedensellik bağının olayları, kesinlik ve ölçü açısından ne kadar etkilediği ve bu açıdan müsebbepler üzerindeki rolü, özellikle de insan irade ve ihtiyarının nedenli müstakil olduğu bahis konusu edilmektedir. Burada her şeyden önce kaza ve kader kelimelerinin hangi anlamı ifade ettiklerini açıklamalıyız.

Kaza ve Kaderin Anlamı

Bazen, kaza ve kader kelimeleri birlikte kullanılır ve her şeyin alın yazısı anlamı kastedilir. Bazen de, her biri ayrı-ayrı kullanılır ve her birinden ayrı bir anlam kastedilir.

Kaza kelimesi lügatte bir şeye kesinlik kazandırmak veya bir konuda kesin hüküm vermek anlamını ifade ediyor. Kader kelimesi ise, ölçülü olmak manasını verirken, taktir etmek, bir şeye zat ve sıfatları açısından ölçü vermek anlamını ifade eder. Allah Teala'nın "... O bir şeye hükmettiğinde ona ol der, o da oluverir" (79) ayeti ile, "Biz her şeyi ölçülü yaratmışız" (80) ayetinde geçen kaza ve kader kelimeleri bunun örnekleridir.

Buna göre, ilahi kader ve taktirden maksat, her şeyin zat, sıfat, mekan ve zaman açısından ölçüsünün Allah Teala tarafından tayin edilmesi, ilahi kazadan maksat ise, varlıkların var olmalarında kesinlik kazanmalarının Allah Teala tarafından sağlanmasıdır. Allah Teala'nın da ilim, irade ve meşiyet ile işlerini yaptığı nazara alınınca, ilahi kaza ve kaderin Allah Teala'nın ilim, irade ve meşiyetiyle ilgili olduğu anlaşılır.

Yine bu tefsire göre, ilahi taktirin ilahi kazadan önce olduğu da anlaşılır. Zira bir şeyin kesinlik kazanması onun varlığında etkili olan bütün nedenlerin var olmasıyla olur ki, bu taktiri de içermektedir.

Ayrıca ilahi kaza ve kader, ilm-i kaza ve kader ve ayn-i kaza ve kader olmak üzere, iki kısma ayrılır. İlm-i kaza ve kader Allah Teala'nın, bir şeyin zat, sıfat, mekan ve zaman açısından sahip olduğu ölçü ile tahakkuk edeceğine dair olan kesin ilminden ibarettir. Ayn-i kaza ve kader ise, o şeyin objektif olarak bilinen özelliklerle tahakkuk bulmasının Allah Teala'ya intisap etmesinden ibarettir.

Ehl-i Sünnet'in meşhur kelam kitaplarından olan "El-Mevakif" kitabında kaza ve kader şöyle tanımlanmıştır: "Eş'arî mezhebine göre, ilahi kaza, Allah Teala'nın nesnenin kendi zarfındaki varlığına dair olan ezeli iradesi, ilahi kader ise, nesneyi zat ve sıfat açısından belli ölçülerle yaratmasından ibarettir."

Eş'arîler'e göre, ilahi kaza ve kader her şeye şamildir. Hiçbir şey ilahi kaza ve kader dışında gerçekleşmemektedir.

Mutezile mezhebine göre ise, ilahi kaza ve kader insanın iradi fiillerini içermemektedir. Mutezile mezhebine göre, ilahi kaza ve kaderin insanın iradi fiillerini de içerdiğini söylemek, insanın mecbur olduğu sonucunu doğurduğundan ilahi adalet ile çelişmektedir.

Eş'arîler ise, ilahi kaza ve kaderin insanın fiillerini içermediğini söylemenin, insanın iradi fiillerinde müstakil olmalarını ve Allah Teala'nın irade ve kudreti dışında

gerçekleştiğini gerektirdiğini, bunun ise şirk olduğunu savunuyorlar.

Nakledildiğine göre, Mutezile mezhebinin ünlü alimlerinden olan Kadı Abdulcabbar ünlü vezir Sahip bin İbad'ın meclisinde Eş'arî mezhebinin ünlü alimi Ebu İshak İsfayarani ile karşılaşınca, ona hitaben: "Allah Teala kötü işler yapmaktan münezzehtir" der. Onun bu sözlerine karşılık olarak Ebu İshak ise, hemen: "Allah Teala mülkünde kendi istediğinden gayri bir şeyin olmasından münezzehtir" cevabını verir.

Böylece Kadı Abdulcabbar, Ebu İshak'a; "Siz ilahi kaza ve kaderi genel kabul edip, her şeyi içerdiğini kabul etmekle, kötü ve çirkin işleri de Allah Teala'ya nispet veriyorsunuz. Oysa Allah Teala bütün çirkinliklerden ve kötülüklerden münezzehtir" şeklinde ikaz ederken, o da hasmını; "Siz de Allah Teala'nın kaza ve kaderini genel kabul etmemekle, Allah Teala'nın mülkünde bazı şeylerin O'nun irade ve kudreti dışında vuku bulduğuna inanıyorsunuz. Bu ise tevhid ilkesiyle çelişmektedir" şeklinde suçluyor.

Bu tartışma, tarih boyunca Eş'arî mezhebini kabul edenlerle, Mutezile mezhebini kabul edenler arasında süregelmiştir.

Eş'arîler yaratılış ve fiillerde tevhid ilkesine dayanarak Mutezililer'i şirke düşmekle suçlarken, Mutezililer adalet ilkesini öne çekerek, onları ilahi adaleti kabul etmemekle suçlamışlardır.

Bu arada Mutezililer, ilahi sıfatlar konusunda, zatın sıfatlar yerinde olduğunu, Allah'ın alim, kadir gibi sıfatlarla sıfatlanmasının anlamı, zatının bu sıfatlara sahip olan kimsenin işini gördüğü anlamına geldiğini, yoksa İlahi Zat'ta bu gibi sıfatların olmadığını kabullenerek, İlahi Zatl'a sıfatlarının ayrı olduğunu ve sıfatların da Zat-i İlahi gibi ezeli olduğunu savunan Eş'arîler'i, zat ve sıfatlar konusunda şirke düşmekle suçlamış ve kendilerini, tevhid ve adalet ehli olarak tanıtmışlardır.

Ancak hakikat şudur ki, Ehl-i Beyt mektebi dışında hiçbir grup, ne gerçek anlamda tevhid ehli olabilmiştir, ne de adalet ehli. Eş'arîler tevhid ilkesini düzeltelim derken, insanın fiillerinde mecbur olduğu sonucunu doğuran insanın irade ve kudretinin onun fiillerinde hiçbir etkisi olmadığını savunarak, ilahi adaletle çelişmiş ve ilahi adaleti inkar etmek zorunda kalmışlardır.

Ayrıca, Zat-i İlahi ile sıfatlarının ayrı olduğunu ve her ikisinin de ezeli olduğunu iddia ederek de, zat ve sıfatlar konusunda şirke düşmüşlerdir.

Mutezililer ise, ilahi adalet ilkesini düzeltelim derken, insan iradesi dahilinde cereyan eden fiilleri, ilahi kaza ve kader dışında koymakla, yaratılış ve fiil boyutunda şirke düşmekle birlikte, onların büyük bir çoğunluğu, Zat-i İlahi'de kemal sıfatlarının bulunmadığını ve sadece Zat-i İlahi'nin kemal sıfatlarına sahip olanların işini yaptığını iddia etmekle, Zat-i İlahi'yi kemalden yoksun bilmişlerdir.

Buna karşılık Ehl-i Beyt mektebi hem Hak Teala'nın zat ve sıfatlarının ayniyetini kabul ederek, zat ve sıfatlar boyutunda hakiki tevhid ehli olmuşlardır. Hem de insanın irade ve kudretinin onun iradi fiillerinde etkili olduğunu ve dolayısıyla insanın muhtar bir varlık olduğunu kabullenmekle birlikte, insanın iradi fiilleri de dahil olmak üzere her şeyin ilahi kaza ve kader çerçevesinde cereyan ettiğini kabul etmekle, yaratılış ve fiiller boyutunda ilahi tevhidi kabul etmiş, ilahi adaletle de çelişmemişlerdir.

Ehl-i Beyt mektebine göre, insanın iradi fiilleri, hem gerçekten insanın kendi irade ve kudretine müstenittir ve insanın kendisi, kendi fiillerini icat etmektedir, hem de insanın kendisi ve fiilleri de dahil olmak üzere her şey, Allah Teala'nın kudret ve iradesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla insanın fiilleri de gerçekten Allah Teala'ya istinat edilmektedir.

Burada bazılarının; "Eğer, insanın iradi fiillerini icat eden, gerçekten onun kendi irade ve kudreti ise, bunları Allah Teala'nın irade ve kudretine istinat etmenin ne anlamı vardır? Ve eğer, insanın iradi fiillerinin gerçek icat edeni, Allah Teala'nın irade ve kudreti ise, onları insanın irade ve kudretine istinat etmek ne anlam taşır?" şeklinde soru yöneltmeleri mümkündür.

Kısacası, burada şöyle bir itirazın olması mümkündür: Siz bir taraftan insanın fiillerini, kendisi kendi kudret ve iradesiyle icat ettiğini diyorsunuz. Diğer bir taraftan da, bunların Allah Teala'nın irade ve kudretiyle tahakkuk bulduğunu ortaya atıyorsunuz. Bu iki söz arasında çelişki vardır.

Eğer insanın fiillerinin gerçek faili Allah Teala ise, insan gerçek fail değildir. Eğer gerçek fail insanın kendisi ise, Allah Teala gerçek fail değildir. Bir şeyin meydana gelmesinde iki gerçek failin olması nasıl tasavvur edilebilir?

Bu şüphenin halli için biz, birden fazla fail ve nedenin bir müsebbep üzerinde nasıl etki edebileceklerini açıklamak zorundayız.

Ancak bu hususa geçmeden önce, bir olgu veya nesnenin var oluş sebebi olup, onu tahakkuk ettiren, yani bir olgu veya nesneye varlık veren sebep ve faillerin birbirine mukayeseyle aralarında doğan nispeti açıklamamız gerekir.

Bir olgu ve nesneyi var eden sebep ve failleri birbiriyle mukayese ettiğimizde, şu iki durum ortaya çıkıyor: Şöyle ki; ya o fail ve sebepler, yekdiğerine nispetle, bir olgu veya nesnenin var olmasında etkili olmalarına ilaveten, kendi aralarında da nedensellik bağı mevcut olur ve birbirlerinin nedeni ve müsebbebi olurlar, ya da onların kendi aralarında hiçbir nedensellik bağı olmaz ve her biri kendi başına müstakil bir varlık olup, onları bir araya getiren ortak noktaları, sadece bir olgu ve nesnenin icat edilmesinde ortaklaşa etkili olmaları olur.

Birinci kısım sebep ve faillere, birbirlerinin boylamında olan sebep ve failler denir.

İkinci kısım sebep ve faillere ise, birbirlerinin enleminde olan sebep ve failler denir.

Velhasıl eğer, bir olgu ve nesnenin tahakkuk bulmasında iştirak eden sebep ve faillerin kendileri arasında da nedensellik bağı olur ve onların arasında diğerlerine oranla sebep sayılan sebep ve failler ilk önce müsebbebleri olan öteki sebep ve failleri icat ederler, daha sonra da hepsi yani, hem sebep, hem de müsebbep olan sebep ve failler müştereken bir olgu veya nesnenin tahakkuk bulmasında rol alırlarsa, bu sebep ve failler birbirlerinin boylamında olan sebep ve faillerdir.

Ama eğer, onları birbirlerine mukayese ettiğimizde, aralarında bir olgu veya nesnenin icat edilmesinde müşterek olarak rol almaktan başka bir bağ bulunmaz ve kendi varlıkları açısından, aralarında hiçbir nedensellik bağı olmayıp, her biri kendi başına müstakil bir varlık olursa, bu sebep ve failler birbirlerinin enleminde olan sebep ve faillerdir. Yani onların kendileri arasında hiçbir nedensellik bağı mevcut değildir ve hiçbirinin varlığı diğerinden kaynaklanmamaktadır. Bu hususu bildikten sonra şimdi dönelim kendi konumuza.

Birden fazla fail ve sebebin bir müsebbep üzerinde etki etmesi şu şekillerde olabilir:

a) Birkaç fail ve sebebin bir müsebbep üzerinde ortaklaşa ve birlikte tesir etmeleri. Buna örnek olarak, bir bitki tohumunun yeşermesinde etkili olan, belli orandaki su ve sıcaklık derecesi gibi sebepleri misal gösterebiliriz.

Açıktır ki, burada farz edilen sebepler birlikte o bitki tohumunun yeşermesinde etkili oluyorlar.

Yahut birkaç kişinin ortaklaşa kaldırdıkları belli ağırlığa sahip olan, bir hacmi örnek olarak zikredebiliriz. Bellidir ki, o kişilerin gücü birlikte o hacmin yerden kalkmasında etkili oluyorlar.

b) Birden fazla olan sebep ve failin bir şeyin meydana gelmesinde birlikte değil de, birbiri ardına ve peş peşe etki etmeleri düşünülebilir. Öyle ki, o şeyin varlık süresi, o etkenler arasında bölünür ve her biri bir miktarında etki etmiş olur.

Meselâ, belli bir mesafeyi kat etmekte olan bir uçağı düşünelim. Bu uçağın uçuş süresi, her defasında yalnızca biri çalışan birkaç motorun çalışmasıyla sağlanabilir. Bu durumda uçağın uçuşa başladığında birinci motor, daha sonra da ikinci ve üçüncü motor uçuşu devam ettirebilir. Burada da birden fazla sebep ve fail uçuşu sağlamıştır. Ama hepsi birden değil, birbiri ardına ve peş peşe uçuşu gerçekleştirmişlerdir.

c) Birden fazla sebep ve fail bir olgu veya nesnenin tahakkuk bulmasında rol alır. Ancak şu farkla ki, her bir sebebin ve failin tesir etmesi önceki fail ve sebebin tesirine bağımlıdır. Öyle ki, eğer birinci sebep tesir etmezse, ikinci sebep de tesir

etmez vs. buna örnek olarak zincirleme meydana gelen kazaları zikredebiliriz.

Açıktır ki, böyle kazalarda birden fazla sebep ve fail söz konusudur. Ama birinci sebep ve fail ikinci sebebin tesirine, o da üçüncü sebebin tesirine vs. yol açmaktadır.

Yahut bir yazının yazılmasında etkili olan birden fazla sebepleri örnek olarak zikredebiliriz. Bir yazının yazılmasında insan iradesi, elin hareketine, elin hareketi kalemin hareket etmesine, kalemin hareket etmesi de yazının meydana gelmesine sebep olur. Burada yazının yazılmasında rol alan birkaç sebep vardır. Ama her bir sebebin tesiri kendinden önceki sebebin tesirine bağlıdır.

d) Varlık açısından birbirlerinin enleminde değil de boylamında olan birden fazla sebep ve faillerin bir şeyin meydana gelmesinde etkili olması.

Şöyle ki, önceki farzlarda sebep ve failler varlık açısından birbirlerinin enleminde olan sebep ve faillerdi. Yani, onların kendi varlıkları birbirine bağımlı olmayıp, hiç biri diğerini var eden varlık nedeni değildi.

Meselâ, bir uçağın uçuş süresince uçuşu sağlayan birkaç motorun hiçbirinin varlığı diğer motordan kaynaklanmıyordu. Keza, belli bir ağırlıktaki hacmi hareket ettiren birkaç kişinin hiçbirinin kendi varlığı diğerinden kaynaklanmıyordu. Bir yazının yazılmasında etken olan, insan iradesi, eli ve kalem misalinde de onların hiçbiri diğerinin var edici sebebi değildi. Bunların her biri, varlık açısından diğerinin enleminde olan, kendi başına müstakil bir varlıktı. Onları bir araya getiren ve onlara ortaklık kazandıran husus, sadece onların belli bir şey üzerinde birlikte veya sıra ile yaptıkları tesir idi.

Ancak son örnekte varlık açısından birbirinin boylamında olan, yani varlık açısından birbirine bağlı olup, varlığı birbirinden kaynaklanan birden fazla fail ve sebebin bir şey üzerinde etki yapması farz edilmektedir.

Meselâ, varlık açısından güneşe bağlı olan ışın, başka bir şey üzerinde etki yaptığında, o etki gerçekte hem güneşe, hem de ışına aittir. Çünkü ışın ve güneş birbirlerinin enleminde olan iki müstakil varlık değillerdir. Bunlar birlerinin boylamında olup, varlık açısından birbirine bağımlı olan iki varlıktır. Daha açıkçası, ışının varlığı güneşten kaynaklanmaktadır ve ışın güneşin ma'luludur. Dolayısıyla da ışının her tesiri, ışının kendisine ait olduğu gibi güneşe de aittir. Yani, eğer bir şeyin varlık nedeni olan bir sebep, aynı zamanda kendisi başka bir şeyin müsebbebi olur ve varlığını başkasından alırsa, kendisi müsebbep olan o sebebin bütün tesir ve işleri, aynı zamanda onun sebebine de atfedilir.

Çünkü ilgili felsefi bahislerinde de kesin burhanlarla ispatlandığı üzere, müsebbep olan şeyin varlığı, hakiki sebebinden bağımsız ve kopuk bir varlık değildir.

Aksine, müsebbebin varlığı tam anlamıyla hakiki sebebinin varlığına bağımlı olan ve onun kapsamı dahilinde olan bir varlıktır.

Dolayısıyla da bütün işleri kendi işi olduğu gibi, hakiki sebebinin de işidir.

Şimdi Allah Teala ile insanın iradi fiillerine gelelim. Allah Teala ile insan arasında olan bağlantı güneş ve ışın misalinden daha derin bir bağlantıdır. Çünkü hem insanın kendi varlığı, hem de sahip olduğu bütün özellikleri Allah Teala'ya bağlı olup, Zat-i İlahi'den kaynaklanmaktadır.

Böyle olunca da, insanın bütün iradi fiillerinin hem insanın kendisine, hem de aynı zamanda Allah Teala'ya istinat edilmesi, ne Allah Teala'nın kudret ve iradesini sınırlı kılmak olup, şirk sorununu doğurmakta, ne de insanı mecbur kılmak olup, insanın boynundan sorumluluğu kaldırmamaktadır.

Zira, insanın iradi fiillerinin Allah Teala'nın irade ve kudretiyle yapıldığını söylerken birbirinin enleminde olup, varlık açısından müstakil olan iki varlığın birlikte veya peş peşe bir şey üzerinde etki ettikleri kastedilmiyor ki, bunun Allah Teala'ya şirk koşmak olduğu söylensin, yahut Eş'arîler'in iddia ettiği şekilde, asıl etki edenin yalnızca Allah Teala'nın iradesi ve kudreti olduğu, insan irade ve kudretinin ise, hiçbir etkisi olmadığı kastedilmiyor ki, bunun da Allah'ın insanı mecbur ettiği ve bunun Allah'ın adaletiyle çeliştiği iddia edilsin.

Aslında dikkat edilirse, Eş'arîler'in iddiası de şirkten kurtulmamaktadır. Zira Eş'arîler'in bu görüşleri gereğince insan, iradi fiillerinde etkili olmayan, yalnızca kendisine ait olmakla birlikte, Allah Teala'nın irade ve kudreti dışında kalan bir irade ve kudret sahibi olmaktadır. Asıl etkili olan ise, insan irade ve kudretinin dışında kalan Allah'ın irade ve kudretidir.

Bu durumda insana, varlık açısından Allah Teala'nın irade ve kudreti dışında olup, etki etmeyen bir irade ve kudret tanımış olurlar ki, bunun kendisi Allah Teala'nın irade ve kudretini sınırlamak olup, şirk sayılmaktadır.

O halde Eş'arîler, bu görüşleriyle insanı fiillerinde mecbur kılıp Allah'ın adaletiyle çelişmelerine ilaveten, iddialarının aksine, tevhid meselesini de halledememişlerdir. Oysa İslam'ın özünden ibaret olan Ehl-i Beyt mektebi, insanın kendisini ve sahip olduğu her şeyi bizzat insanın kendisine ait bilmekle birlikte, Allah Teala'ya ait olduğunu, yerde gökte olan her şeyin, kısacası bütün varlık aleminin asıl malik ve sahibinin Allah Teala olduğunu vurgulamaktadır. "Bütün göklerin, yerin ve içindekilerin mülkiyeti ve hakimiyeti yalnızca Allah'ındır. O her şeye kadirdir." (81)

Başka bir tabirle Ehl-i Beyt mektebine göre, fiillerin insan irade ve kudretine istinat edildiği düzeyle, Allah Teala'nın kudret ve iradesine istinat edildiği düzey birbirinden farklıdır. Allah'ın irade ve kudretine istinat edildiği düzey, insanın irade

ve kudretine istinat edildiği düzeyin üstünde olan bir düzeydir. Bu düzeyde insanın kendi varlığı, iradesi, kudreti, işini gerçekleştirdiği madde ve kullandığı araç gereçler hep birlikte Allah Teala'nın irade ve kudretine istinat edilmektedir.

Bu durumda insanın kendi irade ve kudretinin, kamil illetin (nedenin) bir parçası olarak fiilinde tesir etmesinin, kamil illetin bütününün Allah Teala'ya istinat edilmesiyle bir çelişkisi yoktur.

Zira bütün evren her şeyiyle birlikte, her halûkarda Allah Teala'ya istinat edilmekte ve her zaman Allah Teala'ya muhtaç olup O'ndan medet almaktadır. Hiçbir şey, hiçbir durum ve halde O'ndan müstağni değildir. Her an için her şey, O'na bağlı olup varlığını ve bütün varlık kemallerini O'ndan almaktadır.

Bu durumda insanın iradi ve ihtiyari fiilleri de Allah Teala'ya muhtaç olup, ilahi kudret ve irade dahilinde cereyan etmektedir. Bütün evrenin Allah Teala'ya istinat edilmesi, onların kendilerine istinat edilmesiyle bir çelişkisi yoktur ki, bir şey hakkında, ya Allah'a istinat edilmeli, ya da insana denilsin.

Hayır, bir şey insana nispet verildiği halde, Allah'a da nispet verilmektedir. Her iki nispet de hakiki nispettir. Öyle değil ki, birine hakiki, diğerine ise mecazi olarak nispet verilsin. Aksine, her iki nispet de hakiki nispet olup, bu nispetler arasında bir çelişki yoktur.

Çünkü Allah'ın irade ve kudreti ile insanın irade ve kudreti birbirlerinin enleminde olan iki ayrı irade ve kudret değil ki, birine nispet vermek, diğerine nispet vermekle çelişsin. Yani, eğer insanın irade ve kudreti Allah Teala'nın irade ve kudretinin enleminde olan müstakil bir kudret ve irade olsaydı, birini bir şeyin tahakkuk bulmasında tam neden kabul etmek, diğerini de tam neden kabul etmekle çelişirdi. Fakat insanın irade ve kudretinin kendisi, Allah Teala'nın irade ve kudretinin ma'lul ve müsebbebi olduğuna göre, insan irade ve kudretinin sebep olduğu her olgu, aynı zamanda Allah Teala'nın irade ve kudretinin de müsebbebi sayılmakta ve Allah Teala'ya da nispet verilmektedir.

Bu iki nispet arasında hiçbir çelişki ve taaruz söz konusu değildir. Nasıl ki, güneşin müsebbebi olan ışının müsebbebinin aynı zamanda güneşe de atfedilip nispet verilmesi, bir çelişki kabul edilmiyorsa, bu hususta aynen öyledir.

Burada söz konusu olan, Allah'ın irade ve kudreti ile insanın irade ve kudreti birbirinin boylamında olan iki irade ve kudrettir. Yani, insan varlığıyla, iradesiyle ve kudretiyle Allah'a bağımlı olup, O'ndan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla insanın irade ve kudreti aynı zamanda Allah Teala'nın irade ve kudretidir ve insan her şeyiyle Allah Teala'ya ait olup, O'nun irade ve kudretine bağlıdır. İşte bunun içindir ki, Allah Teala'nın buyurduğu gibi; "Bütün alemlerin sahibi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz." (82)

Görüldüğü üzere, Ehl-i Beyt mektebinde hem Allah Teala'nın tevhid-i ef'ali ilkesiyle çelişilmeyip, varlık aleminde yegane müessirin Allah Teala olduğu ilkesi halledilmiştir, hem de insanın iradi fiillerinde kendi irade ve kudretinin gerçekten etkili olduğu açıklanarak, insanın yaptığı fiillerinden dolayı sorumluluğun kendisine ait olduğu açıklanmış ve Allah Teala'nın adil olduğu ilkesi ihlal edilmemiştir. Dolayısıyla Allah Teala'nın buyurduğu gibi; "...İnsanın kazandığı iyilik kendi lehine ve yaptığı kötülük de kendi aleyhinedir..." (83) Ve "insana çalıştığından başkası yoktur. Ve insanın her çalıştığı ileride görülecektir." (84)

Sonra Eş'arîler'in, insanın iradi fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına ve insanın kudret ve iradesinin onların meydana gelmesinde hiçbir rolü olmadığına kail oldukları halde, insanın muhtar bir varlık olduğunu ve yaptığı işlerden kendisinin sorumlu olduğunu tevcih etmek için, ortaya atmış oldukları kesp nazariyeleri de, hatta kendi bilginlerinin de itiraf ettikleri gibi, bu sorunu halletmekten uzaktır.

Ehl-i Sünnet'in meşhur yazarlarından olan Mısırlı Ahmet Emin kesp nazariyesini takrir ettikten sonra şöyle der: "Görüldüğü üzere, bu nazariye konu hakkında bir ilerleme veya gerilemeyi arz etmemektedir. Aslında bu nazariye cebir nazariyesinin yeni bir ifadeyle ortaya koyulmasından başka bir şey değildir." (85)

Kesp nazariyesinden neyin kastedildiği hususunda Eş'arî bilginleri tarafından çeşitli açıklamalar yapılmış, hatta bazıları onu anlaşılamaz müphem bir nazariye olarak tanımlamışlardır.

Ancak en meşhur tanıma göre, kesp nazariyesinden maksat, insan fiilinin, insanın kudret ve iradesinin onun tahakkukunda bir etkisi olmaksızın, insanın kudret ve iradesiyle zaman açısından beraber olmasından ibarettir.

Ehl-i Sünnet'in ünlü kelamcılarından Kuşci kesbin tanımını şöyle yapıyor: "İnsanın fillerini kesp etmesinden maksat, insan kudret ve iradesinin insan fiilinin meydana gelmesinde mahal olmaktan başka herhangi bir tesiri ve etkisi olmaksızın insan fiilinin kudret ve iradesiyle zaman açısından beraber olmasıdır." (86)

Görüldüğü üzere, Eş'arîler'in kesp nazariyesi, Ahmet Emin'in tabiriyle cebir nazariyesinin yeni bir dil ile ifade edilmesinden başka bir şey olmayıp, insanın hür irade sahibi olduğunu tevcih etmekten çok uzaktır.

Bizim burada fazla bir şey söylememiz icap etmez. Ancak yine Ehl-i Sünnet'in muasır büyük alimlerinden olan El-Ezher merkezinin müdürü Şeyh Şaltut'un konu hakkındaki sözlerini naklederek bu konuyu kapatmak istiyoruz.

Şeyh Şaltut konu hakkında şöyle der: "Kesp nazariyesini, insanın kudretinin fiilinde bir etkisi olmadan yalnızca insan fiili ile kudreti arasındaki normal bir zamandaşlık olarak tevcih etmek, lügat ve Kur'an terimleriyle çelişmesine ilaveten, insanın mükellef kılınıp işlerinden sorumlu tutulması ve adl-i ilahi meselesini tevcih

etmekten de acizdir. Zira bu taktirde, insan fiili ile kudreti arasındaki zaman beraberliği, Allah Teala'nın o fiili insanın kudret zemininde icat etmesinden kaynaklanmaktadır, o fiilin insanın makduru olup, insanın kendi tarafından icat edildiğinden değil. Dolayısıyla da o fiili insana nispet vermek doğru olmaz. O fiil, insanın kudreti ile zamandaş olduğu gibi, insanın işitmesi, görmesi ve ilmiyle de zamandaştır.

Bu durumda kudretin insanın işitmesi, görmesi ve ilminden ne farkı kalır ki, yalnızca kudretle zamandaş olmak sebebiyle insana nispet verilebilsin."

Şaltut daha sonra kendi görüşünü şöyle açıklıyor: "Benim görüşüm şudur ki, Allah Teala kudret ve iradeyi insanda beyhude ve boş yere yaratmamıştır. Aksine, bu ikisinin insanda var olması, insanın mükellef kılınıp mükafat ve cezaya layık görülmesi ve fiillerin insana nispet verilmesinin ölçeğidir. Eğer insan hayır veya şer yolunu seçerse, Allah Teala zorla onu, seçimini devam ettirmekten engellemez. Gerçi insanın kudreti ve ihtiyarı Allah Teala'nın kudret ve meşiyetine bağlıdır.

Eğer Allah Teala dilerse, insandan hayır iradesini tamamıyla alır ve insanı baştan başa şer sarar. Yahut Allah Teala isterse, insandan şerre yönelme cazibesini kaldırır ve insan tamamıyla hayra yönelir. Ama ilahi hikmet, teklif ve imtihan konusunda insanın şimdiki görünümü üzere olmasını iktiza etmektedir. İnsanın zatında fesada yöneliş iktizası da mevcuttur, takvaya yöneliş iktizası da." (87)

Bütün bunlardan anlaşıldı ki, kesp nazariyesi, Ehl-i Sünnet'in kendi büyüklerinin de itiraf ettiği üzere, insanın muhtar ve sorumlu oluşunu tevcih etmeden acizdir.

Dipnotlar

---

(79)- Al-i İmran 47

(80)- Kamer: 49

(81)- Maide: 120

(82)- Tekvir: 29

(83)- Bakara: 286

(84)- Necm: 39, 40

(85)- Zuhal İslam Ahmet Emin'in c. 3 s. 57 Beyrut baskısı

(86)- Şerh-i Tecrid Kuşci'nin s. 445

(87)- Buhusun fil- Milel ven Nihel c. 2 s. 153, 154, Şey Şaltut'un Tefsir-ül Kur'an-il Kerim adlı kitabından naklen s. 240, 242

(88)- Fâtır: 24

(89)- Hadid: 25